بسم الله الرحمن الرحيم

د نوي قانون ليکنې د طرز او لارښوونو ته يوه کتنه

Ketabton.com

ليکوال: محمد هارون خپل شعشعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

د سرخبري

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو ؟

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

په قاموس ليکنه کي د ناپييلتوب او خپلواکۍ ارزښت

د پوهاند هېسن له نظره د قاموس ليکني ضروري موضوعات او مسألې

د قاموسو ډولونه

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

۳- د چاپ د ګڼې يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

۴- د فزيکي جوړښت يا څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

۶- د کاروونکو د څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۷- د استفاده کوونکو د زده کړې او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

۸- د کارونې يا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

د عمومي او اختصاصي قاموسو ځيني ځانګړتياوې

په انګرېزي قاموسو کي د لغوي موضوعاتو او توکو ډولونه

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکي زېرمې: دخيل او مفغن توکي(مفغنات)

الف) دخيل توکي

ب) مفغن توکي (مفغنات)

د مفغناتو ډولونه

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

دوهم: اوښتي مفغنات

دريم: منقلب مفغنات

په قاموسو کي د دخيلو او مفغنو کليمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو توکو د پېژندګلوۍ اړتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفغنو ټکو په املا کې د ګډوډۍ مخنیوی

په قاموسو کې د را غونډو سوو کلیمو د سم تلفظ ارزښت او بېلابېلې لارې

د کلیمو په سم او کره وینګ کې د خج ارزښت

د کلیمو له کره وینګ سره د فونیټکې الفبې او خج اړیکې

په قاموسو کې د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

په پښتو ټکو کې ځای بدلوونکې توري

په پښتو ټکو کې د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

په قاموسو کې د کلیمو پر مانا د تورو او لیکدود اغېزه

د کلیمو او ترکیبو املایي وریانتونه

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوې

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

د معیاري لیکدود په غوره کولو کې، د فیلالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز تړون ارزښت

د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو ریښه پېژندنه

په قاموسو کې د کلیمو د پېژندنې یا تعریف ځانګړتیاوې

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

د کلیمو د پېژندنې(تعریف)ګرامري جوړښت

په قاموسو کې د بېلابېلو ماناوو اوډنه

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عمومیت یا ډېر استعمال له مخې

د تاریخي بدلونو له مخې د ماناوو اوډنه

په ژبه او ادب کې باید د کلیمو د ډېر یا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

په قاموسو کې باید د را غونډو سوو کلیمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې د کلیمو د مانوي پولو د بدلېدو ځیني بولګې

د طبیعي او غیرطبیعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کې بدلونونه: د کلیمو حقیقي، مجازي، کنایي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته یوه لنډه کتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصوصي او مستنبطي ماناوي

په قاموس لیکنه کې د مشابه، ذومعانین، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

په قاموسو کې د بېلابېلو ټکو په ریښو، شکلي او مانوي جوړښت کې، د بېلابېلو بدلونو روښانه کول

په قاموسو کې د را غونډو سوو کلیمو ګرامري ویش او ځانګړتیاوي

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځینه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

په قاموسو کې د را غونډو سوو کلیمو د بېلابېلو مشتقاتو یادونه

په قاموسو کې د مکررو یا تأکیدي ټکو را غونډول

په قا موسو کې د ځینو ټکو ناسمه کاروَنه

د مشهورو تېروتنو د سمو ښو وړاندي کول

نیولوجیزم او قاموس لیکنه

قاموس لیکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتیا ارزښت

په لغت جوړوَنه کي د پېښه ګرۍ زیانونه

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

پورټمنټیونونه (Portmanteau/Portmantean)

په قاموس لیکنه کې د کلیمو د شکلي یووالي او مانوي بدلون د پېچلتیا بېلابېل اړخونه

۱- هومنیمونه یا مشابهات(Homonyms)

الف) هوموفونونه(Homophones)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هیپونیمونه(Hyponyms)او هایپنیمونه(Hypernyms)

کوهیپونیمونه(Co-hyponyms)

هایپانمي او میرنمي(Hyponymy and Meronymy)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

کولوکېشن(Collocation)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیمو د مانوي بدلون ځینې نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

د متضادو ټکو یو ځای والی(Combination of Antonyms)

په انګرېزي کې د متضادو ټکو ډولونه

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

- متباین یا متمم انټنیمونه(Contradictory/Complement Antonyms)

- سرچپه یا اړولي انټنیمونه(Converse Antonyms)

الف) متممه یا مکمله انټنمي(Complementary Antonymy)

ب) قطبي انټنمي(Polar Antonymy)

ج) اړخ لرونکې انټنمي(Directional Antonymy)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کې د ژبنیو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

په قاموسو کې د متلو، ژبنیو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

په قاموسو کې د ترکیبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

په انګرېزي کې د ترکیبو بېلوَنه

په انګرېزي قاموسو کې د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په قاموسو کې د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پارسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

د ژبې د زړو یا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

د پښتو د زړو یا متروکو لغتو د راټولو او مستندکولو ګټې

د پخوانیو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوړتول

د پښتو د ځینو مستعملو ټکو عامول او رواجول

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

په پښتو ژبه کې، د اشخاصو ځانګړي نومونه

په پښتو قاموسو کې، د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاريخي او جغرافيايي ځايو نومونه

د تاريخي اماكنو او انسابو سمي املاوي

د كليمو لغوي ماناوي او جغرافيايي مفاهيم

په قاموسو كي د افغاني، سيمه ييزو او نړي والو مشاهيرو پېژندګلوي

په قاموسو كي زموږ د سيمي د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو ، دينو ، مذهبو ، فكري او عرفاني لارو پېژندګلوي

په پښتو او پارسي قاموسو كي، د اسلامي عرفان او فلسفي تفكر د اصطلاحاتو را غونډول او شنل

په قاموسو كي د پېژندل سوو ملي او بين المللي مخففاتو را غونډول او تشريح كول

په قاموسو كي د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

ماخذونه او منابع

د لوى ښښتن په نامه

د سر خبري

د كوچنيوالي مي له حقوقو او سياسي علومو سره مينه وه؛ خو د زماني باد څه موده د انجينرۍ او ټيكنالوژۍ خوا ته بوتلم. د لوى ښښتن په پېرزوينه تر لږ ځنډ وروسته بيرته په دې بريالى سوم، چي خپلي خوښي كړي ښانګي ته لار پيدا كړم. پلار به مي تل د حقوقو او سياسي علومو پر كتابو سربېره د ګرامر، ژبپوهني، لغتپوهني، ادبياتو او تاريخي اثارو مطالعي ته هم هڅولم. هغه به ويل هر حقوقپوه بايد د ليكوالۍ په باريكيو او هونرونو هم ښه پوه وي. د كليمو صريح او ضمني، ګُلي او فرعي، حقيقي او مجازي ماناوي مي لومړى ځل د پلار له خولې واروېدې، چي هره يوه به يې د ژونديو مثالو په وړاندي كولو سره بيانوله؛ د كليمو په ډول ډول ماناوو او د هغو د استعمال په بېلابېلو مواردو ځان ښه مُلا كول، هغه سپارښتنه وه چي خداى بخښلي به همېشه په ټينګار سره تكراروله؛ او د همدې مقصد له پاره يې له خپل مالي توان سره سم په كور كي، د مختلفو ژبو خورا ډېر عام او اختصاصي قاموسونه هم ايښي وه. لوى رب دې اروا ښاده لري.

په دې توګه، د زده كړي په چارو كي له رنګارنګ قاموسو څخه كار اخيستني، كرار كرار د لغتپوهني له ځينو مهمو موضوعاتو او د قاموس ليكني له مختلفو لارو او دودونو سره اشنا كړم. دا مينه سوكه سوكه زياته سوه؛ او له هغې سره جوخت په دې خبره هم څه نا څه پوه سوم چي لغتونه، عبارتونه، تعبيرونه او اصطلاحات په واقعيت كي، د هري ژبي د مانوي او فرهنګي زېرمو مهمه او اساسي برخه ده؛ ځكه انساني علوم، مهارتونه او تجربې ګرده د ژبي په مرسته له يوې ټولني څخه بلي ټولني ته لېږدول كيږي؛ او د ژبي دا ټول كمال هم بېله شكه په هغو كليمو ، عبارتو ، تعبيرو ، اصطلاحاتو او نورو ادبي - فرهنګي ارزښتو كي نغښتى دئ، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغتپوهنه او قاموس لیکنه یې له څېړني او شنني سره نیژدې اړیکې لري. له همدې امله او س څوک د دې خبرې له حقانیت څخه نټه نه کوي، چې په هره ژبه کې د پراخو لغتو، ترکیبو او اصطلاحاتو کاروَنه او د کلیمو د شکلي او مانوي (معنوي) ظرافتو استعمال، په واقعیت کې د هغې ژبې د ویوونکو د فکري بلوغ او تخیلي عروج ښکارندوی دئ.

د لغتپوهنې او قاموس لیکنې په چارو کې مې تر ځینو زده کړو او پلټنو وروسته دا اړتیا ولیده، چې د قاموس لیکوونکو د لارښوونې د پاره د «اصول و قواعد فرهنگ نویسی» تر سرلیک لاندې، په پارسي ژبه یوه پراخه علمي او انتقادي مقاله وکارم. دا دئ نن له هغې لیکنې څخه لږ وډېر دوې نیمې لسیزې تېرېږي. په دې اوږدو کلونو کې د علومو د هرې څانگې په شان، په قاموس لیکنه کې هم ډېر ستر او اریانوونکي پرمختگونه منځ ته راغله. اینټرنیټ او ډیجیټل ټیکنالوژۍ په دې پرمختیایي بهیر کې خورا لویه او ارزښتناکه برخه اخیستې ده؛ او په پوره ډاډ سره به په راتلونکي کې هم د دې بهیر له زیاتې چټکتیا او بشپړتیا سره لویه مرسته وکې. د دغو علمي او تخنیکي پرمختگو په ترڅ کې، پښتو قاموس لیکنې هم تر پخوا ډېره وده وکړه. په پښتو کې د ژبې ډېر عام یو ژبیز او دوه ژبیز فرهنگونه ولیکل سوه، چې ځینې یې او س له نښکه مرغه په ټوله نړۍ کې د اینټرنیټ پر پاڼو، د پښتو ژبې د مینه والو استفادې ته ایښوول سوي دي.

د قاموس لیکنې په برخه کې وروستیو بدلونو او پرمختگو ته په پام سره مې وپتېیل، چې د دې علمي څانگې د مېتودولوژۍ په اړه خپله پخوانۍ لیکنه دا پلا له هراړخیزو زیاتونو او بشپړونو سره، په پښتو ژبه لوستونکو ته وړاندې کړم؛ ځکه د قاموس لیکنې پر تیوریکو بنسټونو علمي او انتقادي بحثونه هغه څه دي، چې په پخوانۍ قاموس لیکنه یې چندان څرک نه لیدل کېده؛ او تر او سه پورې هم په دې اړه ډېر لږ څه لیکل سوي یا ژباړل سوي دي. د قاموس لیکنې د تنوع او پراخوالي په دې بې ساري عصر کې، د دې څانگې د مېتودولوژۍ سم او دقیق رعایت، د قاموسو د تألیف او ژباړې له خورا مهمو او ضروري شرایطو څخه گڼل کیږي. نن سبا هغه قاموسونه گرسره رانیوونکي نه لري، چې په لیکنه یا ژباړه کې یې د دې علمي څانگې نوو اصولو او موازینو ته ټینگ پام نه وي سوی. د همدې اړتیاوو له مخې مو په دې لیکنه کې، د قاموس لیکنې په اړه د ځینو افغانو او بهرنیو لغتپوهانو د نظریو تر څنگ، د مقایسه یې لیکسیکوگرافۍ پر بنسټ ځینې نورې نظریې او قواعد هم وړاندې کړي دي، چې په پښتو قاموس لیکنه کې یې رعایت ډېر ضروري او په زړه پورې بلل کیږي. د دغو نظریو، اصولو او قواعدو په بشپړ تطبیق سره، د ژبې عام او هر اړخیز فرهنگونه د محتوا او شکل له پلوه علمي اساس مومي؛ او هر لوستونکی یې د یوې باوري سرچینې په توگه، له کار اخیستنې سره مینه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې له پاره چې پر پښتنو سربېره د نورو ژبو ويونکي او لوستونکي هم له دې ماتي ګوډي ليکنې څخه پوره ګټه واخلي، د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په اړه مو د پښتو ژبې تر څنګ د نورو ژبو، په تېره بيا انګرېزي ژبې ځينې قواعد او مثالونه هم، په لنډه بڼه بيان کړي دي.

هېره دې نه وي، چې د دې ليکنې په ځينو برخو کې، ځای ځای د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په ارتباط د ځينو قاموسونو يادونه سوې ده؛ خو دا کار په هيڅ ډول د قاموسو د کره کتنې او شننې په مانا نه دئ؛ ځکه په پښتو کې د بېلابېلو قاموسو او لغتنامو تاريخ او کره کتنه ژوره څېړنه غواړي، چې په دې لنډه رساله کې يې هيڅکله حق نسي ادا کېدای.

د ګډېډو مالوماتو او پلټنو دا کوچنۍ او نيمګړې مجموعه مې د مګړی تر دې ځايه را ورسوله. باور لرم چې پښتانه ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس ليکوونکي به د خپلو ګټورو نظريو او نوښتونو په رڼا کې، د دغې د بشپړتيا او پرمختيا ډګر تهرا و دانګي؛ او په دې توګه به د ګران هيواد د قاموس ليکنې ځوان پښت ته، د فرهنګونو د تأليف يا ترجمې لاره نوره هم روښانه او اسانه کړي.

محمد هارون خپل شعشعي
لندن، ۲۰۰۹ ميلادي کال

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو ؟

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويــله په خپل ارزښتناک اثر «کليمې، مانا او لغتــنامه...» کــې د انـــګرېزي قاموس له پاره د بېلابېلو کلـــيمو پر ځينو توپـيرونو ؛ او د لغتپوهـــنې او قـــاموس ليکنې د بېلولو په اړه په زړه پورې بيان کړی دئ، چـې د ځينـــو ټکـو يادونه يـــې دلـتــه بـــې ګټـــې نـــه ده. دوی ليـکـــي: « کـبـدای سي لغتپوهـنه(lexicology) پـه لـنډ ډول د لـغت(lexis)څېړنې ته و وايـــو. د يـوې ژبـې د لغتــو مجموعې ته په اوروپـايي ژبــو کـې د(vocabulary)يا(lexicon)ټکي کــارېږي، چـې لکسيکان په خـپل وار سـره لـه يـــونـــاني(lexis) او(lexikos)څـــخــه اخيســـتــل ســـوی دئ.

په انګـــرېزي کې د ''vocabulary''،''lexis'' او''lexicon''پرتـلـه ښيي، چـې دا درې لغتـونه لـــړ و ډېــر مترادف ګڼــل کيږي. لومړی تر ډېره حـده غير رسمـــي يا ګفـــتاري(colloquial)شکل، دريم عمدتاً علمي او تخنيـکي بڼه؛ او دوهـم د لومــړي او دريم په منـــځ کـــې ځای لري. سره له دې هـم بـــايد له يوې خـــوا د ووکابولری، لکسيس او لکسيکان ترمنځ او له بلې خوا له ډيکـــــشينری(dictionary)سره د هغـو توپير او بېـلـوالی لـه پـامه و نـه غورځول سي. په داسې حال کې، چې لومړي درې لغتـــونه ښايي د يوې ژبې لغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زېرمې ته د اشارې په مفهوم استعمال سي؛ خو ډیکشینرې په یوه ټاکلي وخت کې، د همـاغه چاپ سوي لغوي زېرمې د ثبتولو په مانا ده.

په دې وروستیيو کلونو کې په انګرېزي کې د جارګن(Jargon)اصطـلاح هم ډېـره تر سترګو کیــږي، چـــې مقصد يې هغو لغتنامو يا لغوي پانګو ته اشاره ده، چــې د ځینـو ځانګو ماهران، کارکوونکي او له هغو سره تـــړلي نــور کسان يې په خپـــلو ورځنیيو مسلکي چـــارو کې کاروي.»(Jackson and Amvela 149)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله وروسته د لغت پوهنې د موضوع او اړونده علمــي ځانـګو په اړه داسي کاږي:« د طب، حقوقو، کمپیوټر، ورزش او داسي نورو په ګډون هره ځانګه ځـانته داسي خاص ټکي او اصطلاحات لري، چې يا په خپله په ورځنیيو چـارو کـې په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ يو ؛ او يا يې له نورو خلګو اروو.

په دې توګه، لغتپوهنه هغه پوهه ده، چې نه یوازې د ساده ټکو، بلکې د مرکبو او مخلوطو ټکو او د ژبې د مانا داره واحدو په اړه خبري او څېړنه کوي. لغتپوهنه يا د ځینو په اصطلاح ویی پوهـــنه(په دې لیکنه کې مو د ویی پوهنې پر ځای له یوې مخې د لغتپوهنې اصطلاح کارکړې ده؛ ځکه لُغت تر ویی عام، پېژندل سوی او اسانه ټکی دئ.) اساساً پر هغــو مالوماتو ولاړه ده، چې له مانا پېژندنې او مارفولوجۍ/ مورفــولوژۍ څخه تر لاسه ســوي وي. په لغتپوهنـــه کـي د خاصې توجه او علاقې دریم ډګر د بېلابېلو کلیمو ریښه پېژنـدنه یا ایتیمولوجي/ ایتیمولوژي ګڼـل کیږي. لغتـــپوهـــنه باید له قـــاموس لیکـنې ســره، چې پــه حقـــیقت کې د قامـوســو لیکل یــو ځـانـګـړې لار ه یـــا تکـنیـک دئ، ګــــډه نسي.»(Jackson and Amvela 2)
په پاړسي کې د لغتنامې په مفهوم د« فرهنګ»کـلیمه له ډېرو زمانو څخه کـارېږي. دا ترکیبي کلیمه په اصل کې د فر/فره (شان و شوکت، رڼا، روښنایي، پرتم، برم، دبدبه، لویي، غټوالی او داسي نور) او هنګ(له ثنګ له ریښې څخه د کشولو، پوهولو، فرهنـګ او داسي نورو په مانا) له دوو بېلو او ستایي کلیمو څـخه جـوړه ده (عمـید ۳:۱۸۱۲). دا دوې ترکیبي کلیمـې په ګډه د پوهې، معرفت، عقل، ادب، روزنې او پالنې، تدبیر ،کلتور/کولتور، په یوه ملت یا قـام پورې د ټولو مادي او مـانوی اثارو او په پای کې د لغتو د کتاب یا لغتنامې په مانا استعمالیږي، چـې پـه پښتو کې يې د قــاموس، سیند/ سین، دریاب، ویی پانګې، لغـوي پـــانګـې، لغوي زېرمې، ډیکشینرۍ او داسي نـورو په نامه یــادوي(و.ګ. د علامه علــي اکبـر دهخدا پـه لغتنامه، د ډاکټر محمد معین او حسن عمید په فارســي فرهنګونو کــې د فرهنګ ماده؛ او د محمد حسین بن خلف تبرېزي په «برهـــان قاطـع» کې د همدې مادې په اړه ،د ډاکټر محمد معین د حاشې متن).

سره له دې چې په پښتو کې هــم د« پر، پره» او « نګ» کلیــمې ژونـدۍ دي (لکــه پــه سرو پر، وینګ، کتنګ، لیـدنګ او داسي نورو ترکیبو کې، چې همدا اوس هم د پښتو په لوېديځه لهجه کې په پراخه توګه کارېږي؛ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ریښو او مانا کې له اوستایي« فر»+« هنګ» سره بې تړاوه نه ښکاري)خو دا دوې کلیمې د یوه ټکي (فرهنګ)په بڼه د قاموس، لغتنامې، سیند ، لغوي زېرمې، لغوي پانګې، ویي پانګې، ډیکشنرۍ او داسې نورو په مانا ، چندان اوږد تاریخ نه لري. لکه څنګه چې د پښتو قاموس لیکنې تاریخ ښیي، د پښتنو لومړنیو قاموس لیکوونکو خپل فرهنګونه د« ریاض المحبت»، « عجایب اللغات» او داسې نورو په نومونو یاد کړي دي. د پښتو ژبې مخکښو اوروپایي څېړونکو هم په خپلو علمي او تحقیقي اثارو کې د«فرهنګ» کلیمه نه ده کار کړې. داسې ښکاري چې په هغو زمانو کې د عربي او پارسي ژبې ترکیبي ټکی(لغتنامه)تر هري بلې کلیمې، ډېره عامه او مشهوره وه.

په عربي کې د لغتنامې یا لغوي زېرمې د پاره له اوږدو زمانو راهیسې د«قاموس»او«معجم» ټکي استعمالیږي، چې له هغو څخه د«قاموس»لغت پښتو ، پارسي او ځینو نورو ژبو ته هم لاره پیدا کړې ده. دا لغت هم په خپل وار سره څو بېلې او مشخصې ماناوې لري، چې په هغو کې یې دا دوې ډېرې عامې او مشهورې دي:

- د دریاب یا سمندر منځ.

- د لغتو کتاب یا لغتنامه، چې د نورو ژبو په دود په پښتو کې هم په خورا ډېرو نومو یادیږي. زموږ ځینو پښتنو قاموس لیکوونکو دا ټکی د «سیند» په مانا ترجمه او استعمال کړی دئ؛ لکه«پښتو سیند»چې لومړی پلا په ۱۳۱۲ش کال کې د مخکښ پښتون قاموس لیکوونکي، ژبپوه او سیاستوال - اروانباد وزیر محمد ګل خان(۱۲۷۳-۱۳۴۳ش)له خوا تألیف سو. وروسته دا ترجمه سوی ټکی سوکه سوکه عام سو، چې « دریاب»، «سیند»او داسې نور یې مثالونه دي.

قاموس لیکنه او لغتپوهنه

قاموس لیکنه لکه څنګه چې نوم یې ځرګندوي، د قاموسو له تألیف او لیکنې سره سروکار لري. په بله وینا ، قاموس لیکنه عملي او تطبیقي لغت پوهنه ده. قاموس لیکوونکی د لغت پوهنې له اصولو ، قواعدو او نظریو څخه د یوې ژبې د قاموسو په لیکنه او تألیف کې ګټه اخلي. د لغتپوهنې د ژبنیو علمي څانګو (ماناپوهنې او ګرامر)او د قاموس لیکنې د عملي اړخو تر منځ ګډو اړیکو ، د او سنیو قاموسو د جوړښت او محتویاتو له بشپړتیا سره، په زړه پورې مرسته کړې ده.

د قاموس لیکنې تمرین اوږد او مستقل دود دئ، چې د معاصرو ژبنیو علمي څانګو تر پیدا ینبت پېړۍ پېړۍ اوږد تاریخ لري. قاموس لیکنې، د لغتپوهنې(چې په تېرو څلوېښتو کلونو کې پیل سوې ده)په ګډون د بېلابېلو ژبنیو علمي څانګو پر بډاینه او پرمختګ لویه اغېزه ښندلې ده. د لغتپوهنې اساسات په ځرګنده ښیي، چې دا پوهه به په راتلونکي کې د نوو علمي قاموسو په را منځ ته کېدو کې د قاموسو لیکوالو او ژباړونکو ته ډېر څه وړاندې کړي.(Jackson and Amvela 215)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموس لیکنه کې د ناپیيلتوب او بیطرفۍ ارزښت

قاموس لیکوونکي باید د مؤرخانو په شان د حقیقتونو ناپیيلي او بې پرې لیکوونکي وي. د دې زرین اصل له مخې باید ټول کوښښ وکي، چې په ژبنیو مسألو کې هیڅکله د خپلو قومي، دیني، ژبنیو، سیاسي او ایډیالوژیکي تمایلاتو او شخصي ذوق پر بنسټ کمې یا زیاتی و نه کړي؛ ځکه په فرهنګو کې د ګوندي، سیاسي، ایډیالوژیکي، نژادي، دیني او داسې نورو اړیکو، شخصي ذوق او سلیقې له مخې تعریفونه او ماناوې وړاندې کول، د فرهنګ لیکنې له عمومي قواعدو څخه ځرګنده سرغړونه ده. که د توکمیزې جلا ساتنې یا اپارتایټ/ اپارتهاید د پېژندنې له پاره دغه دوه تعریفونه، چې دواړه یې د جنوبي افریقا د توکمپال رژیم د واکمنۍ پر مهال وړاندې سوي دي، په سرسري توګه تر نظر تېر کوو، له وړایه دغه راز شخصي او عندي نظریات ګورو:

- په یوه هیواد، په تېره بیا جنوبي افریقا کې د اوروپایانو او غیراوروپایانو د بېلابېلو توکمونو جلا ساتنه.
- هغه سیستم، چې په جنوبي افریقا کې، د حکومتي نظام له خوا رامنځ ته سوی ؤ؛ او هدف یې د بېلو توکمو جلا ساتل؛ او په دې ډول سپین پوستو خلګو ته ګټه رسول وه.

دوهم تعریف لکه څنګه چې لیدل کیږي، سیاسي او ایډیالوژیکي اړخ لري؛ ځکه چې لومړی تعریف هم د قضیې اصلي واقعیت ته ګوته نیسي؛ مګر د لومړني تعریف پر ضد دا استدلال کیږي، چې که د اپارتهایټ انګېزې او موخې روښانه نسي، نو دا تعریف په ګومه کې (په ضمني توګه) د توکمپال رژیم سیله او پلوي کوي. په ځینو حالاتو کې دا خبره ناممکنه وي، چې څوک د یوې مسألې یا یوه واقعیت په وړاندې خپل دریځ په روښانه بڼه و نه ښیي. دا خبره عامه ده، چې یو سړی د یوه له سترګو مجاهد او د بل له سترګو ترورېسټ یا ترهګر وي. (Atkins and Rundell427-28)

په ټولنیز ژوند کې ډېرې داسې پېښې او مسألې سته، چې د بېلابېلو فکري او ایډیالوژیکي دریځو ښتنان یې له یوې زاویې څخه نه ویني. له دې کبله، که قاموس لیکوونکی هم د دغه راز ایډیالوژیکي، ګوندي، سیاسي، دیني، مذهبي، فکري، ژبنیو او نورو توپیرونو تر اغېزې لاندې، د راغونډو سوو ټکو او اصطلاحاتو پېژندنې او شننې ته ملا وتړي، بیا نو په قاموس لیکنه کې د ناپیيلتوب او بې پرې والي، ټول موازین او معیارونه تر پښو لاندې کیږي؛ او د قاموسو علمي ارزښت له منځه ځي.

د یوهاند هډسن له نظره د قاموس لیکنې ضروري موضوعات او مسألې

پوهاند ډیک هډسن «د لغوي څېړنې او قاموس لیکنې د پاره د ژبپوهنې بنسټونه» په نامه د خپلې نوښتګرې مقالې په ترڅ کې، تر اتو بېلو سرلیکونو لاندې د قاموس لیکنې ضروري اړخونه داسې بیانوي:

- ږغ پوهنه(Phonology): د یوه ټکي او د هغه د بېلابېلو وریانتونو تلفظ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

– مورفالوجي/ مورفولوژي(Morphology): د يوه لغت د بېلا بېلو برخو(مورفيمو) جوړښت او ټول بې قاعدې شکلي بدلونونه(Irregular Inflections).

په مورفالوژۍ کې د اسمو د بې قاعدې جمعو او بې قاعدې فعلو پر بېلابېلو حالتو سربېره، د دې خبرې سپيناوی هم کيږي، چې ايا د پام وړ ټکی يوه ساده ريښه لري؛ لکه "long" که اشتقاقي ريښه لري ؛ لکه "longish" او "prolong" او يا هم د ترکيبي ټکي بڼه لري؛ لکه: "long-jumper" او "Year-long"؛ خو په انګرېزي کې کله کله د ځينو ټکو له املا يا تلفظ څخه د هغو ترمنځ مورفيميک اړيکې (morphemic relationship)نه پېژندل کيږي؛ لکه: "Long-length"(Jackson and Amvela 195)

په پښتو کې هم د انګرېزي په څېر مورفالوژي دا خبره را ښيي، چې د مثال په توګه «خرڅ» يوه ساده کليمه ده؛ او يوه ريښه لري. «خرڅه/خرڅه»، «خرڅيلاو/خرڅلاو»، «خرڅاوو»، «خرڅېدونکی»، «خرڅوونکی» او داسې نوري ،هغه اشتقاقي کليمې دي چې ټولې د «خرڅ» له ريښې څخه را وتلې دي.

- نحوه(Syntax): د کلام د اجزاوو له پلوه د يوه ټکي نوعيت، څرنګوالی او هغه ځانګړي جوړښتونه، چې يو ټکی يې د استعمال په بېلابېلو حالاتو کې جوړوي. نحوه په قاموس ليکنه کې دا را ښيي، چې که د پام وړ ټکی صفت وي، بايد په جومله کې يې ځای چېرې وي؛ مثلاً په پښتو کې« توره تخته»، په پارسي کې «خانهء کلان» يا په انګرېزي کې "A large suitcase".

په مخکني پښتو ترکيب کې«توره»، په پارسي ترکيب کې«کلان» او په انګرېزي ترکيب کې"large" صفتونه دي؛ نوځکه بايد په جومله کې پر خپل ځای استعمال سي. نحوه دا خبره هم روښانه کوي، چې کوم اسمونه د شمېرلو وړ(کتابونه) او کوم اسمونه د شمېرلو وړ نه دي(غنم، اوبه او داسې نور) .
(Jackson and Amvela 195)

- مانوي اړخونه(Semantics): د يوه ټکي ډول ډول ماناوي او مانوي جوړښتونه.

- قراين، حالات او احوال(Context): د هغو ټولنيزو حالاتو، قراينو او لارو چارو په اړه محدوديتونه او بنديزونه، چې يو لغت پکښې استعماليږي. لکه څنګه چې پوهېږو، ځيني ټکي د متن او بيان په ځانګړو ډولو يا د استعمال په خاصو شرايطو، موضوعاتو او مناسبتو پوري اړه لري. قاموسونه د دود او دستور له مخې وظيفه لري، په داسې حالاتو کې خپلو لوستونکو ته سمه او روښانه لارښوونه وکي. له همدې امله ګورو، چې په ځانګړو شرايطو، حالاتو او موضوعاتو پوري تړلي مالومات په سيستماتيکه توګه، په فرهنګو کې ځای مومي. په دغه راز مالوماتو کې رسمي/ دوديز(formal)غير رسمي/ نادوده (informal) ، شفاهي يا ګفتاري (colloquial)، عاميانه (slang)او داسې نور هغه اختصاصي موارد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حالات راځي، چـــي د يوه ټکي شاوخوا پولــي جوړوي.

فرهنګونه تل شرايطو او ظروفو ته په پام سره د بېـلابېلو ټکو د تصنيف او چاڼ کــولو پــه مسأله کي، د ثابتو اصولو او ځـانګړي دريځ پــيروي نه کــوي. کېـداى ســي ځيــني قاموسونو يو ټکى د غير رسمي يا نادوده لُغت په توګه ياد کړى وي؛ په داسي حال کي چي ځينو نورو هماغه ټکى د شفاهي، عاميانه، زموختـه عـاميانه يا مبتـذل(vulgar)او داسي نورو تر سرليکو لاندي اوډلئ وي. د دې تر څنـګ، پـــه فرهنـګو کي لغتـــونه د محتـــوا او اغېزمندى پر بنسټ هم پر بېلابېلو ډلو يا کټګوريو ويشل کيږي؛ لکه: د سپـــکاوي او بې آبى ښکارندوى ټکي(derogatory/pejorative)، طنزيه يا خندني کليمات(jocular)، په نـــرمـه او پسته بڼه بيانوونکي ټکي(euphemistic)او داسي نور.

- املا(Spelling): د يوه ټکي عادي او اليشېدونکي يا متغير ليکدودونه.
- ريښه پېژندنه(Etymology): د يوه لغت ريښه او تاريخچه.
- استعمال(Usage): د يوه ټکي د استعمال تکرار او دفعات(فريکوينسي) او پـه ځيـنو حالاتو کـــي منعه سوي يا نه استعمالېدونکي(taboo)حالتونه. (Hudson 1988)

پوهـــاند هډسن د کليـــمو د استعمـــال محدوديـــتونه؛ لکـــه د رسـميت مراتـــب او د موضــــوع ساحــه (Subject Domain)د شرايطو او مـــواردو تر عنـــوان لاندي راوستي دي. د پروفيسر هـــډسن د استعمال (usage)کـټـګوري هغو مـــتفرقه مالومـاتو ته ځانګړې سوې ده، چي ځينو ته يې په فرهنـګو کـــي لږو ډېر ځاى ور کړل سوى دئ. په دې ډله کي لومړني مالومات د يوه ټکي د استعمال د تکرار يا فريکوينسى په اړه دي . تر دې وروستيو کلونو پوري، چي د لـغوي زېرمو د ســاتـني او استعمال په مقصد له کمپيوټرو څخه کار اخيستنه نه وه پيل سوې، د کليـــمو د فريکوينسى په باره کي د باور وړ مالوماتو ترلاسه کول ډېـر ګــران ؤ. د پروفيسر هډسن د مالـــوماتو په ډله کي دوهم توکى د هغه عُمر يا سِن يادونه ده، چي يو کوچني په هغه کي د يوه ټکي له مفهوم او مانا سره اشنا کيږي. د پاشلو مالوماتو دريـم توکى د يوه ټکي د استعمـــال د هغو خـــاصو مواردو او مناسبتو پـــه ګـوته کول دي، چي پـــه کلتوري لحاظ يې ځانګړى ارزښت پيدا کړى وي. دغــــه راز مالومات زياتره په هغو ماخـــذونو او شواهدو کي نغښتي وي، چـي د يوه ټکي د اِستناد په موخـــه وړانـــدي کيږي. په دغه راز خورو ورو مالوماتو کي څلرم قلم د هغـــو کلېشو(clichés)يــادوَنه ده، چي د پام وړ ټکي د استعـمال موارد بيـــانوي. په پـــاى کي د دې مالوماتو پينـځم قلم، د بېلابـېلو ټـکو پـــه اړه د بنـديزونـو او ممـــنوعـــاتو(taboos)ښوول دي.

په لغتپوهنه کي د نحوي(syntax)پر خلاف د کليمو او جـوملو مانوي اړخ ته ډېر پام کيږي. په دې مانا چي کېداى سي يو جومله د نحوي د اصولو او قواعدو له پلوه سـمه وي؛ خـو د لغتپوهني له پلوه بې مانا او ناسمه و بريښي؛ مثلاً « ستا سپين خيـــالونه اوږدې لاري وهي. »يا « دا رنګين ظلمونه به کور په کور ښادي جـوړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي.» پــه دې دواړو جوملو کې د نحوي د اصولو له مخې څه تېروتنه نسته؛ فاعل، مفعول او نورې ګرامـري برخې ګرده پر خپلو ځایونو راغلي دي؛ خو د لغتپوهنې د قواعدو له مخې سمې او معقولې نه دي؛ ځکه دواړې جوملې له خپل سم ګرامري جوړښت سره سره بیا هم سمه مانا نه افــاده کوي یا پــه دې انګــرېزي جومله کې:

Colourless green ideas sleep furiously.

لکه څنګه چې لیدل کیږي دا جومله هم د انګرېزي ژبې له ګرامر سره بشپړ سـمون لري؛ مګر د لغتپوهنې د اساساتو له مخې د منلـو وړ نه ده. د دې خبرې مانا دا ده، چــې د لغتپوهنې او نحوي اصــول یو له بله توپیر لري.(Jackson and Amvela 12.)

د پروفیسر هډسن په مقاله کې راغلي موضوعات په واقعیت کې د انګــرېزي ژبې د عامو قاموسو ځینې مهم اصول او قواعد بیانوي، چې د نړۍ د نورو ژبو له قــاموسو او لغوي زېرمو سره د موضـوعاتو د بېلوالي او څرنګوالي پر بنسټ څه نا څه توپیر لري؛ ځکه د نړۍ بېلابېلې ژبې د ودې او پرمختګ په یوه پړاو کې نه دي؛ له بله پلوه د هرې ټولنې خلک له ځینو مشترکو ځانګړتیاوو او ضرورتونو تر څنګ خپلو خاصو فکري، فرهنګي، تاریخي، اجتماعي او اقتصادي مشخصاتو ته په پام سره، راز راز اړتیاوې او غوښتنې لري، چې قاموس لیکوونکي یې باید په خپلو اثارو کې، په بشپړ دقت او امانت رعایت کړي.

د قاموسو ډولونه

د ژبو د پرمختګ او بشپړتیا په دې پړاو کې، د قاموسو خورا ډېر ډولونه لیدل کیږي، چې د هر یوه په تدوین او تألیف کې پر ځینو عامو اصولو سربېره، له بېلابېلو مېتودونـو او لارو څخه کار اخیستل کیږي. دلته د پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډیل د ارزښتنــاک اثر(د عملي قاموس لیکنې له پاره د آکسفورډ لارښود)په رڼا کې، د قامــوسو د وېــش او بېلوني په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کوو:

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) یو ژبیز قاموس.

ب) دوه ژبیز قاموس. دا ډول قاموس هم کېدای سي پر دو نورو کوچنیو ډولو وېشل سي:

الف) یو اړخیز دوه ژبیز قاموس(Unidirectional Bilingual Dictionary)

ب) دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس(Bidirectional Bilingual Dictionary)

یو اړخیز دوه ژبیز قاموس، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري یو لـورى لري. په دې مانا ، چې په داسي قاموسو کې د راغونډو سوو ټکو تشریح او بیان په یوه ژبه وړاندې کیږي؛ مـثلاً د انګرېزي- فرانسوي دوه ژبیز فرهنګ ، چې یو متن لري؛ او په هغه کې انګرېزي لومړۍ یا اصلي ژبــه (source language)؛ او فـرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه (target language)ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس هم لکه څنګه چې نوم یې په ډاګه کوی، دوه متنه لري؛ او د را ټولو سوو ټکو تشریحات په دوو ژبو بیانوي؛ د مثال په توګه د انګرېزي - فرانسوي په دوه ژبیز قاموس کې اصلاً دوه متنه ځای پر ځای سوي دي، چې په یــوه متــن کې انګرېزي لومړی یا اصلي ژبه او فرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه ده. په دوهم متن کې یې فرانسوي لومړی یا اصلي ژبه او انګرېزي دوهمــه یا د ترجمــې ژبــه ده. پــه اوروپایي ژبو کې د داسي قاموسو نمونې خورا ډېري دي، چې د یوې ژبي لغــتونه په بله ژبه مانا کوي؛ لکه:

Collins Robert French Dictionary
French-English
English-French
Collins German-English Dictionary

او داسي نور.

په افغانستان کې هم د دوو ژبیزو قاموسو ډېري بولګې لرو، چې په ځــینو کې عربي او پارسي ټکي په پښتو مانا سوي دي؛ لکه «ریاض الـمحبت»، «عجـایب اللـغات»، د ډورن، راورټي، بیلو، ګیلبرټسن او نورو اوروپــایي افغان پېژندونکو بېلابــېل دوه ژبیــز قاموسونه او لاربښودونه، «سپېڅلې پښتو»، «افغان قاموس»، «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»، د افغانستان د علومو اکاډیمۍ «انګلیسي - پښتو او پښتو - انګلیسي قاموسونه» او په دې وروستیيو کلونو کې له بېلابېلو اوروپایي او اسیایي ژبو څــخه په پښتو او بالعکس له پښتو څخه په اوروپایي او نورو ژبو تألیف ســوي قاموسونه، چې لوستونکي یې د «قاموسونه ډاټ کام» په ویبپاڼه کې، له پوره متن سره ځیني بولګې کتلای سي.

په پارسي کې هم د دوو ژبیزو فرهنګو شمېر ډېر زیات دئ، چې په هغو کې کله کله د بهرنیيو ژبو لغتونه په پارسي او کله کله په سرچپه بڼه، د پارسي لـغتونه په نورو ژبو اړول سوي دي؛ لکه:

فرهنګ دانشګاهی انګلیسی - فارسی تألیف عباس آریانپور و منوچهر آریانپور (دورهٔ ۲جلدی یا ۷ جلدی).

فرهنګ انګلیسی - فارسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی، ۱ جلدی)

فرهنګ جامع فارسی - انګلیسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی)

فرهنګ فرانسه - فارسی تألیف استاد سعید نفیسی(۲ جلدی) او داسي نور.

په اوردو کې داسي دوه ژبیز فرهنګونه ډېر دي، چې د یوې ژبي لغتونه یو ځل په خپله اصلي ژبه او بیا په دوهمه ژبه تشریح کوي؛ لکه په دغه قاموس کې چې د انګرېزي ژبي کلیمې او ترکیبونه یې لومړی په انګــرېزي او بیا په اوردو ژبه مانا کړي دي:

English to English and Urdu Dictionary

دا ډول قاموسونه په واقعیت کې د دوو ژبو او دوو متنو په بڼه، د انګرېزي- انګــرېزي او انګرېزي- اوردو دوه بېل قاموسونه په یوه ټوک کې وړاندي کوي، چې د دواړو ژبو مینه والو ته په زړه پوري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ژبيز فرهنګونه هم د يو ژبيزو قاموسو په شان هم په عامه او هر اړخيزه بڼه او هم په تخصصي يا انتخابي بڼه ليکل سوي دي.

ج) څو ژبيز قاموس (Bilingual Dictionary): هغه قاموس، چې را غونډ سوي ټکي په مختلفو ژبو وړاندي کوي. د شاه عبدالله شاه بدخشي «د افغانستان د ځينو ژبو او لهجو قاموس» د دغه راز قاموسو يوه بېلګه ده.

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) عمومي ژبه.

ب) پوهنغونډ (دايرة المعارف) او کولتوري مواد.

ج) د اختصاصي اصطلاحاتو سيستم (ټرمينالوجي/ ټرمينالوژي) يا کوچنۍ ژبې؛ د مثال په ډول د حقوقي اصطلاحاتو، طب، نرسينګ، کمپيوټر، کريکيټ او داسي نورو علمي څانګو د تخصصي اصلاحاتو قاموسونه.

۳- د چاپ د ګڼې يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

الف) معياري ګڼه يا د پوهنتونو د بېلابېلو پوهنځيو دپاره ليکل سوی چاپ.

ب) لنډ يا مختصر چاپ.

ج) جيبي چاپ.

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د کاغذ پر مخ چاپ سوي قاموسونه.

ب) بربښنايي يا اليکټرونيک قاموسونه (هغه قاموسونه، چې په کمپيوټرو کي د استفادې دپاره د CD-ROM، DVD يا ځانګړو ډيجيټل وسايلو په بڼه جوړ سوي وي).

د ټيکنالوژۍ په دې پرمختللي عصر کي، د قاموس ليکني د ډول ډول ستونزو د حلولو دپاره، د ډيجيټل قاموسو جوړول او عامول ډېره غوره لاره ده. په دې ډيجيټل قاموسو کي تر ټولو لوی قاموس د اکسفورډ انګرېزي قاموس (Oxford English Dictionary) دوهم چاپ دئ، چې په شل ټوکه کي د کتاب په بڼه هم چاپ سوی دئ. دا ډول قاموسونه چې په حقيقت کي، د اړونده ژبې دايرة المعارفي (encyclopaedic) قاموسونه بلل کيږي، د ټولي ژبې لغوي، ادبي، تاريخي، جغرافيايي او نوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

علـمي زبــرمي په مفـصله بڼه وړاندي کوي. په ځينو دايرة المعارفي قاموسو کي لغوي زبرمه له فلـــسفي، حقوقي، طبي، هونري او داسي نورو تخصصي مالوماتو څخه په بېلو ټوکونو کي ځای پر ځای سوي وي؛ لکه:

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary

کله چي قاموسونه په دوو يا څو ټوکو کي چاپ سوي وي، بايد په هر ټوک کي د را غونډو سوو کليمو لنډ فهرست د هغه پر سرپېڼ پوښ او بغلي څنډه، په غټو او روښانه تورو کښل سوي وي، چي لوستونکي د اړوند ټکي د لوستو په خاطر نېغ په نېغه د اړتيا وړ ټوک ته مراجعه وکي. په خواشيني سره د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو - پښتـــو تشريحي قاموس د ميديوتيک چاپ بېلابېل ټوکونه يوازي د نومرو يا لمبرو (۱، ۲، ۳، ۴) په مرسته بېل سوي دي؛ او د هر ټوک پر مخکښي پوښ او عمــودي څنډه د هــغه د محتوياتو يا راغلو ټکو لنډه يادونه نه ده سوې. په بل عبارت، څوک له وراېه نه پوهېږي، چي په جيم، سين، لام يا نورو تورو سره پيل کېدونکي ټکي په کوم کوم ټوک کي راغلي دي؟ که پر هــر ټوک د پرله پسي شمېرو تر څنـــګ د را غلو ټکو د سرتورو يادونه هم وسي، دا کار به بې شکه له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه او چټکه موندنه کي ډېر لوی کومــک وکي. سربېره پردې ځينو نوو قاموسو د اړوندو ټکو د اساني او چټکي موندني په مقصد، د هغو د سر توري د قاموسو د پاڼو پر دننه څنډو هم، په روښانه او غټو تورو ليکلي وي، چي له لوستونکو سره د بې ځايه سرخوږي په له منځه وړلو او وخت بچتولو کي ډېره مرسته کوي. په ايراني فرهنګو کي د «فرهنګ عميد» دري ټوکه دوره او د عباس آريانپور او منوچهر آريانپور « فرهنګ دانشګاهی انګليسی – فارسی » د دغه ډول قاموسو له ډلي څخه دي.

ج) هغه قاموسونه، چي پر وېبپاڼو يا اينټرنيټپاڼو خپاره سوي وي.

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) هغه قاموسونه، چي کليمې او مانا وي دواړه پکښې ليکلي سوي وي (تر ټولو عام قاموسونه).

ب) هغه قاموسونه، چي پر قاموسي سرټکو او ماناوو سربېره ځيني نوري کليمې هم را نغاړي (په دې ډول قاموسو کي د را غونډو سوو سرټکو تر څنګ د هغو ټکو يادونه هم کيږي، چي د مانا له اړخه سره تړلي وي).

۶- د کاروونکو د ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) ايا قاموس د هغو کسانو د پاره ليکل سوی دئ، چي ګرده په يوه ژبه خبري کوي؟

ب) ايا قاموس د هغو ځانګړو ډلو ويونکو ته کښل سوی دئ، چي په دوو ژبو خبري کوي؟

ج) ايا قاموس په نړۍ کي د ژبي د ټولو زده کوونکو د استفادې له پاره ليکل سوی دئ؟

۷- د استفاده کوونکو د زده کړي او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) ژبپوهان او د ژبې نور ماهران.
ب) په لیک لوست پوه غټان (بالغان).
ج) د ښوونځيیو زده کوونکي.
د) کوچني هلکان.
هـ) د ژبې نور زده کوونکي.

۸- د کاروَني یا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د ډیکوډینګ (decoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په خپله ژبه د بهرنۍ ژبې د یوه متن یا ټکي د مانا پوهېدل.
ب) د اینکوډینګ (encoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په بهرنۍ ژبه د خپلې ژبې د یوه ټکي یا متن ژباړه؛ د کلیمو سم استعمال او لوست ورکوَنه.(Atkins and Rundell 24-25)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په «کلیمې، مانا او لغتنامه...کې» د قاموسو د دغو دوو لویو ډولونو یادونه کوي:
- چاڼ سوي یا انتخابي قاموسونه(Selective Vocabularies)
په دې ډله کې د ساینس، سپورټ، حقوقو، طب، ټیکنالوژۍ، اقتصاد، اروا پوهنې او داسې نورو په څېر اختصاصي قاموسونو نومونه اخلي.
- جامع یا هر اړخیز قاموسونه (Comprehensive Vocabularies) چې د ژبې عمومي قاموسونه پکښې شامل دي.

د عمومي او اختصاصي قاموسو څینې ځانګړتیاوې

البته د ژبې عمومي قاموس له هغو اختصاصي یا انتخابي قاموسو څخه ډېر توپیر لري، چې د یوې ځانګړې ځانګې د مشخصو ټکو، ترکیبو، تعبیرو او اصطلاحاتو د ښنني او سپړنې له پاره لیکل کیږي. د ژبې د عمومي یا هر اړخیزو قاموسو پرخلاف، په اختصاصي یا انتخابي قاموس کې زیاتره د اړونده اصطلاحاتو او ترکیبو تخصصي او مسلکي اړخو او د هغو تشریحي بیان ته پام اړول کیږي؛ او د موضوع له پلوه تړلې یا نیژدې اصطلاحات د کراس ریفرینس په مرسته، په بېلابېلو ځایو کې اوډل کیږي. په عامو قاموسو کې د ژبپوهنې، په تېره بیا لغتپوهنې له عمومي رمزونو او ظرافتونو سره سروکار وي؛ په داسې حال کې چې په اختصاصي یا مسلکي قاموسو کې، د را غونډو سوو اصطلاحاتو په اړه د ډېرو دقیقو او تخصصي مالوماتو وړاندې کولو ته پام کیږي. په بله وینا، عام یا هر اړخیز ژبني قاموسونه زیاتره د ژبپوهنې او لغت پوهنې پر اساساتو متکي وي؛ حال دا چې د تخصصي یا انتخابي قاموسو په لیکنه او تألیف کې، د ژبپوهنې او لغتپوهنې د پراخ او دقیق استعمال پر ځای، تر ډېره حده د مربوطې ځانګې له تخصصي او مسلکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مالوماتو او جزییاتو څخه استفاده کیږي. په دغه راز فرهنګو کي د کلیمو او اصطلاحاتو له ګرامري ډول یا کتګورۍ؛ لکه اسم، صفت او داسي نــورو پرته، ډېرو دقیقو او جزیي ګرامري اړخونو ته توجه نه کیږي.
سربېره پر دې، په تخصصي یا انتخــابي قاموسو کې، چي ځینو ژبپوهانو او لغتپوهانو د کوچنۍ یا فرعي ژبي په نامه هم یاد کړي دي، د عامو قاموسو نورو ځانګړتیاوو؛ لکه د کلیمو رېښه پېژندني، تلفظ، املایـي وریانتونو او داسي نورو مهمو اصولو ته پام نه کیږي. دغه راز فرهنګونه، د عامو ژبنییو فرهنـګونو پر خلاف، چي د عامو خلګو د استفادي په مقصد لیکل کیږي، د ټولنــي د یوې ځانګړي یا مشخصي ډلي د کار اخیستني د پاره برابریږي. په پای کي د دې خبري یادونه ضروري ده، هر څونه چي قاموسونه اختصاصي او مسلکي بڼه پیدا کوي، په هغونه اندازه د قاموس لیکوونکو او لوستونکو تر منځ واټن او ربړ لږیږي؛ ځکه دواړي خواوي په اسانۍ سره یو د بل په بیان، اړتیاوو او غوښتنو پوهېږي؛او په دې توګه د کلیمو د شکلي او مانوي التباس او راز راز نورو پېچلتیاوو ګچه کمیږي. دلته د علومو د ځینو اختصاصي یا انتخابي قاموسو یادونه کوو، چي لوستونکي یې د ژبو له عمومي یا هر اړخیزو قاموسو سره پرتله کړي:
فرهنگ حقوق
ترمینولوژی حقوق
فرهنگ سیاسی
واژه نامهٔ سیاسی و اجتماعی
فرهنگ اصطلاحات نوین
قاموس اقتصاد
لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان
د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس
فرهنگ ادبیات فارسی دری

Dictionary of Economics
Dictionary of Business
Dictionary of Economic Terms
Dictionary of Sociology
Dictionary of Science and Technology
Dictionary of Proverb
Dictionary of Legal Terms
Law Dictionary
A Dictionary of International Law

او داسي نور.

په انګرېزي قاموسو کي د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې ځینو ژبپوهانو په قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه په دې ډول ښوولي دي:
۱- ساده ټکي(Simple Words) چې هغه هم پر دې ډلو ویشل کیږي:
الف) لغوي کلیمې(Lexical Words) لکه اسم، فعل، صفت، قید، ږغونه (د ږغ توري).
ب) ګرامري ټکي (Grammatical Words) یا وظیفوي کلیمې(Function Words) چې په هغو کې ادات، د ارتباط توري، ضمیرونه، مرستندویه فعلونه، اشاري ضمیرونه او آرټیکلونه شامل دي.
۲- څو کلیمه یې محاورې (Multi Words Expressions, MWEs) یا هغه ترکیبونه، چې مانا یې د اجزاوو تر مجموعې پراخه او لویه وي؛ لکه:
birds of the feather، kith and kin، Kick the bucket او داسې نور. په داسې حال کې، چې ځیني لغت پوهان ژبنیو اصطلاحاتو (Idioms)ته په همدې صفت قایل دي؛ او په هغو کې دغو ډولو ته ځای ورکوي:
الف) عبارتي اصطلاحات (Phrasal Idioms)
ب) مرکبات یا ترکیبونه (Compounds)
ج) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs)
د) د مرستندویه یا کومکي فعلو جوړښتونه (Support Verb Constructions)
هـ) ثابت او ثابت وزمه عبارتونه (Fixed & Semi-Fixed Phrases)
ځیني ثابت عبارتونه لکه: ham & eggs, knives, forks & spoons, kith & kin
او داسې نور، د ترکیبو په څېر هم کارېږي.(Atkins and Rundell 167)
۳- مخففات یا اختصارات، چې هغه هم پر درو ډولو وېشي:
الف) الفبیټیزم(Alphabetism)
ب) اکرېنیمونه(Acronyms)
ج) انقباضونه یا لنډونې(Contractions)
۴- جزیي یا ټوټه یې ټکي(Partial Words)چې په هغو کې دغه ډولونه شامل دي:
الف) تړلي یا ناخپلواکي مونښلونې(Bound Affixes)
لکه impossible، attainment او داسې نور. په اوسنیو انګرېزي قاموسو کې دغه راز تړلو صرفي ضمیمو یا مونښلونو ته ډېر لږ د یوه بېل یا خپلواک قاموسي سرټکي ځای ورکوي.
ب) تولیدي مونښلونې(Productive Affixes)لکه: Ex-wife، Ex-mayor او هغه ترکیبونه چې د anti, de, un او داسې نورو مختاړو(prefixes)په مرسته تر لاسه کېږي؛ لکه: undoutful, anti-war, decentralized او داسې نور.
ج) یوځای کوونکي شکلونه (Combining Forms) یا دوه بېل لغتونه، چې د یوه هایفن (-) په مرسته سره یو ځای کېږي؛ لکه: one-eyed, one-legged, heart-stricken, vinyl-covered او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله ”Multiword Verbs“ تر عـــنوان لاندې د دغـو فعـلو يـــادونه کړې ده:

الف) هغه فعلونه، چې اضافه توري يې ملګـرى کـوي (Prepositional Verbs) لکــه:

call for(john), look at(him), ask for, believe in, care for, deal with, refer to او داسي نور. لکه څنګه چې ليدل کيږي، د داسي فعــلو په پاى کي تل د مفعول يـــادونه کـــيږي.

ب) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چې کېداى سي په پاى کي يې مفعــول راغلئ وي. داسي فعلونه کېداى سي متعدي (transitive) بڼه ولري؛ لکه:

bring up, look up etc.

يا لازمي بڼه ولري؛ لکه:

give in, sit down etc.

ج) هغه فعلونه، چې د ادات لرونکو فعلو او عبارتي فعلو تر منځ د پُله بڼه ولري؛ لکه:

check up on (my friend), get away with (that), stand up for (your rights) etc. (Jackson and Amvela 75)

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکي زېرمي: دخيل او مفغن ټکي (مفغنات)

الف) دخيل ټکي

لکه څنګه چې پوهېږو د نړۍ ژبي تل د سياسي، فرهنګي، اجتماعي او اقتصادي بدلونو په ترڅ کي يو پربل ډول ډول اغېزې ښندي. هره ژبه له اړتيا سره سم د نورو ژبو ځيني ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات اخلي؛ او په بدل کي يې د خپلي ژبي ځيني نورو ژبو ته ورکوي. د نړۍ د بېلابېلو ژبو او فرهنګي جريانو ترمنځ دا راکړه ورکړه له پېړيو پېړيو څخه روانه ده؛ او تر هغه مهاله به همداسي جاري او ساري وي، چې بېلابېل ملتونه خپل ژوند او موجوديت ته دوام ورکوي. پښتو ژبي ته هم د دې فرهنګي راکړي ورکړي په لړ کي له اوســتا، سنسکريت، هندي، پهلوي، هيندکو، پارسي، تورکي، عربي او نورو ژبو څخه ځيـنـي ټکـي، ترکيبونه او اصطلاحات راغلي دي، چې اوس زموږ په ژبه کي تر ډېر اوږده استعمال وروسته، د پښتو نه بېلېدونکي او ګران بيه پانګه ګڼله کيږي. د پښتو په ګډون بايد د هري ژبي قاموس ليکوونکي د دغه راز ټکو و را غونډولو او خوندي کولو ته ټينګ پام وکي. البته ددې خبري مانا دا نه ده، چې د نورو ژبو نا اشنا او غيرضروري ټکي، تعبيرونه او اصطلاحوي بايد بې دليله په پښتو فرهنګونو را ګډ کړل سي؛ بلکي د دې خبري مانا دا ده، چې د پښتو فرهنګونو مؤلفان بايد هغه دخيل الفاظ، ترکيبونه او اصطلاحات هرومرو راټول او تشريح کړي، چې زموږ د عام و خاص په خبرو او ليکـنو کي په پېڅر استعماليږي لکه دين، مذهب، ايمان، نکاح، طلاق، ميراث، جهاد، قاضي، ملا، سياست، دولت، حکومت، قضا، عکس، ساعت، خان، خاندان، خانم، کومک / کمک، قشله، قاغوش، جرګه، لوټ، وجاړ، شوده، سوډر، ډول، کړکى، چَدن، ګوبى، بينډۍ، پتنوس، سماوار، لابراتوار، موټر، کمپيوټر، پاسپورټ، ويزه، بايسکل، موټرسايکل، راديو، تلويزون، کپيټاليزم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسیالیزم ، کلونیالیزم، ګلوبالیزم، میکانیزم او داسي نور، چي له بېلابېلو ژبو څخه د زمانو په اوږدو کي، پښتو ژبي او ادب ته را ننوتي دي؛ او اوس د دې ژبي نه بېلېدونکي برخه ګڼله کیږي. په دې ډله کي ځینو ټکو ته، له پښتو سره د ګډي اریایي ریښې د لرلو په سبب، حتا د پردو ټکو په سترګه نه کتل کیږي، نو ځکه یې روزنه او پالنه نور ډېره ضروري بربښي.

ب) مفغن ټکي (مفغنات)

په پښتو قاموسو کي د دې ژبي تر سپېڅلو او دخیلو ټکو وروسته، پښتو سوي یا مفغن ټکي ډېر لوی ځای لري . مفغنات یا په پښتني کټو کي ایشېدلي کلیمې، هغه ټکي دي چي په پښتني ټولنه کي یې د خپل اوږده تابعیت پر بنسټ له شکلي او مانوي(معنوي) پلوه لږیا ډېر بدلون موندلئ دئ؛ او اوس د پښتو ژبي د لغوي زېرمي ډېـره ارزښتناکه او نه جلا کېدونکي برخه ده.

د مفغناتو ډولونه

په پښتو قاموسو کي د مفغناتو د سمـــې پېژندني دپاره باید د پښتو د بابا -لـوی استاد علامه عبدالحـــي حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م –۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د عالمانه څېړنو په رڼا کي دغو ډولونو ته بشپړ پام وسي:

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

مانوي مفغنات هغه پردي ټکي دي، چي خپل اصلي حالت یې لږ او ډېر ساتلئ وي؛خو مانا یې څه نا څه اوښتې وي. دې ډول ټکو په پښتني چاپېر(محیط) کي داسي نوې ماناوي او مفهومونه موندلي دي، چي له خپلي اصلي مانا/ ماناوو سره ټینګ اړیکی یا نیژدې والی لري؛ د مثال په توګه د «بشر»کلیمه، چي په عربي ژبه کي د انسان د ظاهري پوست پــه مانا ده؛ خو په پښتو کي دا ټکی د انسان د ټول بدن او وجود په مانا کاریږي؛ چي«بشرکی» یې د تصغیر بڼه ده (حبیبي، سپېڅلي پښتو کډ ـ کهـ). د پښتو په لوېدځه (لوېدیزه)لهجه کي د «بشر»کلیمه خورا ډېره استعمالیږي؛ لکه چي وایي: «ته زما بشر یې !» یاني ته د ځان په شان راته ګران یې؛ «خدای دي روغ بشر درکي !» یاني خدای دي جوړ او روغ لره؛ «خوار بشری» یاني خوار ځواکه، «بشر دي ومره !» ؛« بشر دي سرخوره سه !» ؛«بشر دي خاوري سه !» ؛او داسي نور، هغه ترکیبونه او تعبیرونه دي، چي د«بشر»کلیمه تر عربي ژبي په نسبتاً پراخه او بېله مانا کاریږي (حبیبي، سپېڅلي پښتو کهـ).

دوهم: اوښتي مفغنات

اړول سوي مفغنات هم په خپل وار سره پر دوه ډوله دي: د اوښتو مفغناتو پـه لـومړي ډلــه کـــي هغه کلیمي راځي ، چي یوازي یې ظاهري جوله څه نا څه اوښتې وي؛ خو خپله اصلي مانا یې خوندي ساتلې وي. د دغه راز ټکو په ظاهري بدلون کي زیاتره د «ش» توری په «ښ» ، د «د» توری په «ل» ، د«چ» توری په «ځ» ، د«ج» او«ز»توري په «ځ» ، د «ب» توری په «و» ، د «ن» توری په «ڼ» ، د «ث» توری په «ت» یا خپلو اصلي مخرجو ته په نورو نیژدې ږغونو اوښتي وي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدست - اودس

اشک - اوښکي/ اوښي

اطاق - هوتاک[اوتاک]

افعي - اپي

بهادر- باتور

بهشت - بهښت

پشت - پښت[نژاد]

تفنگ - توپک/ټوپک

جوان - ځوان

خداوند- خاوند

خرج/ خرچ - خرڅ

خوش- خوښ

روزه- روژه

شاد - ښاد

شادی- ښادي

شور- ښور[ږوږ، غوغا]

شهر - ښهر/[ښار]

فراخ- پراخ

فرشته- پرښته/[پريښته]

فيروزه - پېروژه

گريبان - گرېوان

مثل - متل

معصوم - ماشوم

ميراث - ميرات

هيچ - هيڅ

(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو).

د اړول سوو مفغناتو په دوهمه ډله کي هغه ټکي شامل دي، چي هم يې ظاهـــري جوله اوښتي وي؛ او هم يې په مانا کي بدلون راغلئ وي؛ مثـــلاً «اسي» هغه عربي کليمه ده، چي د عربي له «عاصي» ټکي څخه مفغن سوې ده. عربان دا کليمه د طـــاغي او گوناکار (گنهگار/گنهکار) په مفهوم کاروي؛ خو پښتانه دا ټکی د بخيل، شوم، منحـــوس، مـــړاوي او پژمرده په ماناوو استعمالوي؛ او «اسېگی» يې د تصغير بڼه ده(حبيبي، سپېڅلې پښتو کو). دغه راز، «عورت» په عربي کي د انسان د وجود هغو ځايو ته وايي، چي پټول يـې لازم وي؛ خـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو له دې ټکي څخه بله کليمه جوړه کړې ده، چې«اورته» نوميږي؛ او د ماينې، ماندينې، ښځې، ميرمنې، کوروالا، کورودانې او داسې نورو په مانا کاريږي. پښتنو وروسته د تورو په اړولو سره له همدې ټکي څخه «اروته» جوړه کړه. وروسته د همدغو مورفالوژيکو بدلونو په لړ کې، له دې کليمې څخه بل ټکي سر پورته کړ، چې نن يې«ارتينه»بولي. د عربي ژبې«نعره» په پښتو کې په«ناره»واوښته. وروسته له همدې ټکي څخه په پښتو کې داسې اصطلاحي جوړې سوې، چې له عربي مانا سره يې هيڅ تړاو نه درلود؛ د مثال په توګه د کندهار او شاوخوا سيمو پښتانه وايي: « پلانۍناره وکړه.» ياني هغه نجلۍ يا ښځې د مور او پلار د خوښې او پخو توليزو دودونو پر خلاف په خپله د ژوند ملګرۍ غوره کړ. دغه رنګه په پښتو کې، هغو نظمونو ته هم«ناري»وايي، چې له ملي وزنونو سره سم، د پښتو د ولسي نکلونو په منځ کې ويلې کيږي؛ او زموږ ولسي نکلونو ته لا نوره ښکلا او جذابيت ور بخښي(حبيبي،سپيڅلې پښتو کز).

په دې ډول ګورو، چې له عربي«نعرې» څخه په پښتني چاپېر کې داسې نوي ټکي او اصطلاحات و زېږېدل، چې پر ظاهري جولې سربېره، د مانا له اړخه هم له خپل اصلي عربي ټکي سره، مځکه او اسمان توپير لري.

دريم: منقلب مفغنات

هغه مفغن ټکي، چې په ترتيب او اوډنه کې يې ډېر بدلون راغلئ وي د اِبدال، تخفيف، تزييد، حذف او ترخيم له کبله يې اصلي بڼه ببخي اوښتې وي؛ او په پښتو ژبه کې يې نوی رنګ اخيستی وي؛ لکه منځوی، چې د«ميان» او «منځ»له ټکو څخه پيدا سوی دئ؛ صباح او سبا، سحر او سهار(د دې لغت دپاره ، د پښتو اصلي ټکی ګهيځ دئ)، فاتحه او پاتا، آويزان او الوېزاند، آزمايش او ازمايښت [ازميښت، ازمويښت يا ازموينه،کاهش او کاهښت، خواهش او خواهښت، خارش او خارښت] او داسې نور، په دې ډله کې دي(حبيبي، سپيڅلې پښتو کز).

ځينو افغان ژبپوهانو په خپلو اثارو کې د بعضو اروپايي ژبپوهانو په پيروی دخيلو ټکو ته د پورسوو يا عاريت سوو ټکو(borrowed words) اصطلاح کارکړېده؛ خو لکه څنګه چې له نامه يې ښکاري دا اصطلاح منطقاً دقيقه نه ده؛ ځکه پور يا عاريت يوازې د هغه څه دپاره معقول او منطقي بريښي، چې بيرته ورکول يې لازمي او ضروري وي؛ په داسې حال کې چې په ژبو کې دخيلې کليمې، ترکيبونه او اصطلاحات تر تابعيت موندلو وروسته د اخيستونکې ژبې نه بېلېدونکې برخه ګڼله کيږي. همدا اوس په انګريزي کې، چې د نړۍ له خورا علمي، بډايو او ارتو ژبو څخه ده، پر بې شمېره يوناني او لاتيني ټکو سربېره، د جرمني، فرانسوي، هالنډي، ناروېژي، اسپانوي، عربي، هندي، پارسي او نورو ژبو په پېخر کليمې خوندي دي. د انګريزي ژبې ويوونکي دا کليمې او ترکيبونه په ډېره مينه او وياړ د خپلې ژبې د يوې ژوندۍ او فعالې برخې په توګه په خبرو او ليکنو کې کاروي؛ او هيڅکله د پرديتوب په ګونا د هغو ضايع کولو يا پيکه کولو ته زړه نه ښه کوي. د پور سوو ټکو يا «پور ويوونو» اصطلاح لکه څنګه چې ځيني افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهان يې کاروي، له دې امله هم د تأمل وړ ده، چې د پور په اخيستو کې تل د پور اخيستونکي اراده او نيت نغښتی وي؛ حال دا چې د دغو کليمو په راتګ او رواج موندنه کې له نېږې او توپک څخه نـيولې بيا تر سيـــاسي، اجتماعي، فکري، فرهنګي او اقتصادي اغېزو پورې ګرده ارزښتناکه ونډه لري. په بلـــه وينا ، د دې کليمو په دود ېدو کې تل د پور اخيستونکي د غوښتني او هوډ پر ځـــای د زورورو او پياوړو ملتو ارادې نغښتې دي. د همدې استدلال پر بنسټ، د «پور وييونو» يا «عاريت سوو ټکو» اصطلاح، لکه څنګه چې ځينو نورو اوروپايي ژبپوهانو هم نه ده خوښه کړې، چندان خريدار نه لري.

ښېلا ښېلو ژبو ته ورغلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحوي د زمانې په تېرېدو سره د نوو کليمو په بڼه، پښت پر پښت داسي نوی بچي زېږوي، چې په پای کې د اصلي يا لومړۍ ژبې ويوونکو ته کاملاً نا اشنا برېښي. پښتانه پوهـــېږي، چې د پارسي«خرج/ خرج»پښتنـي چاپېر ته په را ننوتو سره په«خـــرڅ» واوښت؛ او اوس له همدې مفغن ټکي څخه په پښتو کې د خرڅـــوونکي(پلـورونکي) ، خرڅيـــلاو / خرڅلاو ، خرڅه(خرچه، مصرف يا لګښت) ، خرڅـاوو يا خرڅي(خراج، لاس خلاصـــي، لګوونکی، مصرف کوونکی) ، خرڅښت، خرڅېدنګ، خرڅوَنګ، خرڅېدل، خرڅول، خرڅېده، خرڅګير(په بندرونو کې د ماليې يا محصول مامور) ، خرڅون، خرڅونی، خرڅېدونکی(مال، جنس، متاع) ، خرڅندويه او داسي نورو په شان راز راز ټکي او ترکيبونه جوړ سوي دي، چې هر يو يې د پښتنو په ښېلا ښېلو سيمو کې، د خلګو په ورځنيو خبرو او محاورو کې کارېږي.

په دې توګه بايد د پښتو قاموس ليکوونکي په خپلو اثارو کې پر«پلورل»سربېره د «خـــرڅ» له مفغن ټکي څخه جوړ سوی مصدر«خرڅول» او له هغه څخه ټولو راوتلو مشتقاتو ته ځـــای ورکړي. دا کار نه يوازې د ټولنيز ژوندانه يوه څرګنده او مُبرمه اړتيا ده؛ بلکې د پښتو ژبې د لغوي، ادبي او علمي پانګې د بډاينې او بشپړتابه په لار کې، يو ارزښتناک ګام دئ.

قاموس ليکوونکي د هغو احساساتي، تنګ نظرو او متعـصبو شاعرانو ، ليکوالو او حتا ژبپوهـانو په څېر نه دي، چې د ژبې د«سوچه کولو»پر لېوني خره سپاره وي؛ او د خپلې ژبې ډېرې ګران بيه لغـــوي زېرمه يوازې د پردۍ ريښې په ګونا له پامه غورځوي. لکه څنګه چـي مخکي هم دې خبرې ته اشاره وسوه، ژبه د يوه بدلېدونکي ټولنيز موجود په توګه تل د ټولنې له تحولاتو او پرمختګونو څخه رنګ اخلي. د هرې ژبې په وده او پرمختګ کې د خپلو ټولنيزو او طبيعي بدلونو تر څنګ ان د شاو خوا سيمو ژبې او کولتوري جريانونه هم ډېره ارزښتناکه ونډه لري؛ د مثال په ډول د سيمې له ښېلا ښېلو ژبو سره د پښتو نيږدې اړيکـــي، په حقيقت کـــي د هغې ګډې ادبي، علمي او فرهنـــګي جغرافيې په مـــانـــا دئ، چې ټولې ژبې او فرهنـــګي جريانونه يې يوله بله اغېزمن کړي دي. پښتو د همدې فرهنګي راکړې ورکړې په بهير کې ډېر پارسي لغتونه اخيستي دي؛ لکه درخته، سبب، سايه، سبزي، رود ، درياب، بيـرون، دروازه او ډېر نور، چې اوس د زياترو پښتنو په ورځنيو خبرو ، مرکو او ليکنو کې په ډېره مينـــه او خوښۍ استعمالېږي. افغاني پارسي (دري) هم له پښتنو سره د خپلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیژدې او ټینـــګې فرهـنګي راکړې ورکړې په لړ کې، ډېرې پښتو کلیمې اخیستې دي، چې زموږ ډېرې پارسي ژبې ورونه یې بې تعصب او تنګ نظرۍ په خپلو خبرو او مرکو کې کاروي؛ لکه: «پُت = پَت»، «ګدود = ګډوډ »، «جور = جوړ»، «توته = ټوټه»، «تـوته توته = ټوټه ټوټه»، «دند = ډنډ»، «جګره/ جګـله = جـګړه»، «تکره/ تکله =تکړه» ، «اندیــوال =انډیوال»، «چتل =چټل» چمتو، هرومرو... او په سلګونو پښتو نومونه لکه میرویس، زلمی، زمری، زمریالی، ننګیالی، توریالی، سپوږمۍ، ملالۍ، ګلالۍ، تورپېکۍ، خاتول(اصلاً غاټول)، رنا(اصلاً رڼا)، مینه، شغله، پلوشه ، لمبه، ولوله او داسې نور. سربېره پر پرېمانه عربي او پارسي ټکو، له تورکي څخه هم زموږ ژبې ته ځیني کلیمې رانوتې دي؛ لکه کومک، خانم، قشله، قاغوش، جرګه، ولس، خان او داسې نور یا پتنوس، سماوار، پروسه او داسې نور چې له روسي څخه پښتو او درې ته راغلې دي؛ او اوس زموږ په ژبه او ادب کې مزبوتې ریښې لري. پښتنانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو په راغونډولو او خوندي کولو کې، چې هره ورځ زموږ په خبرو او لیکنو کې استعمالیږي، هر اړخیزې هڅې وکړي؛ ریښې او تاریخي بدلونونه یې روښانه کې.

بې شکه چې د علمي او اکاډیمیـــکي فرهنګ لیکنې کار یوازې د دخیلو او مغغنو ټکو په را ټولولو، نه بشپړیږي. د دغه راز ټکو او ترکیبو ریښه پېژندنه او تاریخي بدلونونه هغه بله مهمه او اساسي مسأله ده، چې قاموس لیکوونکی یې باید سپړلو او شنلو ته په ټینګه ځیر سي؛ ځکه ډېرځله د کلیمو شکلي یووالی لوستونکي ناسم لوري ته بیایي؛ او په پای کې یې تېروتنې ته اړباسي.

په قاموسو کې د دخیلو او مغغنو کلیمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو ټکو د پېژندګلوۍ اړتیا

په قاموسو کې د دخیلو او مغغنو ټکو د را غونډولو تر څنګ بله مهمه او ضروري خبره د هغو د سپېڅلو او اصیلو پښتو ټکو پېژندګلوي ده. لکه څنګه چې پوهېږو ځیني دخیل ټکي او مغغنات په پښتو کې خپلې سپېڅلې کلیمې هم لري. قاموس لیکوونکو ته ښايي، چې دغه راز ټکي هم د مغغنو ټکو په شرحه کې یاد کړي؛ او هم یې د بېلو قاموسي سرټکو په توګه په خپل اصلي ردیف کې ثبت او تشریح کړي؛ مثلاً د «کمیس»کلیمې په شرحه او بیان کې باید له یوې خوا دا اړخ روښانه سي، چې دا کلیمه د عربي ژبې له « قمیص» څخه مغغن سوې ده؛ او له بلې خوا باید د دې کلیمې تر څنګ د هغې سوچه او سپېڅلې پښتو کلیمه یانې« خت»هم د یوه بېل قاموسي سرټکي په توګه له خپلو ټولو اړونده تشریحاتو او ځانګړتیاوو سره یو ځای، لوستونکو ته ور وپېژندل سي. «سهار» یو بل مثال دئ، چې د عربي د «سحر» ټکي پښتو سوې بڼه ده؛ خو په پښتو کې یې اصیل ټکی«ګهیځ» دئ، چې قاموس لیکوونکی یې باید له یوې خوا د«سهار» په تشریح کې یادونه وکړي؛ او له بلې خوا یې د یوه جلا قاموسي ټکي په توګه له ټولو لازمو توضیحاتو سره ثبت کړي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي ؟» ،۲). مزدک/ نمزدک (په پارسي کې مزګت او په کوردي/کُردي کې مزګوت) هم د پښتو اصیل ټکی دئ، چې تر اوسه پورې په مروتو کې کاریږي؛ خو د نورو سیمو پښتنانه اوس د هغه پر ځای د مسجد ، ماجت یا جومات ټکي استعمالوي(رشاد ۱۰۰-۱۰۱). وګړي، هڅه/ هاند / هلې ځلې، لګښت او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور هم له دغه راز سپېڅلو پښتو ټکو څخه دي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد نه يوازي د مستقلو ټکو په بڼه؛ بلکي د اړونده مفغنو او دخيلو ټکو (خلک/ خلګ، ولس، کوښښ/ تلاښ، خرڅ) تر څنګ هم د ژونديو نظايرو او لازمو تشريحاتو په وړاندي کولو سره يادونه وکي. په پښتو کي د داسي ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو شمېر تر اند وتلئ دئ.

په قاموسو کي د کراس - ريفرينس په مرسته له مروجو دخيلو يا مفغنو ټکو سره د پښتو د سوچه او اصيلو ټکو يو ځای کول، نه يوازي د پښتو ژبي د لغوي زېرمي په پراخوالي او بډاينه کي لويه برخه اخلي؛ بلکي د دغه راز سپېڅلو ټکو د پيکه کېدو او هېرېدو مخه هم نيسي.

د مفغنو ټکو په املا کي د ګډوډۍ مخنيوی

د مفغنو او دخيلو ټکو په نوو املاوو کي بايد تر وسه وسه هڅه وسي، چي د خپلي ژبي يا نورو نيژدې ژبو له اصيلو ټکو سره د ګډوډېدو يا التباس ستونزه پيښه نه کړي؛ لکه قوم/ قام چي موږ يې د عربي «ق»د نه لرلو په سبب د «کام»په بڼه وايو؛ خو د پښتو ژبي له کام (تالو، کومه، حلق)، د پهلوي/ پارسي ژبي له کام (غوښتنه، هيله، موخه، نيت، هدف، مقصد، پلان)، د سنسکريت له کام (غوښتنه، هيله، موخه، هدف، مقصد، نيت، پلان، مينه، محبت، عشق، الفت)، د هندي، اوردو، پنجابي او ځينو نورو هندي الاصله ژبو له کام (کار، کسب، دنده، وظيفه، کاروبار، خواري، غريبي، خدمت، چوپړ او داسي نور) سره ژور التباس پيدا کوي. يا د قانون ټکی که د پښتنو له تلفظ سره سم د «کانون» په بڼه وکښل سي، د پارسي ژبي له کانون (مرکز، کوره، بټۍ او داسي نور) سره د ګډوډېدو لوی سرخوږي او سرګرداني را ولاړوي.

په قاموسو کي د را غونډېدو سوو کليمو د سم تلفظ ارزښت او بېلابېلي لاري

د قاموس ليکني نوي مېتودالوجي/ مېتودولوژي له فرهنګ ليکوونکو دا غواړي، چي په خپلو اثارو کي د راغونډېدو سوو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو د وينګ سمه او کره لاره وښيي. هغه قاموسونه، چي د کليماتو د تلفُظ (وينګ) اسانه او ساده لاره نه وړاندي کوي، بې شکه لوستونکو تـه د کليمو د سم او دقيق تلفُظ د پېژندني په کار کي لوی مُشکلات پېښـــوي. په قـاموسو کي د سم او کره تلفُظ ښوول پر پښتو ژبي سربېره، د نرۍ په نورو ژبو کي هم خورا لويه او مهــمه مسأله ده؛ د مثال په توګه په پارسي ژبه کي د جلد (پوست، پوټکـــی، د کتاب يا کتــابچي پوښ) ټکی د بر پارسي ژبي خلګ د جيم په پېښ ياني د «جُلد juld»په بڼه تلفظ کوي؛ حــال دا چي سم ډول يې د جيم په زبر (جِلد jild) دئ. همــدغه راز د «عــرفان» عــربي ټکی چــي د پېژندني، خدای پېژندني يا معرفت په مانا دئ، د پارسي ژبي پر زياترو عامو خلګو سربېره يې ان ځيني لوستي او پوه کسان هم د «ع»په پېښ ياني د «عُرفان urfān» په بڼه تلفظ کــوي؛ په داسي حال کي چي سم ډول يې د «ع»په زبر ياني د «عِرفــان irfān» په بڼه دئ. «هــراس»يوه بله پارسي کليمه ده، چي زموږ ځيني پارسي ژبي هيـوادوال يې د «هـ»په زبر ياني د «هِـراس hirās»په بڼه وايي؛ حال دا چــي سم شکل يــې د «هـ» په زوَر (هَراس

(c) ketabton.com: The Digital Library

harấs)دئ. «اناث» عربي ټکی هم له همدې ډلي لغتو څخه دئ، چي اصلاً باید د «الف» په زېر سره وویل سي؛ مګر ډېری خلګ يې د عربي تلفظ پر خلاف د «الف» په پېښ یاني د «اُناث unấs» په ډول وايي. د عربي ژبې ثَبات (sabất) هم دا حالت لري، چي زیاتره خلګ يې د ثُبات (subất) په بڼه تلفظ کوي. ایرانیان د ګومان ټکی، چي اوس په پښتو او پارسي دواړو ژبو کي کاریږي، د «ګ» په زْوَر د «ګمان gamấn» په بڼه وايي. همدغه راز ایرانیان په تېروتني سره د «عراق Irấq» عربي کلیمه، چي پر عربي سربېره په ځینو نورو اریايي ژبو کي هم د عین په زېر (عِراق) سره ویله کیږي، د عین په زْوَر (عَراق Arấq) سره وايي. له بله پلوه په پارسي کي د «نخست» کلیمه د نون په زْوَر او د نون په پېښ دواړو بڼو سمه ګڼله سوې ده. دغه راز، د «حسب» عربي ټکی د سین په زْوَر او سکون دواړو بڼو سم بلل سوی دئ. په اوردو ژبه کي د اُصول، حُکومت او حُضور په شان عربي ټکي، د اصلي عربي قاعدې پر خلاف د «اَصول asúl» ، «حَکومت hakumát» او «حَضور hazúr» په بڼه ویل کیږي. سره له دې چي کلیمې، عبارتونه، ترکیبونه او ژبني اصطلاحات د خپلو تاریخي، محیطي او نورو بدلونو په ترخ کي، د ژبو او حتا لهجو په بېلوالي سره بېلابېلي بڼې او جولې خپلوي؛ اما فرهنګ لیکوونکی باید هرومرو په قاموسو کي د دغه راز ټکو سم او دقیق تلفظ په ډاګه کړي، که نه نو خلګ به هېښ پېښ وي، چي د دغه راز کلیمو د کره تلفظ موندلو د پاره د کومي ژبې د ویونکو پر پْله پل کښېږدي؛ ځکه «اصول» ، «حکومت» ، «حضور» او داسي نور پر عربي سربېره په ډېرو نورو ژبو کي هم کاریږي.

د اوروپايي ژبو ، په تېره بیا انګرېزي ژبې په قاموسو کي د کلیمو د دقیقو او معیاري تلفظو د وړاندي کولو اړتیا تر نورو ژبو هم ډېره زیاته جدي ده. لکه څنګه چي پوهېږو په انګرېزي ژبه کي د ځینو ټکو په جوړښت کي بعضي توري صامت یا بې ږغه دي؛ مثلاً د «جج judge» او «اکنالیج acknowledge» په کلیمو کي د «d» توری، په «نب knob» او «نایف knife» ټکو کي د «k» توری، په «رایټ write» ټکي کي د «w» توری، په «ایندایټ indict» ټکي کي د «c» توری، په «اُوټم autumn» کي د «n» توری بې ږغه دئ. په انګرېزي کي د کلیماتو د سم او کره تلفظ د پېژندني ستونزه د دغه راز مثالو په وړاندي کولو سره نه ختمیږي. په دې ژبه کي سربېره پر بې ږغه تورو داسي ټکي تر شمېر وتلي دي، چي د تلفظ او املأ تر منځ يې خورا زیات توپیر لیدل کیږي؛ د مثال په ډول د کرنل (هغه عسکري منصبدار، چي موږ يې په افغانستان کي ډګروال بولو) کلیمه د «colonel» په بڼه لیکي؛ خو د «کرنل Kərnal» په ډول يې وايي. «سټیفن Stephen» کلیمه د ډېرو انګرېزي او اوروپايي نومو یوه برخه ده؛ خو په انګرېزي کي دا کلیمه د املا پر خلاف د «سټیوون Stivan» په بڼه تلفظ کوي. د پارسي ژبې ځیني ایراني او افغاني ژباړونکي په میډیا کي دا نوم په تېروتني سره د انګرېزانو د اصلي تلفظ پر خلاف، د «ایستیفان Istifấn» په بڼه لیکي او وايي. دغه راز، په انګرېزي ژبه کي ځیني داسي ټکي سته، چي «حال present» ، « ماضي past» او وصفي وجه یا د فعل دریم حالت « participle past» يې د دې ژبې د ګرامر د عمومي قاعدې پر خلاف په یوه ډول کښل کیږي، چي د ګرامر یا ژبښود له پلوه يې د بې قاعده فعلو په نامه هم یادوي؛ مګر سره له دې املایي یوشان والي هم په یوه راز نه تلفظ کیږي؛ مثلاً د

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ریډ read»(ویل، لوستل) ټکی، چې د فعل دریم حالت یې له حال او ماضي حالتو سره د بشپړ یو رنګ والي سره سره د «ریډ red» په بڼه تلفظ کیږي. د دې ترڅنګ په انګرېزي کې ځیني ټکي د صفت په حالت کې د دې ژبې د ماضي فعل د عامي قاعدې پرخلاف، په کاملاً بېله بڼه تلفظ کیږي. پوهېږو چې په انګرېزي کې معمولاً د عادي فعل ماضي حالت له مصدر سره د «d» یا «ed» وروستاړي په زیاتولو سره جوړیږي؛ لکه «worked» چې له «ورک work» مصدر سره د «ed» وروستاړي تر موښلولو ورسته لاسته راځي؛ خو د دې ډول ماضي فعلو تلفظ له هغو ټکو سره په وینګ یا تلفظ کې ډېر توپیر لري، چې په ګرامري لحاظ د همدې قاعدې له مخې جوړ سوي دي؛ اما په خبرو او مکالمو کې د صفت په بڼه کارېږي؛ لکه «لرنید learned» (پوه، پوهاند، عالِم، لوستی، بامهذبه، رسېدلئ، هوښیار) چې د «لرن learn»(زده کول) له ټکي څخه د «ed» شاوندي په زیاتولو سره جوړ سوی دئ یا «کروکید crooked»(کوږ، نابرابر، ناهوار، چمباز، ټګ) چې له «کروک crook» سره د «ed» ورستاړي د یوځای کولو په مرسته جوړ سوی دئ. په انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر خورا ډېر زیات دئ، چې را ټولول یې ډېر وخت او لویه څېړنه غواړي.

سربېره پر دې، په انګرېزي ژبه کې هم د نړۍ د نورو ژبو په څېر داسي کلیمې ډېري دي، چې خلګ یې په بېلابېلو ډولونو تلفظ کوي. بې شکه په داسي شرایطو کې د ژبې ټول زده کوونکي، په تېره بیا بهرنییان له لویو ستونزو سره مخامخ کیږي، چې حل یې باید یوازې د ژبې په علمي او اکاډیمیکو قاموسو کې ولټول سي؛ د مثال په توګه د یوولس ټکی د آلیون(alevə́n) او (Ilevə́n) په بڼه؛ د پوښتني یا مسألې په مانا د "issue" کلیمه د ایشو(išú) او ایسو(isú) په بڼه یا د(financial) ټکی چې ځیني یې د فیننشل(finanšəl) په بڼه او ځیني نور یې د فاینننشل(fā́inanšəl) په ډول تلفظ کوي.

په برتانوی انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر لږ نه دئ، چې ان د انګلستان په بېلابېلو سیمو کې هم په جلا جلا ډولونو ویل کیږي. که د تلفظ له دې ستونزي سره د امریکایي، کاناډایي، استرالیایي، هندي، پاکستاني، هانګانګي، نایجیریایي، جمېکایي او داسي نورو انګرېزي تلفظو بېلوالی او رنګارنګي هم یو ځای کړو، بیا نو یوازې په انګرېزي ژبه کې د بېلابېلو تلفظونو د پېژندني موضوع د یوه لوی کتاب په ګچه پراخي څېړني او شنني ته اړتیا لري. دلته یوازې د برتانوي او امریکایي انګرېزي په تلفظو کې د توپیر څو مثالونه وړاندي کوو:

انګرېزان د اعلان یا اشتهار دپاره د اډورټیسمینټ(advertisement)کلیمه استعمالوي؛ خو امریکایان همدا کلمیه د اډورټایزمینټ په بڼه تلفظ کوي یا آفتن(often)، چې انګرېزان یې له«ټ»سره وایي ؛ مګر په امریکایي تلفظ (آفن) کي یې«ټ»، حذف سوې ده یا شېجوَل(schedule)چې انګرېزان یې د کاف پرځای په «ش»تلفظ کوي؛ خو په امریکایي تلفظ کي یې د «ش» پر ځای«ک»ویل کیږي (سکېجوَل).
دلته مو دا څو بولګې او مثالونه د دې دپاره وښوول، چې په قاموسو کې د کلیمو د سم او کره تلفظ نه ښوول، خلګ له خورا ډېرو سرګردانیو او سرخوږیو سره مخامخ کوي ؛ او د علمي فرهنګو په مرسته د هري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې د کلیمو د سم تلفظ پېژندنه، د معاصري قاموس لیکنې له ډېرو ضروري اړخونو او ځانګړتیاوو څخه ګڼل کېږي.

د نورو ژبو د قاموسو په شان، د پښتو قاموسو د تألیف له هماغه پیل څخه تر اوسه پورې د کلیمو د تلفظ ښوولو د پاره له ځینو لارو چارو ګټه اخیستل سوې ده. ځینو مؤلفانو لکه اروښاد محمد ګل خان مومند (۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش) په خپل «پښتو سیند» او محمد ګل نوري په خپل «نور اللغات» کې، چې پښتو ټولني د «پښتو قاموس» په نامه یاد کړی دئ، د عربي قاموسو د تلفظ ښیني مېتود غوره کړی دئ. د تلفظ ښوولو دې لاري عامو لوستونکو ته د را غونډو سوو کلیمو د تلفظ پوهېدنه ډېره ګرانه او ستونزمنه کړې ده(و.ګ. «پښتو سیند» او «پښتو قاموس»). د پښتو قاموس لیکنې مخکښانو - محبت خان او الله یارخان په خپلو قاموسو کې د بېلابېلو ټکو د تلفظ د افادې د پاره، هغه لاره اخیستې ده، چې په ځینو پخوانیو پارسي فرهنګونو؛ لکه «برهان قاطع»، «فرهنګ رشیدي»، «فرهنګ آنندراج»، «غیاث اللغات» او داسې نورو کې باب وه؛ او تر اوسه هم په ځینو پارسي قاموسو کې دود ده (و.ګ.: برهان قاطع، فرهنګ رشیدي، فرهنګ آنندراج، غیاث اللغات)؛ د مثال په ډول په «ریاض المحبت» کې د «الوتل» مصدر د تلفظ ښوولو د پاره داسې لیکل سوي دي: الوتل بالف ممدوده ولام ساکن و واو مفتوح وتای فوقانی مفتوح و لام ساکن(و.ګ. نواب محبت خان برېښ ۷۹-۸۰). په «عجایب اللغات» کې د «شپون» کلیمې د تلفظ د پاره داسې راغلي دي: شپون مفرد بشین منقوطه مشموم - فتح قریب به سکون و با فارسی مضموم و واو معروف و نون ساکن بفارسی(الله یارخان برېښ ۷-۸).

ځینو قاموس لیکوونکو لکه د ایران حسن عمید، ابوالقاسم پرتو او نورو په خپلو اثارو کې د عربي ژبې په پیروی د بېلابېلو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره پر ځینو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد، وړغندي او داسې نورو په شان نخښې ایښې دي؛ مثلاً بازرس(زْرَ)، پیدایش(پَیِ)، پیروز(پِرُ) او داسې نور(عمید۱: ۳۵۵، ۵۹۲ و ۲۰۰). البته د چاپ او خپرونو په اوسني کمپیوټري پېر کې د کلیمو پر بېلابېلو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد، وړغندي او داسې نورو نخښو ایښوول څه ګران کار نه دئ؛ خو د بېلابېلو ټکو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تلفظ ښوولو کې له ځینو اسانتیاوو سره سره، د دې لارې لویه نیمګړتیا یې داده، چې نسې کولای د یوه لُغت په تلفظ کې ټول شامل ږغونه، په دقیقه توګه بیان کړي.

ځینو نورو فرهنګ لیکوونکو په خپلو اثارو کې د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د هموزنه ټکو یادونه کړې ده؛ د مثال په توګه، شرافت او ولایت، دلیل او علیل، عاطل او باطل، لطیف او کثیف او داسې نور. که څه هم د تلفظ ښوولو دا لاره ظاهراً ډېره اسانه او په زړه پورې برېښي؛ خو په عمل کې د دغو دلایلو له مخې چندان د پام وړ نه ده ګرځېدلې:

- په هره ژبه کې داسې ټکي او ترکیبونه خورا ډېر دي، چې د هموزنه ټکو موندنه یې ګرانه یا کاملاً ناممکنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داسي لغتونه هم په پېخر دي، چي همو زنه ټکي لري؛ خو د هغو تلفظ پېژندنه په خپله لويه معما وي. په دې توګه، که قاموس ليکوونکی مجهول په مجهول سره وښيي، هيڅوک يې په مقصد نه پوهېږي.
- دا لاره هم د هغه مېتود په څېر، چي د را غونډو سوو ټکو بېلابېل توري د تلفظ پـه لحاظ تشريح کوی (لکه د سين په پېښ، د رې په زْوَر، د الف په زېر او داسي نور)، د فرهنګونو د حجم د زياتوالي له بابته، چندان ګټوره او په زړه پوري نه ده.

د لعل محمد کاکړ او لوی استاد- علامه حبيبي په ګډ اثر «سپېڅلي پښتو» کي هم د «فرهنګ عميد» په شان، د پښتو کليمو د تلفظ ښيلو د پاره، ځيني نخښې کار سـوي دي، چي د خپل وخت د معيارونو له مخې ډېر ګټور کار ؤ؛ خو د کليمو د کره تلفظ پېژندني له پاره يې څه نوی او پرمختللی مېتود نه ندئ وړاندی کړی. د قلندر مومند او فريد صحرايي په «دریاب» کي هم د کليمو د ماناوو او اوډني په برخه کي له ځينو ښېګڼو او ښو اړخونو سره سره، د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو لاره، چندان ګټوره او خونده وره نه ده (و.ګ. دریاب). په ډېري خواشينۍ سره، د ځينو نتييو افغان مؤلفانو په فرهنګو کي د کليمو د تلفـظ ښوولو مسألې ته له لويه سره هيڅ پام نه دئ اړول سوی. د عبدالله افغاني نويس «افغـان قاموس»، د پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار «دري- پښتو فرهنګ» او داسي نور له دې ډلـي څخه دي.

د پښتو ژبي اوروپايي فرهنګ ليکوونکو؛ لکه ډاکټر برنارډ ډورن(۱۸۰۵-۱۸۸۱م)، جګړن هنري جورج راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۶م)، جګړن هنري والټر بيلو(۱۸۳۴-۱۸۹۲م) او ډېرو نورو لومړی پلا په خپـلو قاموسو کــي لـــه ټرانسلېټرېشن (transliteration) او ځيــنو فونيټيکــو نخـــښو څخـــه کـــار اخـيستی دئ.
د پښتو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د رومي تورو او ځينو فونيټيکو نخښو کارونه، په حقيقت کي نوی ګام او د پښتو ژبي بهرنييو مينه والو ته د کليمو د کره تلفظ وړاندي کولو په لار کي لويه مرسته وه؛ مثلاً د ډاکټر ب. ډورن په لغتنامه کي د «آباداني» د تلفظ ښوولو د پاره پــه رومي تورو (Roman Script) داسي کښل سوي دي:
ābādānī (ډورن۳۸۹).
د راورټي په پښتو قاموس کي آخښی[اخښی] په لوېديځه او ختيـځه لهجه کي داسي ښوول سوی دئ
آخښی ″ākh- khaey(E)″ākh-shaey(W) :
(راورټي۱).
په دې ډول ګورو، چي راورټي لږ و ډېر يو نيم سل کاله مخکي، هغه مهال چي په او سنۍ بڼه د فونيټکي الفبې چندان څرک نه ؤ، د پښتو په لوېديځه او ختيځه لهجه کي د «ښ» او «خ» د دوو بېلو ږغو (فونيمو) د افادې د پاره د انګرېزي ژبي بېل توري کار کــړي دي. لـه څه د پاسه درو نيمو لسيزو راهيسي د پښتو په فونيميکه الفـــبې کي د «ښ» تـــوري د پاره تر انګرېزي ايس(s) لاندي يو ټکی او د «خ» د پاره د انګرېزي الــفبې د ايکس (x) توری استعمالوي، چي دا کار د پښتو ژبي په بېلابېلو لهجو کي د يوې کليمې د کره او د قـــيق تلفـــظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوولو په مقصد ډېر ګټور او ارزښتناک ګام ؤ. لکه څنګه چي «ښ» او «خ» یا «ښ» او «ش» دوه بېل ږغونه دي، «ژ» او «ځ» ، «ږ» او «ګ» ، «س» او «ث» هم کاملاً بېل او ازونه دي. له دې کبله باید د دوو بېلو فونیټیکو نخښنو په وسیــله وښوول سي؛ او هیڅکله سره ګډ نسي.

بیلو په خپــل پښتو - انګرېزي قــاموس کــي د عربي «ضد» ټکي تلفظ دا سي لیکلئ دئ: "zidd" (بیلو ۱۰۹).

دې واقعیت ته په پام سره، چي د پښتو په ګډون د نړۍ په بېلا بېلو ژبو کي د الفبې مــروج توري (ګرافیمونه) د ژبو ټول ږغونه (فونیمونه) یو په یوه نسي افاده کولای، نو ځکه د ټولو ږغو او هجاوو د روښانه افادې دپاره یو ازې د فونیټیکي الفبې او نخښنو کاروَنه ضروري ګڼل کیږي؛ د مثال په توګه د انګرېزي ژبې اصلي ویوونکي «افغان» د «افګان» ، «خان» د «کان» ، «ســودان» د «سوډان» ، «طالبان» د «ټالیبان» او «افغانستان» د «افګانیسټان» په ډول وایي. علت دا دئ، چي په دې ژبه کي د «خ» ، «د» ، «ت» او «غ» ږغونه نسته؛ د انګرېزانو غوږونه له کوچنــیوالي څخــه دغه راز ږغونه نه پېژني، نو ځکه په خپله الفبې کي د هغو د افــادې دپاره ځانګړي توري او نخښني نلري. د هندوستان مشهور پښتون فیلمي ستوری- شاهرُخ خان هندوانو ته د خدای پار نیسي، چي هغه ته د «شاهرخ کهان/کان» پر ځای «شاهرُخ خان» و وایي. د «شاهرخ خان» دا غوښتنه بې ځایه نه ده؛ ځکه په هندي او اوردو ژبو کي «کان» غوږ ته ویل کیږي؛ او د هندوانو په دې ناوړه تلفظ سره له «خان» څخه «غوږ» جوړیږي. په دې ډول ګورو چي، په هندي ژبه کي هم دا ستونزه د «خ» ږغ د نسته والي له کبله پېښه ده. د هندي ژبي ویوونکي هر ځای د خپلي ژبي د دې کمزوري جوړښت له مخــي «خ» په «ک» الیشــوي؛ او د همدې اړتیا له مخي هغوی «خانپور» ته هم، چي د یوه ښار نوم دئ، «کهانپور/کانپور» وایي او په خپلو سندرو کي «نخره» په نکهره/نکره» اړوي. موږ هم په پښتو کي له دا سي پېچومو او مشکلاتو خلاص نه یو. زموږ د ژبي ځیني ږغونه د هغو تورو په مرسته نسي افاده کېدای، چي د ژبي په اوسني لیکدود کي جال دي. له هــمدې سببه د دغه راز اوازو د سمي او دقیقي پېژندني دپاره د ځانګړو فونیټیکو تورو او نخښنو کاروَنــي ته جدي اړتیا ده. موږ په پښتو کي توره (سپلاوه، شمشېر) او توره (تور رنګه، سیاه)، زړه (دل، قلب) او زړه (تېره، پخوانۍ، ګذشته، سابقه)، سور (سور رنګه، سرخ، قرمز)، سور (بر، عرض، پهنایي) او سور (سپور، راکب، سوار) په یوه ښه لیکو؛ خو په جلاجلا بڼو یې وایو. په پارسي ژبه کي شــیر (شیدې/شودې) او شېر (زمری/مزری، اسد، غضــنفر)، خاستن (پورته کــېدل، درېــدل) او خواستن (غوښتل)، تیر (غشی) او تېر (پخوانی، ګذشته، ناخبره، ناکاره) او دا سي نــور په یوه رنګ کاږي؛ اما په بېلو ډولو یې وایي. په اوردو او هندي کي هم سر(د وجـــود پاسنۍ برخه، په پارسي کي کله)، سِر(راز، پټه خبره) او سُر/د سین په پېښ/(هغه شراب چي له وریجــو یې جوړوي)، سُر/د سین په پېښ/(هغه بوټ چي مخکنۍ برخه یې له تاره اوبي) او سُر/د سین په پېښ/(خوږ آواز، مېلوډي، آهنګ) په لیکنه کي یو ډول؛ مګر په تلفظ کي بېل دي. دا کړکېچن او ستونزمن حالتونه ټول خلګ، په تېره بیا د ژبي نوي زده کوونکي له سرخوږي او سرګنګسي سره مخامخ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د معاصري قاموس ليکني مخکښ نظريه پرداز - لوی استاد اروانباد عـــلامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م -۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م) پـه ۱۳۴۵ش کال ياني له نن څخه څه د پاسه څلور لسيزي مخکي په قاموسو کي د فونيټک الفبايي سيستم په اړه داسي کښلي دي: «...بايد گرده لغتونه په خورا دقت او احتوا او جامعيت سره را ټول کړل سي، مګر دغه ضبط او راټولول هم تر خاصو شرايطو لاندي کېدای سي، چي عمومي شرايط يې دا دي:
۱- د لغاتو حرکات او صوتي خصايص په بين المللي مکمله املأ ضبطول، چي بيا لوستونکي ته صحيح تلفظ کول آسان وي، او په هغه ډول يې و ويلای سي، چي پښتانه يې پخپله لولــي؛ مثلاً ښه د مخ رنګ ته هم وايي، او د مرغه ښې (پر) ته هم وايي، مګر په حرکاتو او ادأ کي يــې فرق سته. اوس موږ کله اروو، چي پښتانه نطاقان هم د دغو دوو کلمو فرق نه سي کولای، دا ځکه چي په سيند کي يې د دغو دوو کلمو د تلفظ او آواز فرقونه نه دي ضبط کړي، او دا فقط په بين المللي غوره املأ سره کېدای سي.»(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۴.)

د بين المللي فونيټکي الفبې په مرسته د مندرجو کليمو تلفظونه ښوول په پښتو قـاموس ليکنه کي يو په زړه پوري پرمختګ ؤ، چي نور معاصر قاموس ليکوونکي يې تر هغه مهاله له نامه او ځانګړتياوو سره چندان اشنا نه وه.

په انګرېزي او نورو اوروپايي ژبو کي هم لکه څنګه چي مخکي لنډه يادونه وسوه، ددغــه راز ژبنييو ستونزو او جنجالونو مثالونه خورا ډېر دي. دا ډول مُشکلات او سرګرداني دفونيټيکو تورو او نخښو په کومک په ډېري اساني سره هواريږي؛ خو فونــيټيک توري او نخښــي هم له ستونزو او کړاونو خالي نه دي. د فونيټيکو نخښو د کارولو لويه ستونزه دا ده، چـــي دغه راز توري او نخښي واحده او ثابته ښه نه لري. په دې مانا، چي د بېــلابېــلو علمي او تحقيقي مرکزو ژبپوهانو او قاموس ليکوونکو له خپل ذوق او سپارښتني سره سم د فونيټيکو نخښو په ايجاد او رواجولو لاس پوري کړی دئ. ددې کار له امله نن ګورو، چي حتا د يوې انګرېزي ژبي په ډېرو مشهورو قاموسو لکه اکسفورډ، کېمبريج، چېمبرز، لانګمېن، ويبسټر، مکمېلن، کولينز او ډېرو نورو کي د فونيټيکو تورو او نخښو ترمنځ چندان ورته والی نه ليدل کيږي. په بله وينا د هر قاموس مؤلفانو د خپلو بومي او ځايي تلفظونو او فينالوژيکو ځانګړتياوو پر بنسټ دلوستونکو د استفادې دپاره، فونيټيک توري او نخښي غوره کړي دي.

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله په خپل پياوړي علمي اثر «کليمې، مانا او لغتــنامه...» کـــي د فونيټکي الفبې د ځينو نيمګړتياوو او کمزورييو په اړه داسي کاږي:
«په زيـاترو اوسنييو فرهنـــګو کي د يوه ټکي يا اصـــطلاح د تلفـــظ ښــوولو دپاره له بــين المـــلـــلي فونيټيکي الفبې(International Phonetic Alphabet) څخه کـــار اخيستل کيـــږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ب.ف.ا.(I.P.A.) پر خلاف دا استدلال کیږي، چي دا الفبې پر داسي نا اشنا نخښنو تکیه کوي، چي د هغو د تفسیر او بیان دپاره ځانګړې چارټ ته اړتیا لیدل کیږي. د مختلفو مؤسسو له خوا په وړاندي سوو فونیټیکو الفباوو کي یې د عین ټکو دپاره بېل بېل سیمبولونه ټاکلي دي. په بله وینا، په دې فونیټیکو الفباوو کي د بېلابېلو لهجوي تلفظو د افادې دپاره جلا جلا نخښني غوره سوي دي، چي دې کار د هغو پېژندنه ډېره ګرانه کړې ده. سره له دې هم، د دغه راز الفبې ښه والی په دې کي دئ، چي د هري ژبي د هر ږغ او هري نخښي تر منځ یو په یو ورته والی وړاندي کوي.» (Jackson and Amvela 194)

مالومیږي، چي د انګرېزي ویوونکو ټولنو تر منځ له ټولو علمي - تخنیکي اړخو او پر مختګو سره سره، تر اوسه په دې برخه کي د یوه متحد الشکل او منلي معیار رامنځ ته کېدو ته، اوږده واټنونه پراته دي. له بله پلوه لکه څنګه چي پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله یادونه کړې ده، زموږ په نالوستې یا لږلوستې ټولنه کي خو څه چي، ان په پرمختللو اورو پایي ټولنو کي هم د فونیټیکو تورو او نخښنو په مانا اوسمه کارونه ډېر لږ کسان پوهیږي. مخکنیو بحثونو ته په کتو سره نتیجه اخلو، چي په قاموسو کي د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره هره لاره او طریقه د ځینو ښېګڼو او اسانتیاوو تر څنګ، ځیني کمزورۍ او نیمګړتیاوي هم لري.

په اوسنیو عصري قاموسو کي زیاتره د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره د نورو لارو چارو پر ځای له فونیټیکو تورو او نخښنو څخه کار اخیستل کیږي؛ ځکه یوازي فونیټیک توري او سیمبولونه کولای سي د هري ژبي ټول ږغونه په سم او دقیق ډول وښیي؛ خو د دې کار د بریالي تطبیق دپاره د څو شرطونو په پام کي نیول ډېر ضروري برېښي:
- لومړی دا چي د یوې ژبي هر راز فونیټیکي نخښي باید تر وسه وسه د ژبپوهانو او نورو اړونده پوهانو د نظر د یووالي پربنسټ جوړي سي. په دغه راز تورو او نخښنو کي بدلون او اوښتون هم باید، د اړونده پوهانو او څېړونکو تر علمي شننو او بالاخره ګډې پرېکړې وروسته را منځه سي.
- دوهم شرط دا دئ، چي دغه راز فونیټیک توري او سیمبولونه باید هرومرو له پراخو او ژوندیو مثالو سره د قاموسو په پیل کي بیان او تشریح سي.
- په پای کي باید د عامو خلګو د پوهاوي او اسانه استفادې په مقصد غوره سوي توري او نخښي د هیواد په تعلیمي او تحصیلي نصاب، زیاترو علمي او تحقیقي اثارو، او حتا ورځنیو عامو لیکنو کي په پراخه توګه دود سي، چي د قاموسو د مندرجو تلفظو په پوهېدو کي، له لوستونکو سره لازمه مرسته وکي.

د کمپیوټر او اینټرنیټ په نننۍ زمانه کي د ځینو قاموس لیکوونکو له خوا، د راغونډو سوو کلیمو د تلفظ د لیکلي شکل تر څنګ، د هغو تلفظونه هم په ثبت سوي ږغ کي وړاندي کیږي، چي تر لیکلي ډول ډېر اسانه، ساده او په زړه پوري کار دئ. همدا اوس د ځینو انګلیسي ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسو مؤلفانو، د فونیټکو نخښنو په مرسته د کلیمو پر تلفظ ښوولو سربېره، د انګرېزي ژبي د یوه تلفظ پر ځای د برتانوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امریکايي لهجې دوه معياري تلفظونه وړاندي کړي دي، چې په ريشتيا سره د انګرېزي ژبې په دوو لويو لهجو (برتانوي او امريکايي) کي د بېلابېلو ټکو د معياري تلفظ د اسانه او بې تکـليفه زده کړې دپاره خورا لوی او ارزښتناک ګام ګڼل کيږي (په ځينو انګرېزي قاموسو کي د کلـيمو د ژوندي تلفظ د اروېدو دپاره د غه ډيجيټل او اينټرنيټي قاموسونه وګورئ:

Oxford Talking Dictionary
The American Heritage Dictionary of the English Language
Collins Complete and Unabridged English Dictionary
Longman Dictionary of Contemporary English
Merriam-Webster's Online Dictionary
Random House Dictionary
MACMILLAN DICTIONARY,
Chambers Reference Online, etc.

خدای دي هغه ورځي ژر تر ژره راولي، چي زموږ په هيواد کي هم د پښتو او پارسي ژبو فرهنګونه په خپلو ډيجيټل او اينټرنيټي ډولونو کي د انګرېزي ژبې په شان، د راغــونډو سوو کليمو تلفظونه پر ليکلي ډول سربېره، په ژوندي ږغ کي هم وړاندي کړي. البته د يوه معياري ليکدود په شان بايد د کليمو د معياري تلفظو د پاره هم له پوره زغم او علمي لارو چارو کــار واخيستل سي .

د کليمو په سم او کره وينګ کي د خج ارزښت

د نورو ژبو په شان بايد په پښتو کي هم د بېلابېلو ټکو د دقيق او کره تلفظ د وړاندي کــولـو دپاره په قاموسو کي د «خج accent/stress» مسألې ته ژور پام وسي؛ ځکه په پښتو ژبه کي هم د نړۍ د ځينو نورو ژبو په شان د ځينو ټکو او عبارتو د ويلو پر مهال پر ځيــنو څپو يــا ځينو برخو ځانګړی ټينګاريا دروندوالي راځي، چي هغه ته د ژبپوهني په اصطلاح خــج وايي. پــه پښتو ژبه کي د غه راز، زُور يا ټينګار د کليمو په بېلابېلو برخو کي ليدل کيږي. ځيـنې مهال خج پر لومړی هجا لکه اور، کله کله د منځ پر سېلاب لکه اتلوالی، مېړنوالی، سوروالی او ځــيني وختونه هم پر وروستي سپوڼ وي لکه پلوشه، شغله، تماشه او داسي نور. خج په بېـلابېلو ټکو او عبارتو کي د يوې کوچنۍ نخښې په مرسته ښوول کيږي، چي زياتره د يوه کاږه کوچني خط (´) په ډول وي؛ او د اړونده هجاوو پر سر ورکول کيږي. په خواشينۍ سره تر اوسه پــوري د خج کارول زموږ په چاپي ليکنو کي ډېر لږ تر سترګو کيږي.

ځينو مؤلفانو په پښتو قاموسو کي په يوه يا بل ډول د بېلابېلو لغتو او ترکيبو د تلفــظ ښوولو دپاره څه لاري چاري کار کړي دي؛ خو له دې امله چي د هري کليمي بېلابېل سېلابونه يې د خج په کارولو سره نه دي ښوولي؛ نو لوستونکي يې په ويلو کي له لويو تېروتنو او ګــډوډيو سره مخامخ کيږي. دلته د کليمو د التباس او ګډوډۍ په له منځه وړلو کي د خــج ښوولو څــو مثالونه وړاندي کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کډه (خج پر لومړۍ څپه)[1]د کورسامان او اسباب.[2]د کور د سامانو او شیانو لېږدونه؛ په پارسي کي کوچ، کوچ کشی.[3]مېرمن، ماینه، ماندینه، کوروالا، کورودانه، ارتینه ...

کډه (خج یا فشار پر وروستۍ څپه)کنده، ژور ځای، ډب او داسي نور.

واړه (خج پرلومړۍ څپه)ټول، ګرده، درست؛ په پارسي کي همه؛ په عربي کي کُـل، تمام، قاطبه، کافه...

واړه (خج پروروستۍ څپه)کوچنیان، کمکیان، ماشومان، ووړ یا وړوکی مفرد.

زړه/zṛə/ د انسان او حیواناتو په کوګل کي د وینو پاکولو او وېشلو دستګاه؛ په پارسي کي دِل؛ په عربي کي قلب. زړونه جمع.

زړه (خج پر وروستي سېلاب)/zaṛá/پخوانی، تېره، مخکنی، د اوسني پر خلاف؛ پـه پارسي کي ګذشته؛ په عربي سابقه. زړې جمع.

کوټه (په څرګند یا معروف واو، خج پر لومړۍ څپه)[1]خره، دلۍ، لویه ذخیره، ستره زېرمـــه، انبار/ امبار، ډېران، د راغونډو سوو شیانو نا اوډل سوې مجموعه.[2]ډېر، زیات، لویه اندازه. کوټې جمع.[3]د جنوبي پښتونخوا د مشهور ښار نوم، چي پخوانی تاریخي نوم یې شال یا شالکوټ دئ؛ او اوس یې په اوردو او انګرېزي کي کویټه بولي.

کوټه (په اوږد یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه)خونه، هوتاک/اوتاک، په تورکي کي اطاق/ اتاق؛ په پارسي کي خانه.

کوټه (په اوږده یا مجهول واو، خج پر وروستۍ څپه)ناچله، کلپ، له چـــلنده لوېدلئ، بـــې ارزښته، بې باوره، ګډسوی، ناخالص؛ په هندي او اوردو کي کهوټا.

کوټه (په څرګندیا معروف واو، خج پر وروستۍ څپه)د غټو سپو یوځانګړی ډول، چي زیاتره یې د جنګولو یا کور، رمو او کلاوو د ساتني دپاره روزي؛ په عربي کي عقور. د افغانستـــان د عــلومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي یې د سپي په مانا د کوټه(kutá)کلـــیمه پـه اوږده یا مجهول واو(kotá)کښلې ده(و.ګ. امرخېل او نور، ۴ټ، ۲۲۰۵.)په داسي حال کي چي د پښتو په لوېدیځه لهجه کي یې په معروف یا څرګند واو تلفظوي. ښایي د پښتو په نورو لهجو کي په مجهول یا اوږده واو هم د دې تلفظ مثالونه او بولګې په لاس کـي وي، چي ما ته یې تر دې دمه څرک نه دئ لګېدلئ؛ خو سره له دې هم باید ، د پښتو د لوېدیځي لهجې تلفظ هیڅکله په قـاموس کي له قلمه نه وای لوېدلئ.

که په پښتو کي د واقعاً معیاري لیکدود را منځ ته کولو له پاره هڅي او کوښښونه کوو، بیا نو تر هر څه مخکي باید د ژبي په عامو یا هراړخیزو قاموسو کي د بېلابېلو سیمو د اوسېدونکو پښتنو تلفظونه په دقیقه توګه ثبت کړو، چي وروسته بیا د علمي څېړنو په رڼا کي، د معیاري تلفظ او معیاري لیکدود له پاره استعمال سي.

کوټه/kwáta/(خج پرلومړۍ هجا)کړکه، کوړکه، کړوکه، هغه چرګه چي له هګیو اچولو لوېدلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې کليمو شمېر په پېخر دئ، چې ماناوې يې د بېلابېلو ترکيبي برخو د تلفظ د بېلوالي پر بنسټ، ډېر توپير مومي. د کليمو د سم او کره تلفظ په وسيله د هغو په ماناوو او مفاهيمو کې د ګډوډيو او التباسو د مخنيوي دپاره، په قاموسو او حتا نورو ليکنو کې د يوې کوچنۍ نخښې(خج)کارول ډېرضروري او مُهم کار دئ، که نه نو نه يوازې عام خلګ، بلکې لوستي خلګ به هم د دغه راز ټکو په تلفظ کې له ډول ډول پېچومو سره مخامخ وي.

د کليمو له کره وينګ سره د فونيټکي الفبې او خج اړيکې

د پښتو نوي ژبني قاموسونه بايد د پښتو ټکو د کره املاوو په لړکې د هغو کليمو املاوو ته هم ښه ځير سي، چې د فونيټيکي الفبې او خج په کارولو سره يې په ماناوو کې لويه ګډوډي رامنځ ته کيږي؛ لکه:

لوټه(خج پرلومړي سېلاب)د وچو ختو يوه ټوټه؛ په پارسي کې کُلوخ.

لوټه(خج پروروستي سېلاب) د اوبو اخيستلو لوښی، تملوت؛ په هندي، اوردو او ځينو نورو هندي الاصله ژبو کې لوټا.

جګړه (خج پرلومړۍ هجا)جنګ، منازعه، شخړه. جګړې جمع. دا تلفظ دپښتو په ختيځه لهجه کې باب دئ.

جګړه (خج پر وروستۍ هجا)چې په مخکنييو ماناوو سره د پښتو په لوېديځه لهجه کې باب دئ. جګړې جمع. په هندي ژبه کې هم د«جهګړا»کليمه د وروستۍ څپې په خج سره ويله کيږي.

(و.ګ: Platt 405; Zaman & Naveed289)

مالوميږي، چې د جګړې اصلي او پخوانۍ تلفظ د پښتو د لوېديځې لهجې په ډول د وروستۍ څپې په فشار سره دئ. اوس نو که څوک د لرغونتوب او عُموميت په معيارونو پسې ګرځي، بيا نو پر ځای ده، چې دغه تلفظ نه يوازې په روښانه بڼه په ټولو پښتو قاموسو کې وړاندې سي، بلکې پر لرغونتوب سربېره يې په بېلابېلو ژبو کې د پراخ استعمال مسألې ته هم ګوته ونيول سي.

دنده (خج پرلومړۍ څپه) وظيفه، کار، کسب، کاروبار، خوارې، غريبي. د پښتو په ختيځه لهجه کې د لومړۍ هجا په فشار سره ويله کيږي. دندې جمع.

دنده (خج پرلومړي سېلاب) د تلفظ دا بڼه په مخکنييو ماناوو سره، د پښتو په لوېديځه کې رواج ده. په هندي او اوردو کې هم دا ټکی کټ مټ د پښتو دلوېديځې لهجې په بڼه ويل کيږي يانې په وينګ کې يې خج پر وروستي سېلاب دئ(دهندا)؛ او «دندې» يې د جمعي حالت دئ. (Platt 547; Zaman & Naveed 401)

شوده (په خرګند يا معروف واو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو ـ پښتو تشريحي قاموس دا ټکی په اوږده يا مجهول واو ليکلئ دئ)شيدې/ شودې؛ په درې کې شير(بايد هېر نه کوو، چې په درې کې شير= شيدې او شېر= زمرى په يوه بڼه ليکي؛ خو په بېلابېلو ډولو يې تلفظ کوي؛ حال دا چې په ايرانۍ پارسي کې شير= شيدې او شېر= زمرى دواړه هم په يوه ډول ليکي او هم يې په يوه بڼه وايي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوده (په اوږده یا مجهول واو، خج پر دوهمه څپه) بې عقل، کم عقل، احمـق، ساده، چادي، سوډر او داسې نور. د پښتو دا ټکی له زیاترو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري؛ او په هغـه ژبه کې هم د وروستۍ څپې په خج سره ویل کیږي.

که د زړو کلیمو پخوانۍ او اصیل تلفظ تر اوسه د پښتنو په ځینو ویونکو کې ژوندی وي، دا خبره منطقي او علمي ښکاري، چې هماغه پخوانۍ او اصلي تلفظ د ژبې په نورو لهجو کې هم جال سي؛ ځکه هر څونه چې د ژبې لغتونه، ترکیبونه او اصطلاحوې په خپله اصیله اولرغـوني بڼه رواج وي، هغونه د ژبې اصالت او سپېڅلیتا خوندي پاتیږي. البته دا د بېلابېلو ټکو د معیاري توب په مسألې پورې اړه لري، چې دلته یې د بحث ځای نه دئ. دلته یوازې د دې خبرې یادونه کافي ګڼو، چې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو - پښتو تشریحـي قاموس په ګډون، په زیاترو پښتو قاموسو کې د دغه راز ټکو له پاره حتا د پښتو د لوېدیځي لهجې د تلفظ او املا یادونه هم نه ده سوې. له همدې کبله باید محقق او سترګه ور فرهنګ لیکوونکی د خپلو اثارو لوستونکي د دغه راز باریکو مسألو په ریښه او اساس پوه کړي؛ او د پښتو ژبې له بېلابېلو لهجو څخه د رنګارنګ مثالو او نظایرو په وړاندې کولو سره د هغو ذهنونه روښانه کې. ښایي ځینې معترضین استدلال وکړي، چې دغه راز ټکي خو د بېلابېلو تلفظو په لرلو سره، د پښتنو په ټولو لهجو کې یو ډول املا لري، نو ځکه د اند ښېښنې وړ ستونزه او ګډوډي نه پېښوي. دا خبره سمه ده، چې پښتانه نن سبا دغه ډول ټکي ټول په یوه متحدالشکل او معیاري لیکدود کاږي؛ مګر ګډوډي او مشکل هغه مهال راولاړیږي، چې د قاموس مؤلف د لیکسیکوګرافۍ له نوي مېتودولوژۍ سره سم په خپلو قاموسو کې د هر ټکي د کره او معیاري تلفظ ښوولو دپاره فونیټیک توري او نخښې وړاندې کړي؛ او د کلیمو په بېلابېلو برخو کې د خج موقعیت څرګند کړي. که په قاموسو کې دې ارزښتناکو مسألو ته پام و نسي، د کلیمو د سم او معیاري تلفظ پېژندنه او زده کړه موږ ټولو ته په لوی ربړ او سرخوږي اوړي. علمي قاموس لیکنه په ټینګه د دې غوښتنه کوي، چې په داسې حالاتو کې باید تل د تنګ نظریېو، تعصـبونو او سرسري چال چلند پر ځای ژورو او هر اړخیزو پلټنو ته پام وسـي؛ او د علمي معیارو له مخې سره او ناسره سره بېل سي.

په قاموسو کې د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

د ننني فرهنګ لیکنې بل مهم اصل دا دئ، چې لوستونکو ته په قاموسو کې د بېلابېلو ټکو، ترکیبونو، تعبیرونو او اصطلاحاتو معیاري یا کره املاوې وړاندې کړي. ځیني وختونه په اشعارو او نظمونو کې د قافیې د اړتیا له مخې، د مختلفو ټکو د املاوو ناسمو شکلو ته ځای ور کړل سوی وي. شاعرانو په داسې حالاتو کې اکثراً د وزن او آهنګ پر بنسټ قافیه تړلې وي، نه د ټکو د املایي جوړښت له مخې؛ لکه:

دمظـلوم د آزار غشی رسـا لګي
هیڅ کوزار یې خطا نه درومي عبس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د حمید بابا د دیوان خطي نسخه)

ځیني مهال د کلیمو سمه او کره املأ په شعرونو کي په لنډه یا مخـــففه بڼه راغلي وي؛لکه: «غه»چي د«هغه»/«دغه»، «برخ»د «برخه»، «براهیم»د«ابراهـــیم»، «سمـــاعیل» د«اسماعیل/اسمعیل»دپاره په مخففه بڼه کار سوي دي. تر دې شعـــري اړتیـــاوو او مجبوریتو چي تېر سو، د بېلابېلو لهجو په بڼه د کلیمو صرفي تطور او رنګارنګي هـــم د ډول ډول لیکدودو او املایي جوړښتو د را منځ ته کېدو ستونزه پېښوي؛ مثلاً: ځنبل، ځینبل، چنبل، چینبل، ځکل،چکل، موږ، موږک،مونګ، میږ، مینګ، میګ، ځښتن، څښتن، چښتن، چینښتن، تښتن، تېښتن او داسي نور.

په پښتو ټکو کي ځای بدلوونکي توري

په پښتو کلیمو او ترکیبو کي ځیني توري د بېلابېلو سیمو او لهجو پر اساس خپل ځای اړوي، چي پېژندنه یې د قاموس لیکني په کار کي ډېره ضروري ده. دلته یې یو څو مثالونه او بولګې بې ګټې نه دي:

ز-غ: ازغی-اغزی، مازغه-ماغزه، مزغی-مغزی.

و-ل: ولېدل-لوېدل، ولېشت-لوېشت، سولاغه-سلواغه، ولړه-لوړه.

ځ-م: ځمکه-مځکه، ځمری[زمری]-مځری[مزری].

و-ر: اروي-اوري، روځ-ورځ، واروه-واوره، ورک-روک.

غ-ب: غبرګ-بغرګ، غبرګولی-بغرګولی.

ښ-ک: ښکته-کښته، ښکل-کښل، ښکلی-کښلی.

ړ-و: زړوکی-زوړکی، غړوندی-ورغندی.

خ-س: ماخستن-ماسختن، خسا-سخا، خسني-سخني، خوسی-سخی، خسر-سخر.

خ-ښ: خښ-ښخ، خښول-ښخول او ځیني نور لکه: پسرلی-سپرلی، بخره-برخه، سلګی-سګلی، پښه-ښپه (الفت ۱۷-۱۸).

د اروابناد استاد سیدګل پاچا الفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه مـو دا څو بولګي او مثالونه یوازي د تورو د اوښتو د اثبات دپاره راوړه؛ ځکه په پښتو کي د تورو اوښتو پر بېلابېلو تاریخي او ژبنیو اړخونو خبري، ژوره ایتیمولوژیکه او مورفالوژیکه څېړنه غـواړي، چي په دقیقه توګه د تورو د الیشېدو او اوښتون تـولي ځانګړتیاوي او پړاونه وښیي. له دقیقو اتیمولوژیکو او فیلالوژیکو څېړنو پرته د دې حقیقت زباتول ډېر ګران دئ، چي د بېلابېلو ټکو اصلي او پخوانۍ بڼه کومه ده؛ او د زمانو په تېرېدو سره په کوم شکل یا شکلو اوښتي ده؟

د تورو د الیشېدو تر ځینو نمونو وروسته، په پښتو کي د تورو د لوېدو(حذف کېدو) ځیـــني مثالونه هم وړاندي کیږي، چي پېژندنه یې په پښتو قاموس لیکنه کي ډېره ګټوره او په زړه پوري ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ا: شاربل - شربل، غارمه - غرمه، کولای - کولی، کښېناستل - کښېښستل.
- ب: اوبدل - اودل، بخښل - ښښل، بخښنه - ښښنه.
- پ: پلټوونکی - لټوونکی، پسور - سور، خپور - خور، سپور - سور، خپرول - خورول.
- د: سیند - سین، څلاند - څلان، کیندل - کینل.
- ر: ترې - تې، پرې - پې، برسېره - بسیره، پرپړ - پپړ.
- ړ: پرېږدئ - پرېدئ، کښېږدئ - کېدئ.
- ښ: ښکنځل - کنځل، کښېنستل - کېنستل، کښېښوول - کېښول.
- ک: اوښکي - اوښي، پاتي کيږي - پاتيږي، ویلي کېدل - ویلېدل.
- ن: نمرې - مرې، نمونځ - مونځ، استوګنه - استوګه، نمانځل - مانځل.
- و: وروسته - روسته، ورور - رور، وروست - روست، نومورې - نومړې، پوزه - پزه، لوخ - لخ، روڼا - رڼا، کوم - کم، ولاړ - لاړ.
ی: ژېړ - ژړ، لیري - لري (الفت ۱۷-۲۱). «وسرې»، «ګرسره»، «درنه» او داسې نور هم د دغه راز ټکو په ډله کې دي، چي خلګ يې د ځینو تورو د دروندوالي او ګرانۍ له کبله او س په خپلو پخوانيو بڼو (وسترې ،ګردسره، درنده) نه وايي. داسي بدلونو ته په پام سره بايد قاموس ليکوونکي د دغه راز ټکو اصلي او اليشه سوي بڼه دواړه په قاموسو کي را غونډه او تشريح کړي.

په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

پښتو قاموس ليکوونکي بايد په ځينو پښتو ټکو کي د تورو د اليشېدو يا بدلون په مسأله ښه پوه وي؛ او په خپلو اثارو کي يې د ژوندیيو مثالو په راوړلو سره څرګوالی روښانه کي. دلته د پښتنو د وتلي شاعر، اديب او ژبپوه - استاد الــفت(۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) د «لغوي څېړني» په رڼا کي، په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د اوښتون يو څو مثــالــونه وړاندي کوو:
ت - ل: چاته - چاله، ماته - ماله، راته - راله.
ټ - ډ: ارهټ - ارهډ، وټ - وډ، لاټو - لاډو.
څ - ت: څنبتن - تنبتن، څېښته - تېښته، څښتېدل - تښتېدل.
څ - س: سانډو - څانډو، سرک - څرک، څته - سته، سبرلی - څبرلی.
ش - س: وشو - وسو، شته - سته، مشر - مسر، واخیشت - وا خیست، وشاړه - وساړه.
ښ - ک: ښنبل - ښکل، ښناک - ښکاک، ښنبدل - ښکېدل.
غ - ګ: کارغه - کارګه، پرتوغاښ - پرتوګاښ.
غ - خ: غاټول - خاټول، ستوغ - ستوخ.
ل - ر: ملګرې/[مرګلی]- مرګرې، ملغلره - مرغلره.
ل - ړ: شوملي - [شلومبې]/شومړې، شپالس - شپاړس، چپلاخه - چپړاخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

م-و: مینځه-وینځه، مینځل-وینځل، ورغومی-مرغومی.
ن-ل: نمر-لمر، نمسی-لمسی، نونس-نولس، نارې-لارې، جنغوزي-جلغوزي.
ن-م: نښتل-مښتل/[موښتل]، نښلول-مښلول/[موښلول]، لندول-لمدول.
ڼ-ړ: ښبګڼه-ښبګړه، چنډڼ-چنډړ، څپڼه-څپړه.
و-ب: ویاله/واله-بیاله، وره-بره، وېدېدل-بیدېدل.
هـ-ا: هګۍ-اګۍ، هدیره-ادیره، هڅه-اڅه.
ی-و: میندل-موندل، شیدې-شودې، تاسي-تاسو، سېزل/[سېزځل]-سوزل/[سوځل]، پېشي-پیشو.
برېنډ-برمنډ، بګړۍ-پګړۍ، شوکاري-نوکاري، بېوډي-بېوکي او داسي نور د تورو د الیشېدو ځیني نور مثالونه دي(الفت۱۲-۱۲).

د تورو د موقعیت اوښتو په شان، دلته هم د دې خبري یادونه ضروري ده، چي په دغه لیست کي د تورو په اوښتـون سره د کلیمو د اصلي او الیش سوي ډول مالومول، ژوره ایتیمولوژیکه او مارفولوژیکه شننه غواړي.

د کلیمو پر مانا د تورو او لیکدود اغېزه

قاموس لیکوونکی باید د ځینو ټکو کره املایي بڼه د توضیحاتو په وړاندي کـولو سره روښـانه کړي؛ مثلاً «ختیځ» او «لوېدیځ» هغه دوې کلیمي دي، چي نن سـبا په پښتو خپرونو کـي د عربي ژبي د شرق او غرب پر ځای کارېږي. زیاتره پښتانه دا دوه ټکي د «ختـیز» او «لوېدیز» په بڼو هم وایي او لیکي؛ خو په دغه راز ګړدود او لیکدود سره یې ایتمولوژیک او مورفالوژیک جوړښت لوی زیان رسېږي؛ ځکه د دې دوو ټـکو ترکـیبي جـوړښت اصلاً په دې ډول دئ:
«خت» د «ختل» له مصدر څخه د لرختـو په مـانا او د «ځ» وروسـتاړی یا شاوندی (suffix) د ځای په مانا دئ، چي د پښتو په ډېرو ترکیبي ټکو کارسوی دئ. «لـوېـد» د «لـوېدل» لـه مصدر څخه د لرلوېدو په مانا او د «ځ» ظرفي وروستاړی د مخکني مثال په شان د ځـای په مانـا دئ، چي په ډېـرو ترکـیبي ټکو کي په مخففه یا اختصاري بڼه کارېږي. په دې توګه باید په دغه راز کلیمو کي د «ز» او «ځ» تر منځ توپیر ته پوره پام وسي. ځیني وختونه د دې تورو په ګډوډولو سره د ببلابـېلو ټکو په ماناوو کي لویه ګډوډي او التباس پېښېږي؛ لکـه: «ځه!» او «مځه!» کلیمې، چي په واقعیت کي امـریه صیغې دي یا «ځه ځه!»، چي د نفي او انکار پر مهال ویـل کېږي یا د «ځوَر» ټکی، چي د «ځورل» له مصدر څخه د ربړولو، کړولو، ازارولو، تنګولو او داسي نورو په مانا خورا ډېر استعمالېږي. اوس نو که چیري یاد سوي ټکي د «ځ» پر ځای په «ز» سره وکښل سي، نو به د «ځـه» پر ځای «زه»، د «مځه» پر ځای «مزه»، د «ځه ځه» پر ځای «زه زه» او د «ځوَر» پرځـای «زور» لاس ته راسي، چي هر یو یې د مانا په لحاظ له هغو ټکو څخه کاملاً بېل دئ، چي په «ځ» باید ولیـکل سي. د داسي التباسو شمېر لږ نه دئ.
په خواشینۍ سره د پښتو په ځینو لهجو کي د دې ستونزي تر څنګ، د «س» او «ځ» د اوازونو تر منځ هم توپیر نه کېږي. ګران لوستونکي د سر په سترګو ګوري، چي که «کوځـه»، «څه»، «ځانګه»، «ځـوک» او داسي نور ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په «س» سره و ویل یا وکښل سي، له هغو څخه «کوسه»، «سه»، «سانګه» او «سوک» جوړیږي، چي کاملاً بېلي او جلا کليمې دي؛ او په استعمالولو سره يې زموږ په خبرو او ليکنو کي د ماناوي التباس لويه ستونزه را ولاړيږي. تاسي وګورئ د دغو ټکو تر منځ د تلفظ ګډوډي او التباس، د استعمالسو و کليمو په مانا او مفهوم کي څونه لوی ربړونه او کړاونه را منځ ته کوي: «ښادي» په «ښ» سره خوښی او خوشالی ته وايي؛ «شادي» په «ش» سره بيزو (په پارسي کي ميمون) ته وايي؛ او «خادي» (د خاده جمع) کاملاً بېل ټکی دئ يا «شندل» په «ش» سره پاشل (په پارسي کي پراګندن) ته وايي؛ «ښندل» په «ښ» سره بخښل (په پارسي کي بخشيدن) ته وايي؛ او «خندل» موسکا يا خندا کولو (په پارسي کي خنديدن) ته وايي (حبيبي، «لمنليکونه،» د دارميستتر پښتو څېړني، ۴).

ښايي شکه که د پښتو ژبي هر ټکی، عبارت، ترکيب او اصطلاح له ګردو لهجه يي وريانتو سره په جلا جلا ډول قاموسو ته لاره پيدا کړي، دا کار به د پښتو قاموسو لمن دونه لويه او ارته کړي، چي له اقتصادي پلوه به د قاموسو چاپول او رانيول د عامو خلګو تر توان او وس ډېر وتلئ وي. که څه هم د قاموس ليکني په اوسني پرمختللي پېر کي دې هدف ته رسېدل زياتره د ژبو د لهجه يي قاموسو د تدوين او تأليف له لاري کيږي؛ خو سره له دې هم بايد د پښتو ژبي په مفصل او تشريحي قاموس کي د کليمو د بېلابېلو تلفظو لنډه يادونه له پامه ونه غورځول سي؛ او د هر ټکي جلا جلا وريانتونه په قاموسو کي د کراس ريفرينس له لاري تر ټولو کره يا معياري تلفظ ته ارجاع سي؛ د مثال په ډول:

زبه: و.ګ.: ژبه

جبه: و.ګ.: ژبه

او داسي نور.

ژبه د ټولنيز موجود په توګه تل له طبيعي (اقليمي او جوي بدلونو، مهاجرتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري، اقتصادي او داسي نورو) عواملو سره ګام په ګام څېره اړوي. دا بدلونونه د کليمو د مانوي (معنوي) پولو پر اوښتو-را اوښتو سربېره، د هغو په وينګ، ليکدود او نورو څانګړتياوو کي هم د کتني وړ تحولات او تغييرات را منځ ته کوي. لـه همدې کبله د نړی په زياترو ژبو کي د بېلابېلو ګړدودو (لهجو) شاهدان يو. په ژبه کي را پيدا سوي لهجې بيا هم د زمانې په تېرېدو سره د ډول ډول طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ يا د نـورو پياوړو ژبو او فرهنګي جريانونو د اغېزو په سبب د نابودی او زوال خواته ګام ږدي يا د خپل جغرافيايي جلاوالي او کلتوري پياوړتيا په مرسته د يوې نسبتـاً بېلي ژبي په بڼه خپل موجوديت ته دوام ورکوي. د لهجه يي کمزوری او خوړورتيا پر خلاف، د يوې ژبي د بېلابېلو لهجو تر منځ نيژدې والی او ټينګ اړيکی، په پای کي د يوې معياري ژبي له لاري د بېلابېلو لهجو د ډېرو ښېګڼو د ادغام او اشتراک امکانات برابروي. البته له بېلابېلو لهجو څخه د يوې واحدي معياري ژبي جوړېدل، ډېر اوږد او تدريجي بهير دئ، چي پرله پسې هڅو او نه ستړي کېدونکو کوښښونو ته اړتيا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د کلیمو او ترکیبو املایي وریانتونه

د بېلابېلو لهجو او ډول ډول لهجه يي وريانتو پراخ استعمال نه يوازي په پښتو، پارسي، عربي او نورو ختيځو ژبو، بلکې په اروپايي ژبو له هغې ډلي څخه په انګرېزي ژبه کې هم ډېره جدي او په زړه پوري مسأله ده. تر هغه مهاله چي ژبې يوه کره او په بشپړه مانا منلي معيار ته نه وي رسېدلي، تر هغو به په ژبنييو قاموسو، په تېره بيا مفصلو او مشرحو قاموسو کې د بېلابېلو لغتو د لهجوي تلفظو او لهجوي ليکدودو پېژندنه ډېر ضروري او پر ځـای کار وي؛ مثلاً په پښتو ژبه کې ژبه، زبه او جبه؛ ژلی/ ږلی، زلی او ګلی؛ ژوند، زوند او جوند؛ ژور، زور او جوَر؛ ژوبل، زوبل او جوبل؛ کښلئ، ښکلئ او خکولئ او داسي نور، چي د عين کليمو بېلابېلو تورو او ږغونو د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر اساس، ډول ډول شکلونه اخيستي دي.

د پښتو او پارسي ږغو ترمنځ هم د تبديلۍ ډېر مثالونه لرو؛ مثلاً د «خانه» له پاره په خراسانۍ لهجه کي «خُنه»، په رازي او پښتو کی «خونه»، په لري او وزيري لهجه کي «خـينه». په دي لهجوي اِمالو کي «و» په «ی» او «الف» په «و» سره اوړي؛ مثلاً مورِ وايو: «لار»، دوی وايـي: «لور»، مورِ وايو: «اور»، دوی وايي: «اېر» (د بشپړ مالومات د پاره وګورئ: حبيبي، «د پښتــو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۰).

په دي توګه، په قاموسو کي د کليمو تر معياري ليکدود لاندي، د لازمو توضيحاتو او مالوماتو تر څنګ د ژبي د لهجوي املاوو او تلفظو يادونه، ګټوره خبره ده. لوی انګرېز افغان پېژندونـکي - جګړن راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۲م) تقريباً يوه نيمه پېړۍ مخکي په خپل پښتو لارښود، پښتو ګرامر او انګرېزي - پښتو قاموس کي د پښتـو د لوېديځي او ختيځي لهجې تلفظو ته اشاره کړې ده.

لکه څنګه چي مو د تلفظ په اړه په مخکنييو خبرو کي لنډه يادونه وکـړه، په انګرېزي کي هم دا لهجوي تلفظونه او املايي سيستمونه تر او سه پوري په خپل ټول قوت او شدت سره ژوندي دي. مک آرتر، په خپل مشهور اثر "The English Languages, 1987" کـي د انګرېزي ژبـي (۵۹) بېلو لهجو ته اشاره کړې ده، چي د برتانوي انګرېزی، امريـکايي انګرېزی، کاناډايـي انګرېزی، د کارابين انګرېزی، افريقايي انګرېزی، د جنوبي اسيا د انګرېزی، د ختيځـي اسيـا د انګرېزی او د استراليايي انګرېزی په لويو ډلو پوري اړه لـري. (Jackson and Amvela 141)

د انګرېزانو او امريکايانو ترمنځ د بې شمېره ټکو په تلفظ، ليکدود او ماناوو کي دا اختلافـونه د نامتو انګرېز ليکوال او ډرامه ليکوونکي - جورج برنارډ شا او آيرلنډي ليکوال - اوسکار وايلډ پــه عالمانه خبرو کي په خورا ښه ښه بيان سوي دي. برنارډ شا وايي: «انګـلستان او امريکا دوه داسي هيوادونه دي، چي د يوي ژبي (انګرېزي) په وسيله سره بېل سوي دي.» وايلډ ليکي: «په ريشتيا سره دا انګرېزانو او امريــکايانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ، بې ژبي نور ډېـــر څـــه کـــېږي.» (د بشپړ مـــالومات د پـــاره و.ګ.: www.afgazad.com معــــروفي)

په خوښۍ سره د لروبر پښتنو په لیکدود کي پخواني توپیرونه اوس د افغانانو د نیژدې اړیکو په برکت تر زیاتي ګچي لږ سوي دي؛ او د هري ورځي په تېرېدو سره د لا لږېدو په حال کي دي. معاصر قاموس لیکوونکی باید هرومرو داسي توپیرونو ته پام وکي؛ او له د خپلو قاموسو له لستونکو سره د ځینو ضروري ژبنیبو او ادبي مسألو په حل کی مرسته وکړي. البته لهجوي قاموسونه ځانته خپل ځای لري، چي د لهجوي توپیرونو د شنني او څېړني دپاره ډېر ګټور مالومات وړاندي کوي؛ خو د کلیمو د معـیاري لیکدود تر څنګ د لهجوي وریانتونو پېژندنه هم د قاموسو لوستونکو ته له دلچسپۍ خالـي نه ده (په افغانستان کي د لهجوي قاموس د یوي نموني له پاره و.ګ.: د شاه عبدالله بدخشـــي «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»). د پارسي ژبي په پخوانیبو فرهنګو کي، د سید محمد علي داعي الاسلام «فرهنګ نظام» هم د پارسي ژبي ځیني لهجوي تلفظونه را غونډ کړي دي.

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوي

د پښتو ژبي اوسني قاموس لیکوونکي باید د یوه ټکي د ښلابېلو املایي وریانتو تر څنګ د یوي کلیمي پخوانۍ او اوسنۍ بڼي هم په ګوته کي؛ مثلاً «بخره» او «برخه»، «مزری» او «زمـری» ، «نمازدیګر»، «مازدیګر»، «مازیګر/ماځیګر»، «نمازپښین»، «ماپښین/ ماسپخین»، «معنی»، «معنا»، «مانا»، «شهر»، «ښهر»، «ښار»، «پاتو» ، «پاته/ پاتي»، «اروبدل/ اوربدل»، «وهبر»، «هبر/ وبر» او په لسګونو نور ټکي، چي د تورو د ابدال او تقلیب له امله یې د زمانو په تېرېـدو سره، املایي جوړښت او جولې هم الیشي سوي دي. د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کي د مخکنیبو ټکو پخوانۍ بڼي داسي راغلي دي:

چه د عمر و رفتن ته څـــوک نظـــر کا
دا به وائی چه آفتاب د *نمازدیګر* دئ

(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه)

لېـونی به لېونـی نهٔ عالــــــمه !
که ئې *بخره* وای له عقل و فرهنګه

(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

زه خو شرابي یم شېـــخه څه را سره جنګ کړې !
بخري ازلي دي کاشکي مـا د ځان په رنګ کړې !

(د خوشال خان ختک د دیوان خطي نسخه)

مزري کله پرهېـــزګـار دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوراغلي په خپل ښکار دي
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

موږ باید د طبیعت او ټولنې د بدلون او پرمختګ له قوانینو سره سم، په دې خبره سر خلاص کوو، چې د زمانو په تېرېدو سره د کلیمو په مانوي او شکلي پولو کې راز راز بدلونونه راځي. ځینې کلیمې له هر ډول طبیعي او غیرطبیعي بدلونو سره سره تر پېړیو پېړیو پورې خپل اصلي شکلونه خوندي ساتي؛ خو ځینې نورې بیا د ډول ډول تغییراتو پر بنسټ پخوانۍ څېرې څه ناڅه اړوي. په پای کې خلګ هغه څه د معیار په توګه مني، چې دبلاغت او فصاحت غوښتنو ته مثبت جواب و وايي. په بل عبارت، د کلیمو او ترکیبو هغه شکلونه د معیار په توګه منل کیږي چې ساده، اسانه، ښکلي او مانادار وي؛ اماد یوه دقیق او سترګه ور قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت دادئ، چې خپلو لوستونکو ته د راغونډو سوو ټکو پر معیاري یا ډېرو مروّجو املاوو سربېره، د هغو بېلابېل ډولونه او وریانتونه هم وښيي. دا کار په نوو قاموسو کې د کراس ریفرینس په مرسته کیږي، چې مخکې مو د لهجوي تلفظونو په بحث کې هم یادونه وکړه.

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

په پښتو ژبه او ادب کې کله کله ځینې داسې ټکي هم کاریږي، چې یا له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصله ژبو سره ګډه ریښه لري یا د هغو ژبو له لارې زموږ ژبې ته راننوتي دي؛ لکه: میا، جګړه، سیکړه، اتکړه/ اتکړې، ببړی، منج، ساد، سادو، ډول، ډنډوره، ګوبی، دوبې، سرک، ټګ، کنګال، شوده (په اوږده یا مجهول واو)، سوډر او داسې نور. پښتانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو املا کټ مټ له هغه تلفظ سره سم ولیکي، چې په پښتني محیط کې دود ده نه د داسې ټکو د بهرنیو استعمالوونکو د تلفظ یا تلفظونو له مخې، چې زموږ د ژبې له فینالوژیکي ارزښتونو او ځانګړتیاوو سره سمون نه لري. دلته دا خبره هم د یادونې وړ ده، چې د اوروپايي ټکو په ګډون باید له هغو ټکو او ترکیبو سره هم د همدې قاعدې له مخې چال چلند وسي، چې له نورو پردو ژبو څخه راغلي وي؛ ځکه د کلیمو په ایتیمولوژیکه څېړنه او شننه کې زیاتره له داسې مواردو او حالاتو سره مخامخ کیږو، چې ځینو کلیمو بېلابېلو ژبو ته د ننوتو پر مهال څو واره څېره اړولې وي؛ د مثال په توګه په انګرېزي کې داسې کلیمې ډېرې دي، چې دې ژبې ته وروستی ځل له زړې فرانسوي، یا جرمني او هالنډي ژبو څخه ننوتي دي؛ خو تر لرې پلټنې او تحقیق وروسته مالومیږي، چې دا ټکي په اصل کې له لاتین ژبې څخه زړې فرانسوي، جرمني، هالنډي او ځینو نورو ژبو ته ورغلي دي. که د همدغو ټکو په تېرو نیکه ګانو پسې یو څه نوره پلټنه او کروړنه هم وسي، نو په پای کې دا حقیقت هم تر ګوتو کیږي، چې اوسنۍ انګرېزي ته ځینې ورغلي ټکي اساساً له یونانۍ ژبې څخه لاتین، بیا زړې فرانسوي، انګلوساکسن او نورو ژبو ته ننوتي او تر ډېرو پړاونو وروسته، په نسبتاً بېله بڼه اوسنۍ انګلیسي ته رسېدلي دي. له دې کبله چې پخواني تلفظونه او لیکدودونه د زمانو په تېرېدو سره تر ډېره حده اوښتي دي، نو ځکه دا خبره منطقي بریښي، چې د دغه راز ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په څو پښته پخوانیو ریښو او زړو تلفظو پسې سر خوږ نه کوو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله پلوه، مونږ د خپلو ځانګړو فينالوژيکو ارزښتونو او اړتياوو په لرلو سره، له لويه سره د نورو ژبو د ځينو ټکو اصلي تلفظ ته جوړ نه يو. له دې سببه بايد هغه تلفظ معيار وګرځوو، چي زمونږ عامو خلګو ته اسانه، لنډ او خوږ وي؛ او په دې جنجالو ځانونه ستړي نه کوو، چي د پلاني ټکي پلار او نيکه په اصل کي له انګرېزي يا فرانسوي څخه نه، بلکي له لاتيني يا يوناني څخه را ټوکېدلي دي؛ او له دې کبله يې بايد هرومرو د لاتيني يا يوناني ژبو د ويوونکو په شان تلفظ کوو؛ مثلاً زمونږ ځيني ژبپوهان د «ډاکټر» کليمه، چي په عام ډول د طبيب او په خاص ډول د پي ايچ ډي ډيګرۍ د څښتن له پاره استعماليږي، د «دوکتور» په بڼه ليکي؛ اما په دې خبره سر نه خلاصوي، چي دا ټکی زمونږ ژبې ته له لاتيني يا يوناني څخه نه، بلکي له انګرېزي ژبې څخه را غلئ دئ؛ او زمونږ ټول پښتانه يې هم د «ډاکټر» په بڼه وايي. د دې خبري په ريشتياوالي کي هم شک نسته، چي هر نوی تر زاړه او هر نيژدې تر ليري غوره دئ. ايرانيانو ته دا ټکی د خپلو ژبنيبو ځانګړتياوو له مخي د «دکتر» په بڼه ساده او اسانه دئ، نو ځکه يې د تلفظ او املا دپاره همدا لاره غوره کړې ده، چي معقول او پر ځای کار دئ؛ خو مونږ ته هيڅکله نه ښايي، چي په دې کار کي د هغو پېښې وکوو. پښتانه د ايرانيانو او نورو پارسي ژبو پر خلاف د «ټ»، «ځ»، «څ»، «ډ»، «ړ»، «ښ» او داسي نورو ږغونو په وينګ کي هيڅ راز ستونزه او پېچومه نه لري. له دې امله مجبور نه دي د اروپايي او نړۍ والو ټکو په تلفظ او املا کي د هغو پر پله پل کښېږدي.

لکه څنګه چي د پښتو او نورو هندي الاصله ژبو د ځينو مشترکو ټکو په اړه اشاره وسوه، د پاړسي ټکو په املا کي هم بايد هغه لاره غوره سي، چي زمونږ له ژبنيبو ځانګړتياوو سره سمون ولري. په بله وينا لکه څنګه چي پښتانه مجبور نه دي «ميا»، «جګره»، «کنګال» او داسي نور ټکي د هنديانو په څېر وليکي، په همدې ډول مجبور نه دي، چي د پاړسي ژبې ځيني ټکي هم هرومرو د پاړسي ويوونکو په شان وکاږي. مونږ بايد په خپل ليکدود کي تر هر څه مخکي د خپلو خلګو د اسانتيا اړخ په پام کي ونيسو.

د معياري ليکدود په غوره کولو کي د فيناليوژيکو ځانګړتياوو او ټولنيز تړون ارزښت

د ښوونې او روزنې اسانه او ساده لار دا ده، چي د هري ژبې ليکدود د ږغپوهنې د قواعدو له مخي وټاکل سي. دا خبره هر چا ته روښانه ده، چي په هره ژبه کي د شيانو او پېښو د ښوولو او پېژندلو دپاره ځانګړي ږغونه کاريږي، چي د هغو په پيدا اېښت او بدلون کي ببلابېل عوامل او سببونه لاس لري. د کليمو د وينګ او ليکدود په چارو کي د ږغپوهنې يا فينالوژۍ (Phonology) له قواعدو او لارښوونو څخه ليري والی د ژبې په زده کړه کي ډېري لويي ستونزې او کړاونه را منځ ته کوي. د يوه پښتانه کوچني ذهن په هيڅ ډول دا نسي منلای، چي د مورني تلفظ له مخي په خوله «غورمه»، «مالوم»، «الوا» او «تاليب» و وايي؛ خو په ليکنه کي يې «قورمه»، «معلوم»، «حلوا» او «طالب» وليکي. البته د دې کار علت او سبب، لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، دا دئ چي مونږ په خپله ژبه کي د «ق»، «ع»، «ح»، «ط» او داسي نورو په څېر ږغونه نه لرو، نو ځکه مجبور يو، چي د ټولو انسانانو د طبيعي او غريزي عکس العمل په څېر يې، په خپله مورنۍ ژبه کي، په ورته يا نيژدې مخرجو واړوو. د نړۍ په ګردو ژبو کي د دې ستونزې ډول ډول مثالونه ګورو. په پاړسي کي په خوله «روستم»،

(c) ketabton.com: The Digital Library

«سوهراب»، «هونر»، «ګونا» او «ګومان»..وايي؛ خو په ليکنه کي يې د «رستم»، «سهراب» ، «هنر»، «ګناه»او «ګمان» په بڼه کاري يا د «پښتون»، «ږغ»، «جګړه»، «څارنوال»، «ځلمی»او داسي نورو په شان کليمې د «پشتون »، «ژغ»، «جګله/ جګره»، «سارنوال»، «زلمی» او داسي نورو نيژدې مخرجو ته اړوي. په عربي کي هم د تلفظ او ليکدود تر منځ د توپير او بېلوالي له امله د «تلوېزيون»، «ويکټوريا»، «کمپيوټر»، «پاور»او داسي نوري کليمې د «تلفيزيون» ، «فيکتوريا»، «کمبيوتر» او «باور»... په بڼه وايي. په انګرېزي کي مو هم مخکي د کليمو د تلفظ او املا په اړه ځيني مثالونه او بولګې وښوولې، چي ټولي يې د ږغپوهني له پلوه د يوه ليکدود د کمزورۍ او نيمګړتيا په مانا دي. هره څونه چي د يوې ژبې ليکدود د هغې له ږغو او اوازو سره سمون يا نيژدې والی ولري، په هغونه اندازه د ښووني او روزني او خپلمنځي پوهاوي په کار کي اساني او پرمختګ پېښيږي. البته سره له دې علمي دلايلو، د ږغپوهني له لارښوونو او قواعدو سره سم هم د ژبې د ليکدود غوره کول له بېلابېلو ربړو او کړاوو خالي نه دئ. تر ټولو مخکي، که د ژبې ليکدود د هري سيمي يا هري لهجې د خاصو فينالوژيکو ارزښتو او اړتياوو له مخي و ټاکل سي، بيا نو د يوې معياري ژبې او يوه معياري ليکدود د را منځ ته کولو په لار کي لويي ستونزي او پېچومي پيدا کيږي؛ د مثال په توګه د ږغپوهني له قواعدو سره سم هغه څوک چي د خپل لهجوي تلفظ پر اساس په خوله «مونګ»، «ګيره»، «جبه»، «اوخ»او داسي نور وايي، بايد په ليکنه کي يې هم د «موږ»، «ږيره»، «ژبه»، «اوښ»او داسي نورو په شان و نه کاري، چي اوس د زياترو افغانانو په منځ کي د ژبنيېو قواعدو ، ټولنيز تړون او اوږده طبيعي پرمختګ پربنسټ د معيار په توګه منل سوي دي. د فينالوژيکو قواعدو او لارښوونو له مخي ژبې ته د ليکدود ټاکل، له ژبپوهانو دا هم غواړي، چي په ليکلو کي د سور/په معروف يا لنډ واو/(قرمز، سرخ، شنګرف)، سور/په مجهول يا اوږده واو/(بر، پلنوالی ، عرض) او داسي نورو مشابه ټکو تر منځ هم د بېلولو له پاره څه لاره ولټوي؛ ځکه داسي کليمې په ليکنه کي يو راز کښل کيږي؛ خو د وينګ او مانا له پلوه ډېر توپير لري. د داسي ټکو شمېر په پښتو کي خورا زيات دئ، چي ژبپوهان او قاموس ليکوونکي يې بايد د نه ګډوډېدو د پاره د ږغپوهني له قواعدو سره سم اساسي چاره وکي. البته،د هري لهجې ويوونکو ته د کليمو تلفظ او ليکدود د خپل لهجوي يا سيمه ييز تلفظ يا خپلو فينالوژيکي ځانګړتياوو او ارزښتونو له مخي ډېر اسانه او بې تکليفه کار دئ؛ خو په خواشينۍ سره چي دا سادګي او اساني د نورو لهجو ويوونکو ته ډېره سخته او ګرانه پرېوزي. له بله پلوه، دا خبره هم د غوَر او څېړني وړ ده، چي په تلفظ کي تغييرات موقتي او تېرېدونکي بڼه لري. له دې امله که د ژبې ليکدود د موقتي او لنډ مهاله بدلونو تابع سي، دا کار به هرومرو په ژبه کي ډېر ګډوډييو او التباسو ته لاره هواره کړي. سربېره پردې کله کله په ورځنيېو محاورو او مکالمو کي د کليمو، عبارتو او ترکيبو تلفظونه ډېر لنډيږي، چي دا په خپله هم د ږغپوهني د اساساتو له مخي د ليکدود د غوره کولو يوه بل ستونزمن اړه ته پام اړوي.

د همدې استدلال پر اساس بايد، د ژبې د معياري ليکدود په غوره کولو کي د ږغپوهني د لارښوونو او ټولنيز تړون تر منځ توازون او انډول ته پام وسي. د دې خبري مانا دا ده،چي د يوې ژبې د ليکدود په غوره کولو کي بايد اساساً د ږغپوهني قواعد او لارښووني په پام کي ونيول سي؛ ځکه د خلګو په ژبه کي بېلابېل ږغونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې د ليکدود علمي او معقــول تــاداو دئ؛ خو که د ډېروهني په مرسته د ستونزي ليري کولو ته څه لاره پيدا نه سوه، بيا نو د ناچارۍ له مخـې بـايد د ټولنيز قرارداد له اصولو ګټه واخيستله سي. په بېلابېلو لهجه يي تلفظو کي د اسانۍ، سادګۍ، ښکلا او عموميت پر بنسټ د يوه تلفظ غوره کول، په حقيقت کي د فينالوژيکو ارزښتو او ټولنيز- فرهنګي تړون ژوندی مثال دئ. البته دلته دا خبره هم بايد جوته کړو، چي ټولنيز تړون هم يوازي د ځو اديبانو، ليکوالو او ژبپوهانو د وچو پرېکړو او فرمانو مانا نه لري؛بلکي د ژبې د ودي او پرمختګ ټول مسوولين بايد په ګډه د خلګو سياسي، اجتماعي، فکـري، فرهنګي، او اقتصادي اړيکو ته په پام سره، دې ستونزي ته د حل څه معقوله او علمي لاره ومومي. په بله وينا، د ټولنيز تړون را منځ ته کول، د فرهنګيانو تر لوی او مخکښ رول مخکي، د ټولنيزو قوانينو تابع دئ. خلګ به د اسانۍ، سادګۍ، ښکلا او سليم عقل په رڼا کي، نـاوړه پرېږدي او ښه به اخلي.

ټولنيز تړون او فرهنګي دودونه که څه هم د يوه معياري ليکدود په غوره کولو او رواجولو کي د يوه مېخانيکي او سرسري حل په توګه عمل کوي؛ خو سره له دې هم د ژبې د بېلابېلو ويوونکو او ليکوونکو تر منځ د کليمو د ويلو او ليکلو په چارو کي د يو رنګۍ، جوړجاړي او پايښت له را منځ ته کولو سره لويه مرسته کوي. د نړۍ په ځينو ژبو کي د دغه راز زړو او پياوړو ټولنيزو تړونو او کلتوري رواجونو له برکته، پراخ ادبي او علمي پرمختګونه منځ ته راغلي دي؛ مثلاً پارسي ويوونکو نه د ډېروهني د اساساتو؛ بلکي د يوه فرهنګي- اجتماعي قرارداد يا دود پر بنسټ دا منلې ده، چي په خپله ژبه کي به مثلاً په خوله هونر، ګونا، ګومان او داسي نور وايي؛ خو په ليکنه کي به يې د هنر، ګناه، ګمان او داسي نورو په شان کاږي. په انګرېزي او نورو بهرنيو ژبو کي هم د دغه راز فرهنګي- اجتماعي تړون پر اساس په سلګونو داسي ټکي منل سوي دي، چي په ليکلو کي د ډېروهني له اساساتو او اصولو سره هيڅ سمون نه لري.

د دې مسألې ټولو اړخو ته په يوه عمومي او کُلي نظر اچولو سره داسي برېښي، چي د هري ژبې د يوه معياري ليکدود په غوره کولو کي د دې دواړو عناصرو رول ډېر ارزښتناک او مهم دئ. شک نسته، چي فرهنګي دود يا ټولنيز تړون هم بايد په خپل وار سره کرار کرار د ډېروهني د لاربوونو او اصولو پيروي وکي، که نه نو د يوه همېشني اساسي حل او لنډ مهالي مېخانيکي حل تر منځ به تل تر تله ټکرونه او مخالفتونه روان وي.

د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو رينبه پېژندنه

دکليمو د مانا/ماناوو په سپړلو کي د دې مسألې څېړنه هم ډېره په زړه پوري ده، چي په قاموس کي وړاندي سوی سرټکی له کومي رينبې څخه راوتلئ دئ؛ د مثال په توګه د «شېرپېره» کليمه د «پيرا»له مادې څخه، چي يو ډول حلوا ده، جوړه سوې ده(دارميستتر۱۲). يا «واده»کليمه، چي د ودې او نشو نما په مانا د«ود»له رينبې څخه راوتلې ده يا د غل او غدوی کليمې، چي ښايي د«ګده»،«ګدی» او «غدی» له رينبې څخه راټوکېدلي وي؛ ځکه غدی او ګدی د غلو او حمله کوونکو ټولی ته وايي(حبيبي،«لمنليکونه،»د دارميستتر پښتو څېړني ۱۸). په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارسي کي هم داسي ټکي خورا ډېر دي، چي په تاريخي لحاظ له يوې بلي ريښې څخه راوتلي دي؛ د مثال په ډول«اخترکاويان/ اخترکاويانی»، «درفش کاويان/درفش کاويانی» ټول په حقيقت کي د «کاوه» نومي ټټار له نامه څخه راپيدا سوي دي، چي د آريايي افسانو او اسطورو له مخي يې د ضحاک(سهاک)په زمانه کي پاڅون وکړ؛ او فريدون يې پاچهۍ ته ورساوه؛ اما ځيني څېړونکي د کاوه نومي آهنګر يا ټټار نوم د «کوي» له ټکي څخه راوتلئ ګڼي، چي د شازاده (شهزاده)په مانا ؤ. په دې توګه«درفش کاويان/ درفش کاويانی»د پاچهي بيرغ په مانا بولي(عميد ،۱: ۱۱۳). په انګرېزي کي هم بې شمېره ټکي دکليماتو له تاريخي بدلون او اوښتون څخه را زېږېدلي دي؛ لکه ماډلين(maudlin)ټکی چي اوس د نشه،بې مانا غمجن، خواشيني، ژړندويه، احساساتي او عاطفي کس په مانا کاريږي، اصلاً په ځورلسمه مېلادي پېړۍ کي له فرانسوي ټکي ماډلين(Madelaine) څخه اخيستل سوی دئ، چي هغه هم په خپل وار سره د مګډلينا (Magdalena) له لاتيني کليمي څخه راوتلئ دئ. د اِنجيل له متن څخه داسي ښکاري، چي دا ټکی په حقيقت کي د مېري مګډلين(Mary Magdalene)له نامه سره نېغ په نېغه اړيکی ولري، چي په اِنجيل کي يې څو ځايه يادونه سوې ده. د اِنجيل له روايت سره سم، دې ښځي(چي وروسته د حضرت عيسا (ع) له سرسپارلو مخلصانو او خواخوږو څخه وه)په ژوندانه کي د خپلو پخوانيو ناوړه عملونو د پښېمانۍ په وجه، د اوږدې مودې دپاره ژړل. په دې توګه اوس ګورو، چي په انګرېزي کي د «ماډلين»کليمه د همدې ښځي له نامه او شخصيت سره ايتمولوژيکي اړيکی لري.(Robinson 847) په دې برخه کي د نورو مالومات له پاره وګورئ:

Online Etymology Dictionary(www.etymonline.com)
Matthew 27, Mark 15-16, Luke 8 & 24, John 19, Bible, New International Version (www.biblegateway.com)

«داموکليس توره» چي د يوې ژبنۍ اصطلاح په توګه په قاموسو کي راوړل کيږي هم ځانته خاصه ريښه لري. قاموس ليکوونکی بايد د دې اصطلاح تر توضيح او شنني مخکي، د داموکليس(Damocles)له نامه سره د هغې تړاو ته، ګوته ونيسي. دغه راز،دولبي پرولوجيک (Dolby Prologic) هغه تخنيکي اصطلاح ده ، چي په اوسنيبو های فای(Hi Fi)سيستمو کي د ناوړه اوازو د له منځه وړلو دپاره، د شلمي پېړۍ په شپېتمو کلو کي، د امريکايي اينجنير رېمنډ ډولبي(Raymond Dolby)له نامه سره ارتباط لري. (Robinson 392)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله، په فرهنګو کي د را غونډ سوو ټکو ريښه پېژندنه د لغتپوهني له درو مهمو برخو(مارفولوژي، مانا پېژندنه او ريښه پېژندنه)څخه يوه برخه ګڼي، چي قاموس ليکوونکي بايد په خپلو اثارو کي هغې ته پام وکي.(Jackson and Amvela 2)

لکه څنګه چي لوی استاد- اروانباد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د خپلو ژورو او مستندو لغوي څېړنو په لړ کي کاږي: «سدرۍ له عربي کلمې صدرۍ څخه مفغنه نه ده، بلکي ريښه يې زردشتي قديمه کلمه سدره ده. تپوس له عربي څخه نه دئ راغلئ، بلکي د تپ،تپا ،تپېدل له ريښې څخه د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغاتو له جوړښت سره سم جوړ سوی دئ. ښاغلی، شاقلی نه دئ، بلکي«ښه»+«آغلی» دئ، او پښتو لغت دئ (حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۵.) زموږ قاموس لیکوونکي هم باید په خپلو ژورو او هر اړخیزو علمي څېړنو سره، د بېلابېلو ټکو د سمي پېژندني په اړه د لوستونکو ذهنونه روښانه کړي.

د علامه حبیبي له ژورو تاریخي او ایتیمولوژیکو شننو سره سم «اپت»، «اتبار»، «انبر»، «کښلئ/ ښکلئ»، «چندڼ» هم د عربي ژبي د «آفت»، «اعتبار»، «عنبر»، «شکیل» او «صندل» مفغن شکلونه نه دي؛ ځکه چي دغه هره کلیمه په سنسکریت او نورو آریایي ژبو کي ژوري ریښې لري(حبیبي،«د پښتو لغاتو د تحقیق لاري، »، ۲-۴). سربېره پر دې، قاموس لیکوونکي باید په لوی لاس خپلي پخوانۍ سپېڅلي کلیمې هم په نورو ژبو کي د هغو د استعمال په ګونا پردۍ نه کي؛ د مثال په توګه«کواره»، «کوټ»، «کوټوال»، «شیبین»، «کټ» او په لسګونو نور ټکي د پښتو هغه اصیل او سپڅلي ټکي دي، چي باید په تېروتني او غلطۍ سره په پارسي یا کومي بلي ژبي پوري و نه تړل سي. د پارسي ژبي په پخوانیو اثارو کي د دغو ټکو او ترکیبو استعمال په هیڅ وجه دا مانا نه لري، چي ګوندي دا ټکي هرومرو له پارسي څخه پښتو ته راغلي دي؛ ځکه پښتو پر پارسي، شغني، واخي، شنګلیچي، اشکاشمي، منجي، پشه یي او داسي نورو ژبو سربېره له سنسکریت، هندي او نورو هندو آریایي ژبو سره هم په ډېرو ټکو کي شکلي او مانوي اشتراک لري.

همدغه راز، لکه څنګه چي د پښتو مدقق او باریکبین لغتپوه - لوی استاد اروانباد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ش/ ۱۹۸۴م)کاږي، قاموس لیکوونکی باید لوستونکو ته دا اړخونه روښانه کي، چي د عربي ژبي«جماعت» څنګه په پښتو کي«جومات»سو؛ او د اصلي مانا څخه څنګه د مسجد په مانا تغییر ور پېښ سو، یا «صاحب» چي په عربي کي د صحبت له مادې څخه د صحبت کوونکي په مانا ؤ، مګر پښتو ته د «ساب»په تلفظ له مانوي بدلون سره راغی، چي د احترام او درناوي کلیمه ده(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»،۴).

په قاموس لیکنه کي د کلیمو د ریښې پېژندني اصل هم د نورو اصولو او قواعدو په څېر، یوه بنه نه لري. په ځینو عصري قاموسو کي د زیاترو ټکو، په تېره بیا دخیلو ټکو منشأ او ریښې پېژندني ته لازم پام سوی دئ. په بله وینا د کلیمو پلار او نیکه د هغو له اصلي تلفظ، د زوکړي له زمانې او بېلابېلو تاریخي بدلونو سره، په روښانه توګه بیان سوي دي. د دې دود پرخلاف، ځینو نورو مؤلفانو په قاموسو کي د راغونډو سوو کلیمو ایتیمولوجۍ/ ایتیمولوژۍ او د کلیمو په شکلي جوړښت کي، ډول ډول تاریخي بدلونو ته چندان توجه نه ده کړې. ځینو نورو قاموس لیکوونکو بیا یوازي دې خبري ته اشاره کړې ده، چي په قاموسو کي یې را غونډ کړي دخیل ټکي په کومو ژبو پوري اړه لري؛ او د دې مقصد دپاره یې له ځینو مخففو تورو څخه کار اخیستی دئ؛ مثلاً«س»د سنسکریت،«ع»د عربي،«پ»د پارسي، «ر»د روسي،«ف»د فرانسوي او «ا»د انګرېزي دپاره. حسن عمید په خپل فارسی فرهنګ کي د دخیلو کلیمو د ریښې پېژندني له پاره همدا لاره غوره کړې ده. ځینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو پاړسي فرهنګ لیکوونکو هم د را غونډ سوو ټکو د پلار او نیکه په اړه څه ناڅه یادونې کړې دي. په پښتو قاموس لیکنه کې له هماغه پیل (و.ګ. «ریاض المحبت» او «عجایب اللغات») څخه د پردو کلیمو د پېژندنې د پاره له اختصاري تورو کار اخیستل سوی دئ. په «افغان قاموس» او د پېښور پوهنتون د پښتو اکاډیمۍ په خپاره سوي قاموس (۱۹۷۰م) کې، چې «پښتو ژبه» نومیږي، هم ټولې را غونډې سوې دخیلې کلیمې د مخففو تورو په کارولو سره ښوول سوي دي. ځینو اوروپایي افغان پېژندونکو هم په خپلو فرهنګو کې د راغونډو سوو کلیمو ایتیمولوژیکي څېړنې ته څه ناڅه پام کړی دئ. په دې برخه کې تر ټولو ستر او ارزښتناک ګام د نومیالي ناروېژي ژبپوه او افغان پېژاند - پوهاند جورج مارګنستیرن (Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne) له خوا واخیستل سو. دې سترګه ور ژبپوهاند (۱۸۹۲- ۱۹۷۸م) په ۱۹۲۷م کال کې د پښتو ایتیمولوژیکه لغتنامه (An Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه، چې وروسته د ډ. ن. مکینزي (D.N. Mackenzie) له خوا بشپړه سوه. په دې لاره کې بل مهم ګام د ج. ایلفینبین (J.Elfenbein) او س. ن. ویلیمز (N.S.Williams) له خوا پورته سو ، چې په ۲۰۰۳م کال کې یې د پښتو نوې ایتیمولوژیکه لغتنامه (A New Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه.

په مجموعي توګه د پښتو په هغو قاموسو کې، چې د نوي لیکسیکوګرافۍ له اصولو او قواعدو سره سم نه دي لیکل سوي، د راټولو سوو کلیمو ایتیمولوژۍ ته اساساً هیڅ یا لازمه توجه نه ده سوې. له بده مرغه د پښتو ژبې په تر ټولو عصري، غني او اکاډیمیک قاموس کې، چې د «پښتو - پښتو تشریحي قاموس» په نامه د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا د ۱۳۵۸- ۱۳۶۵کلو په ترخ کې، په څلورو ټوکو کې چاپ سوی دئ، هم د کلیمو د ریښو او تاریخي تحولاتو مسألې ته هیڅ پام نه دئ سوی. د کلیمو له ریښه پېژندنې مخ اړول ، بې شکه د قاموس لیکنې په دې نوي او پرمختللې دوَر کې، د دغه ارزښتناک او شتمن قاموس ډېره لویه نیمګړتیا ګڼله کیږي. د پښتو او پاړسي ژبو د زیاترو قاموسو پر خلاف، د اوروپایي ژبو ، په تېره بیا انګرېزي ژبې په مفصلو او تشریحي معیاري قاموسو کې داسې قاموسونه ډېر لږ پیدا کیږي، چې د راغونډو سوو کلیمو ، ترکیبو ، او اصطلاحاتو ریښو ؛ او ان تاریخي بدلونو ته یې څه نا څه اشاره نه وي کړې.

د قاموسي ټکو د ریښه پېژندنې ارزښت ته په پام سره، د پښتو ژبې قاموس لیکوونکي ته د کلیمو د ایتیمولوژۍ په برخه کې د یادونې څو مهمې او اساسي مشورې داسې را لنډوو:

- پوهېږو چې ځینې ټکي، ترکیبونه، عبارتونه او اصطلاحوي په یو وخت کې په څو نیږدو ژبو کې کاریږي. د پښتو قاموسو لیکوونکي باید ښېله څېړنې او پلټنې د هغو په لیدو سره سمدلاسه و نه انګېري، چې دا ټکي هرومرو له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي دي؛ او په دې توګه هغو ته حق او ناحق سنسکریت، هندي، پهلوي، پاړسي، عربي، تورکي او داسې نوري ریښې و تراشي. د دې ناوړه او غیرعلمي کار نتیجه به داوي، چې ځینې تازه کار او ناروغه سوچه پال لیکوال به ښېله ګروېږنې او سپړنې د هغو له کاروَنې لاس واخلي؛ او له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنگ نظره چال چلند ثخه به په پای کي د پښتو لغوي زېرمي ته لوی او نه جبران کېدونکی زیان ورسيږي. د داسي مشترکو ټکو شمېر دونه ډېر دئ، چي له لغوي څېړني او مقايسه يي ادبي نظايرو ثخه يې يو بېل قاموس جوړېدای سي (ما په خپله له سنسکريت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصـــله ژبو سره د پښتو د ځيـــنو مشترکو ټکو يوه لغوي او ادبي زېرمه راغونډه کړې ده، چي انشأالله په يوه مناسب وخت کي به يې د پښتو قاموسو او ادب مينه والو ته وړاندي کړم). دلته د بولګې په بڼه يوازي د څو ټکو نوم اخلو، چي مخکي مو هم په بېلابېلو ځايو کي يادونه کړې ده: جګړه (په هندي کي جهګړا)، شيين (په پاړسي کي شاهين)، کواره (په پاړسي کي کبار)، کټ (په پاړسي کي کت)، ډول (په هندي کي ډهول؛ په پاړسي کي دُهل)، اوجاړ (په هندي کي اوجړ، اوجاړنا، اوجړه او داسي نـور)، بخره/ برخه (په پهلوي کي بخر، په دري کي برخ)، هډ (په هندي کي هډي)، کړکۍ (په هندي کي کهړکي)، کوټ (په هندي کي ګوټهـ/ګوټ؛ په پاړسي کي کوت)، کـوټۍ (په هنـدي کي کهوټي؛ په پاړسي کي کوتی)، جارو (په هندي کي جهاړو؛ په پاړسي کي جارو) او په سلګونو نور مشترک ټکي.

پښتو ژبي د آريايي ژبو ډېر پخواني ټکي او ترکيبونه تر اوسه پـوري په بشپړ اصـالت سره خوندي کړي دي. دلته د لوی استاد - علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د لغوي او ادبي څېړنو په رڼا کي د دغه راز آريايي ټکو د څو بولګو يادونه کوو، چي يو وخت په پـاړسي ادب کي هم په پراخه ګچه کارېده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره اوس په هغه ژبه کي د متروکو او نابابه ټکـو په بڼه، له استعماله لوېدلي دي.

- «کباره» هغه ټکی دئ، چي د پاړسي مشهور شاعر- ناصر خسرو بلخي قباديانی (۳۹۴-۴۸۱هـ ق) يې په يوه بيت کي داسي يادونه کړې ده:

ترا اين تن يکی خانۀ سپنجست

مزوربل مغـــربـــل چو **کــباره**

(حبيبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښبي،» کابل ۳۱، ۲۴).

په پاړسي کي اوس دا ټکی څوک نه وايي او نه يې ليکي؛ ځکه ځای يې د «سبد» په نامه بل ټکي نيولئ دئ؛ خو د پښتو په لوېديځه لهجه کي همدا اوس هم د «کواره» په بڼه د عامو او خاصو په خبرو کي، په پراخه توګه کاريږي.

- «خه = ښه» د تحسين داسي کليمه ده، چي اوس هم په پښتو کــي ډېره زياته استعماليږي، خو په پاړسي کي يې نور ژوندی مثال نه ګورو. شهيد بلخي د رودکي په ستاينه کښبي وايي:

شاعرانـــرا **خه** و احسنت مـديح

رودکی را **خه** و احسنت هجيست

(حبيبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښبي،» کابل ۳۱، ۲۴).

- «ګرم» کليمه د پاړسي شعر د مخکښ شاعر- رودکي په يوه بيت کي داسي راغلې ده:

هرکه سر از پند شـهريار بپيچد

(c) ketabton.com: The Digital Library

پای طرب را به دام گرم در افگند

ابو القاسم فردوسي دا کلیمه داسي راوړې ده:

زچنگال یوزان همه دشت غرم

دریده برو دل پُر از داغ و گـرم

همدا «گرم» کلیمه همدا اوس هم په پښتو کې د «ګروم» په بڼه کاریږي، چې د ویر، غم، دوک او ماتم مانا لري؛ خو په پارسي د هغه ځای نورو ټکو نیولې دې.

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل۳۱، ۲۳).

- «کت» کلیمه د بوشکور بلخي په یوه بیت کې، چې د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کې یې ویلې دې، داسي لولو:

زورا رمز ز دست شاهـان دزی !

بر کت شاهی نشین و باده خور

فرخي سیستانی د سلطان محمود په ستاینه کې دا ټکی داسی راوړی دی:

که بر خون برانم کـت و افسرت

برم زی سر اندیب بی تن سرت

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښې،» کابل۳۱، ۲۲).

په پارسي ادب کې د زمانو په تېرېدو سره د «کت» پرځای د «تخت» کلیمـــه ودرېده؛ مګر د پښتنو په غرو او مېرو کې لا تر اوسه ژوندۍ ده. په پای کې باید دا خبره هم له یاده و نباسو، چې ځیني آریایي کلیمې د بېلابېلو طبیعي او غیرطبیعي عواملو له کبله اوس په پارسي او پښتو ادب دواړو کې له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: کوتوال/ کوټوال، کوتوالی/ کوټوالي او داسي نور.

- په پښتو ادب کې ځیني داسي ټکي سته، چې زموږ ځیني لیکوال یې په تېروتني سره په عربي او نورو پردو ژبو پوري تړي؛ لکه اتیات (چې له عربي احتیاط څخه یې راوتلې بولي)، انبر (چې د عربي ژبې د عنبر پښتو سوې بڼه یې ګڼي یا کنبلۍ/ ښکلۍ (چې ریښه یــې د عربي ژبې «شکیل» کلیمې ته رسوي؛ په داسي حال کې چې دغه راز ټکي په سنسکریت او هندي ژبو کې ژوري ریښې لري؛ او له عربي څخه پښتو ته نه دي راغلي (د نورو مالومــاتو د پاره و.ګ: حبیبي، «د پښتو لغاتو د تحقیـق لاري،» کابل۲، ۲-۴). د دې مځکې له ځینو تاریخي او جغرافیایي نومو سره هم همدا اسي ناسم چال چلند سوی دی؛ مثـــلاً ډېرو مؤرخانو د «قندهار» په لیکدود سره «کـندهار» ته عربي بڼه ورکړې ده). زوندا ور/ زیندا ور ته زموږ د هیواد ډېرو مؤرخـــانو د ځینو عـــرب مؤرخـــانو د «ارض داور» د ناسمي ترجمې پر بنسټ د «زمینداور» شـکل ورکـــړی دی؛ حـال دا چـې «زین» یا «زون» کلیمه اصلاً د لمـر په مانا ده، چې د انګریزي ژبې sun (لمر) هم له همدې ریښې څـخه را وتلې دی؛ او د کابل شاهانو په نومو کـې هـم د مخوندي په بڼه لیدل کیـږي. د دې استــدلال پر بنسټ له داور سـره د «ارض» یا «زمین» ټکی هیڅ مانا نه ورکوي. «غرستان» چې عرب مؤرخانو په «غـرجستان» اړولې دی؛ سیستان یا سکستان، چې د عرب مؤرخانو او جغرافیا لیکوونکو په پیروی، زموږ د ځینو لیکوالو او مؤرخانو په اثارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د «سجستان» په بڼه راغلئ دئ یا ځیني پښتني قبیلي لکه ساپی، چي تر اوسه د صافی په بڼه کښل کیږي؛ او په تېروتني سره عربي رنګ ورکول سوی دئ یا ساکزی(چي ځینو پارسي ژبو مؤرخانو اسحاقزی ځیني جوړ کړی دئ یا پوپلزی، چي حتا د پوپلزو قبیلي یو مشهور خطاط او مؤرخ - ارواښاد عزیزالدین وکیلي پوپلزي (۱۹۱۹-۲۰۰۸م)لا هم په خپل تاریخ کي د «فوفلزائی» عربي شکل ور کړی دئ. په دې ډله کي په سلګونو نور نومونه هم راځي، چي په وړاندي بحثو کي یې هم له ځینو جزییاتو سره یادونه وسوه.

په دې ډول باید قاموس لیکوونکی د لغتو په ریښه موندلو کي د باوري سرچینو په استناد د کلیمو مارفولوژیک، فینالوژیک او سیمانتیک بدلونونه په ځیر سره وګوري؛ او تر هر اړخیزي څېړني وروسته په خپلو اثارو کي، د را غونډو سوو ټکو پلار او نیکه ته ګوته ونیسي. دا کار بې شکه سختی او کړاونه لري؛ خو ناممکن نه دئ.

- زیاتره قاموسونه د مندرجو ټکو د ریښې پېژندني په اړه یوازي د هغو د نیژدو ریښو په اړه مالومات وړاندي کوي؛ او یوازي د هغي ژبي یادونه کوي، چي د پام وړ ټکی یې په یوه ټاکلې او مشخصه دوره کي ملي ژبي ته ننوتی وي. ځیني نور قاموسونه بیا تر وروستی ریښې او منشأ پوري، د بېلابېلو ټکو د پخوانو پښتونو پلټنه او شننه کوي. د دې اصل له مخي تر هغه ځایه، چي د کلیمو د ریښې پېژندني پوهه اجازه ورکوي، په مختلفو ژبو کي د را غونډو سوو ټکو د ریښو او تاریخي بدلونو په اړه مالومات وړاندي کیږي؛ مثلاً د اکسفورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(Concise Oxford Dictionary9)کي، چي د سي ډي رام

په بڼه چمتو سوی دئ، د"Camomile"کلیمې د ریښې پېژندني په اړه، دا سي کښل سوي دي:

[Middle English via Old French Camomille and late Latin Camomilla or Camomilla from Greek Khamaimelon 'earth-apple'(from the apple-smell of its flowers)] (Jackson and Amvela 201).

یا د ډیموکراسی کلیمې څو پښته ریښې د ریښه پېژندني په آن لاین قاموس کي دا سي بیان سوي دي:

democracy

1570s, from M.Fr. *democratie*, from M.L. *democratia* (13c.), from Gk. *demokratia*, from *demos* "common people," originally "district" (see *demotic*), + *kratos* "rule, strength" (see *–cracy*).

لکه څنګه چي ګورو، د ډیموکراسی کلیمه وروستی پلا په ۱۵۷۰مو کلو کي له منځنی فرانسوي څخه اخیستل سوې ده. په دیرلسمه مېلادي پېړۍ کي له منځنی لاتین ژبي څخه منځنی فرانسوي ته ورغلې ده؛ او په پای کي منځنی لاتین ژبي هم دا ټکی د یوناني ژبي له «دیموکراتیا»کلیمې څخه اخیستی دئ، چي د«دیموس» او «کراتوس»له دوو بېلو برخو څخه جوړ سوی دئ. د ریښه پېژندني په دې مثال کي، نه یوازي د ډیموکراسی پخوانیو تاریخي تګلورو، بلکي د کلیمې شکلي او مانوي بدلونو ته هم ګوته نیول سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې مثال څخه په څرګنده ښکاري، چې په انګرېزي کې اوس د کليمو ريښه پېژندنه د يوې خپلواکې علمي او اختصاصي څانګې پړاو ته رسېدلې ده. لوستونکي کولای سي د دې ژبې د هرې مروجې کليمې په اړه د دقيقو او مفصلو فيلالوژيکو مالوماتو له پاره، د ريښه پېژندنې آن لاين ډيکشينرۍ ته مراجعه وکړي؛ او په يوه کليک سره د هر مروج ټکي پلار و نيکه وپېژني.

د افغان معاصري قاموس ليکنې په تاريخ کې تر ټولو وتلي او منلي ليکوال - لوی استاد اروانښاد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م) څو لسيزې مخکې په خپله ارزښتناکه مقاله کې د مقايسه يي فيلالوژۍ له پلوه د قاموسي ټکو د ريښو مالومولو او د مانا او لفظ له اړخه د هغو د تاريخي تحول اصل ته اشاره کړې ده (و.ګ: حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ، ۵).

په قاموسو کې د کليمو د پېژندنې يا تعريف ځانګړتياوې

د نوي قاموس ليکنې بل مهم اصل دا دئ، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو ، ترکيبو ، محارو ، اصطلاحاتو او نورو راغونډو سوو ټکو داسې ماناوې او تعريفونه غوره کړي، چې له هــره اړخه مانع او جامع وي. په بله وينا ، وړاندې سوې ماناوې بايد له خپل ټول لــنډوالي ســره ســره داسې ښه ولري، چې هر لوستونکی يې په اسانۍ سره وپېژني؛ د مثال په توګه کـه قاموس ليکوونکی د «زردالو»د پېژندنې دپاره وليکي: زردالو هغـه مېوه ده، چې ژړ رنګ، بيضوي شکل، خوږ خوند لري؛ او د افغانستان پرځينو سيمو سربېره د نړۍ په ځينو نورو هيــوادو کې هم پيدا کيږي. داسې تعريف يا پېژندنه چندان په درد نه خوري؛ ځکه ډېرې داســې مېوې سته چې ژړ رنګ، بيضوي شکل او خوږ خوند لري؛ خو زردالو نه دي. له بله پلوه د افغانستان په ځينو سيمو او د نړۍ په ځينو هيوادو کې ډېرې داسې مېوې پيدا کيږي، چې له زردالو سره په ځينو خصوصياتو کې ګډوالی لري؛ اما سره له هغه هم هر يو زردالو نه دئ. قاموس ليکوونکی بايد د زردالو د خوند ، فزيکي جوړښت، کيمياوي او طبي ځانګړتياوو ، د مېوې پخېدو د موسم او ځينو مهمو ډولـونو لکه چارمغز، سرده يي، نري، شکرپاره او داسې نورو په اړه هم څه نا څه توضيحات او مالومات وړاندې کړي. که فرهنګ ليکوونکی د «کوني کبر»په پېژندنه کې وکاږي: «کونی کبر»هغه حيوان دئ، چې اوږدې منګولې لري؛او په اوبو او لندو ځمکو کې ژوند کوي. دا پېژندنه بشپړه او ګټوره نه ده؛ ځکه ډېر حيوانات سته، چې ښايي د «کوني کبر»په شان اوږدې منګولې ولري؛ او پـه همداسې اقليمي او جوي چاپېر کې ژوند وکي. د داسې تعريف په ليدو سره د قــاموس لوستونکي په ذهن کې د بېلابېلو ورتو حيواناتو تصويرونه تداعي کيږي. د دې ګډوډۍ او التباس په نتيجه کې لوستونکی د «کوني کبر»شکل او جوړښت په دقيقه توګه نسي پېژنــدلای. په داسې حالاتـو او مواردو کې که د دغه حيوان له مخکني تعريف سره د چونګاښ/چنــګاښ ټکی هم وکښل سي، بيا نو هرلوستــونکي ته په اسانۍ سره ديوهېــدو وړ دئ؛ او په دې ډول لوستونکي ته د پـام وړ حيوان د پېژندنې ژوندۍ او عملي انځور په لاس ورکول کيږي. په دې ډول ګورو ، چې مترادف ټکي د پېچلو او نا اشنا تعريفو د اسانه پېژندنې په کار کې مرسته کوي. البته مترادف ټکي په ټولو حالاتو کې نسي کولای د يوه اسانه، ساده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر اړخيز تعريف ځای ونيسي. پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د تعريف پر عمومي ځانګړتياوو سربېره، د ښه او ناوړه تعريف ځيني اړخونه داسي بيانوي:

«تعريفونه هغه مهال د منلو وړ وي، چي د غه دوې لوېي ځانګړتياوي ولري:

- د محتوا سموالی.

- د شکل سموالی.

که يو تعريف هغه مالومات وړاندي نه کړي، چي لوستونکي يې اړتيا لري؛ او وړاندي سوي مالومات هم په داسي ښه نه وي وړاندي سوي، چي هغوی يې په اسانۍ سره هضم کړای سي، نو داسي تعريف په حقيقت کي نه يوازي کمزوری، بلکي بې ګټي او ناکامه تعريف دئ؛ مثلاً هغه تعريف چي يوازي د مترادفو ټکو په مرسته سوی وي، ښايي د لوستلو د پاره اسانه وي؛ خو په زياتره حالاتو کي د تعريف د محتوياتو او خصوصياتو په اړه پوره توضيحات وړاندي نه کړي. له بله پلوه هغه تعريف، چي په دقيقه تخنيکي ژبه د ديوه ټکي د محتوياتو په باره کي مالومات ورکوي، تر هغه مهاله چندان ارزښت نه لري، چي د قاموس د استفاده کوونکو خاصي ډلي ته د پوهېدو وړ نه وي.» (Atkins and Rundell 450) پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل په همدې اړه د ځينو قاموس ليکوونکو د نظريو په وړاندي کولو سره، زياتوي: «مه يې تعريفوئ، توضيح او تشريح ورکړئ.» قاموس ليکوونکی بايد لوستونکو ته په روښانه ټکو و وايي: کله چي خلګ يوه کليمه استعمالوي، د هغوی مقصد او مفهوم څه دئ؟ په دې برخه کي د قاموس ليکوونکو عامه تېروتنه دا ده، چي د مانا د شنني او سپړني پر ځای د لغت رېښه پېژندني ته پام اړوي. ډېرو کسانو ته ښايي تعريف سوی مفهوم مخکي لا اشنا وي، نو ځکه يې په ډېري اسانۍ سره، په کره او دقيقه پېژندنه سر خلاصيږي. په بل عبارت لوستونکي بايد په اسانۍ سره وکړای سي، چي تعريف سوی ټکی له خپلي تصوري يا اِدرکي حافظې څخه تر لاسه کي. دا اصل د هغو عامو مفاهيمو د پاره کارېږي، چي د بالِغو زده کوونکو په قاموسو کي ثبت سوي وي؛ مثلاً: بايسکل يا پاراشوټ چي غټان يې په مانا ښه پوهېږي؛ خو يوازي يې د هغو انګرېزي لغتونه پر ژبه نه ورځي. پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل وروسته د يوه ښه او معقول تعريف د ځينو خصوصيتو او اړتياوو په اړه داسي کاږي:

«- يو تعريف بايد تر اړتيا زياتي کليمې ونه لري. په بله ژبه بايد د سادګۍ يا افهام او تفهيم له غوښتنو سره سم، ليکل سوی وي.

- بايد په ياد ولرو، چي د يوه ټکي د تعريف ليکلو د وخت او د لوستونکو له خوا د هغه د عملي استفادې تر منځ نسبتاً اوږد واټن پروت دئ. له دې امله، هر څونه چي قاموس ليکوونکی د دغه راز واټن د لنډولو کوښښ وکي، په هغونه اندازه د قاموسو د استعمالونکو ربړونه او کړاونه لږېږي. د دې استدلال له مخي بايد تعريفونه د محتوا او شکل دواړو له پلوه تل د نوو اړتياوو او غوښتنو پر بنسټ جوړ سوي وي.

- که کوچنۍ يا لنډه کليمه د پام وړ مفهوم ادا کولای سي، هيڅکله اوږد لغت يا کليمه مه کاروئ. تل هڅه وکئ، چي له امکاناتو سره سم، اوږده لغتونه يا ترکيبونه په خپل منځ کي سره بېل کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هیڅکله د مالومي جوملې پر ځای نامالومه (مجهوله) جوملمه مه کاروئ. ښه تعریفونه هغــه دي، چي د لنډوالي، بشپړتیا او سادګۍ ځانګړتیاوي ولري. واضح او روښانه فکر کول د ژبې ماهرانه او محتاط استعمال ته اړتیا لري. په پای کي د دې خبرې یــادونه ډېــره ضروري ده، چي د تعریفونو لیــکل په قاموس لیکنه کي، لوی هــونر او کمال دئ.»

- کوښښ مه کوئ، چي په تعریف کي د یوه ټکي، ترکیب یا اصطلاح په اړه د هر فکر کېدونکي شي یا موضوع یادونه وکئ. د دې خبرې مانا دا ده، چي اوږده تعریفونه د لوستونکو پر اوږو دروند پېټی ږدي. له دې سببه قاموس لیکوونکي مسوولیت لري، چــي د یوه ټکي د پېژندني په اړه اساسي او محوري خبري، له حاشیو او فروعاتو څخه بېلي کړي.

- که د راغونډ سوو ټکو تعریفونه پېچلي او مبهم وي، لوستونکو ته هیــڅ ګــټه نــه رسوي.

- باید د یوه ټکي د پېژندني په باره کي تر ټولو ضروري او اساسي مالومات وړاندي سي؛ خو تعریف باید په راغونډو سوو مالوماتو کي رامنځ ته سوې تنوع او رنګارنګي په ښه ډول بیــان کړای سي.

- باید تعــریف پر ژبنییو مسألو سربـــېره ځیــني نور پیغــامـــونه؛ لکه پراګمــاټیکــس (Pragmatics)، حســاسیتونـــه (Sensitivities) او کــانـــوټېشن (Connotation) هم په ځرګنده منعــــکس کــړي.

- په پای کي باید د بېلابېلو ټکو په تعریف او پېژندنه کي، د لــوستونکو اړتیا وي دقیقاً په پــام کــي ونیولي سي، چي هغوی څه غــواړي او څــه ته اړتیا لري؟(Atkins and Rundell 452)

د کلیمو په تعریف او مانا کي د جامعیت او مانعیت اړخونه

لکه مخکي چي هم و ویل وسوه، په قاموسو کي د را غونـــډو سوو کـلیمو، ترکـیبـو او اصطلاحاتو تعریفونه باید په داسي ښه وړاندي سي، چي له یوې خوا ټــــول همــډوله او همجنسه شیان په ځان کي شامل کړي؛ او له بلي خوا ګرده هغه شیان له ځانه لیري کړي، چي د مانا او مفهوم له پلوه توپیر ور سره ولري (جامعیت او مانعیت). په خواشینۍ سره ځیني نوي کلیمې او ترکیبونه د جامعیت او مانعیت له ځانګړتیاوو څخه بې برخي دي؛ د مثال په توګه ایرانیانو د هوایي ډګر یا هوایي میــــدان دئ (airport) د پاره د «فرودګاه» ترکیب جوړ کړی؛ خو لکه څنګه چي ګورو دا نوی ترکیب هغه مفهوم په بشپړه توګه نسي افــاده کولای، چــي پــه «هوایي ډګر یا هوایي میدان» کي نغښتی دئ؛ ځکه «فرودګاه» د حقیقي مانا له مخي د کښته کېدو ځای ته ویل کیږي. د «فرود» کلیمه د پاړسي په پخــوانییو متنو کي د هغــه ځــای په مفــهــوم استعمال سوې ده، چي کاروانیان به د هوساینې یا نورو اړتیاوو د لیري کولو دپاره هورې کښته کېده. د «فرودګاه» مفهوم د لغوي مانا پر اساس ډېر عام او ارت دئ؛ څــکه د دې ترکـیب په لوستلو سره، څوک وار دواره نه پوهــېږي، چي د کښېنستو له ځای څخه، ایا د انسانانو کښته کېده مُراد دي که د ښاروییو، مرغانو او یا نــورو موجوداتو؟ سربېره پر دې که «فرودګاه» د الوتکو د کښته کېدو په مانا و هم منل سي، سره له هغه هم د ایــراني لغت جوړونکو په دې ترکیب کي د الوتکو یا طیارو د الوتو د ځای (چي په پاړسي کي یې پروازګــاه، فرازګاه یا برخاستګاه بللای سو) هیڅ درک نه مالومیږي؛ په داسي حال کي چي په هوایي ډګر یا هوایي مـــیدان کي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الوتکو د کښېښستو تر څنګ، د هغو د الوتځي (پروازګاه) مفهوم هم نغښتی دئ. په دې توګه ګورو، چې د هوايي ډګر يا هوايي ميدان د پاره د «فرودګاه» مانا نيمګړې او ناموزونه ده. دغه راز، ايرانيان عکس اخيستونکي آلې يا د انګرېزي ژبې کېمرې (camera) ته «دوربين وايي»؛ حال دا چې دوربين (binoculars) يا ليرليد (ليري+ليدونکی) کاملاً بېله وسيله ده. کيمره/ کامره د عکس يا تصوير اخيستو آله ده، چې د «دوربين» يا «ليري ليد» په مانا يې استعمال سم او پر ځای نه برېښي. هر څوک پوهېږي، چې کېمره/ کامره اصلاً د ليري شي يا ليري ځای د ليدو په خاطر نه کارېږي. دوربين/ ليري ليد عموماً د نسبتاً ليري شيانو او منظرو د ليدو د پاره او د ډېرو ليري شيانو لکه ستورو، سپوږمۍ او نورو سماوي جسمونو د ليدو په موخه له ټيليسکوپ (telescope) څخه استفاده کيږي. بالعکس، ايرانيان هغه څه ته چې موږ يې دوربين يا ليري ليد بولو، د «دو چشمه، دوچشمی، دوربين دو چشمه» ټکي کاروي. (Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur 199)

ګرانو لوستونکو ته به څرګنده وي، چې ايرانيانو د ايميل (e-mail) د نوې والي ترکيبي کليمې پر ځای د «پست/ پوست اليکترونيک» ترکيب غوره کړی دئ. سړی هيڅ نه پوهېږي، چې ايرانيانو د کوم منطق او تعقل له مخې د يوې لنډې، ساده، اسانه او عامي کليمې پر ځای داسې ترکيب وضعه کړ، چې د عموميت پر ځای نامأنوس، د سادګۍ او اسانۍ پر ځای ګران او په پای کې د لنډوالي پر ځای اوږد دئ. عجبه خو لا دا چې ايرانيانو د ايميل انګرېزي ترکيب ته دا ځل ولې د خپلې متعصبې کرښلارې پر خلاف، د کوم جعل کړې پارسي ترکيب پر ځای، بيرته انګرېزي ترکيب غوره کړ؟ ايا څوک له داسې لغت جوړوني سره موافقه کولای سي، چې انګرېزي ټکو ته پارسي، پښتو يا داسې نورو ژبو کې بيرته انګرېزي ټکي وضعه کوي؟

د همدې استدلال پر بنسټ د «هوايي ډګر يا هوايي ميدان» د پاره د ايرانيانو «فرودګاه»، د کامرې د پاره «دوربين» او د ايميل د پاره د «پست/ پوست اليکترونيک» نه د مانا د جامعيت او مانِعيت له پلوه د منلو وړ دي؛ او نه هم د پام وړ ماناوو د افاده کولو له پلوه، وړ او موزون. «دوست دختر»، «دخترخانم»، «صدا و سيما» او داسې نور هم له هغو ترکيبو څخه دي، چې د جامعيت او مانعيت اصل تر پښو لاندې کوي. د «نيولوجيزم او قاموس ليکنه» تر سرليک لاندې په دې اړه څو نور ټکي هم وړاندې کوو.

په پښتو قاموسو کې هم د نيمګړو او ناسمو تعريفو مثالونه خورا ډېر دي؛ مثلاً د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په پښتو- پښتو تشريحي قاموس کې د «هندو» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوي دي:
[1]د غير مسلم قوم نوم، د هندوستان اوسېدونکی.[2]تور خال (امرخېل او نور، ۴:۳۰۵۲).
د «هندو» د پاره په مخکښې تعريف کې دواړې ماناوې په ډېرې کمزورۍ سره بيان سوي دي. لومړۍ مانا د غير مسلم قوم غړی او د هندوستان اوسېدونکی «هندو» بولي؛ په داسې حال کې چې په غير مسلمانو قومو کې يهود، نصارا، زردشتي (چې د هند په ټوله نيمه وچه کې يې 'فارسي' بولي)، سيکهـ او ډېر نور هم شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بله پلوه د هندوستان هر اوسېدونکی هم هندو نه دئ. بې شکه چې په هندوستان کې د وګړو لويه برخه هنـــدوان دي؛ خـــو د هندوانو تر څنګ، په لسګونو نور قومونه او نژادي ډلې هم ژوند کوي. سربېره پر دې، ښايي په پښتو ادب کې چېرې«هندو»کليمه د تور خال په مجازي مفهوم راغلې وي؛ خو دا مانا عامه او مشهـــوره نه ده. له دې امله بايد د معتبرو شواهدو او مدارکو په ښوولو سره مستنده سوې وای، تر څو په دې ډول د قاموس لوستونکو ته مالومه سوې وای، چې«هندو»کليمه واقعاً هـــم پـــه اړونده ادبي، علمي يا تاريخي متن کې د تور خال په مـــفهوم استعمال سوې ده. دغه راز، د پښتو- پښتو تشريحي قـــاموس د(ب) د برخي ليکوال د«ببر» د په پېژندنه کې داسي کاږي: « هغه زمری، چې په غاړه او اورمېږ يې لوی لوی وېښته وی .»(امـــرخېل او نور،۱:۱۹۲). دا تعريف هم د هاپانمي له نظره دقيق او معقول نه دئ؛ ځکه ليکوال په څرګنده «ببر»او «زمـــری» دواړه يو حيوان ګڼي؛ ځکه د ده د تـــعريف له مخې«ببر»د«زمري» هغه ډول دئ، چـې پر غاړه لوي وېښتان ولـــري.حال دا چې «ببـــر»او«زمـــری» د پيشـــي د کورنۍ دوه بېل حيـــوانات دي. زمری(lion) نه يوازي پر غـــاړه، څـــټ او اوږو ژړ- نســـواري رنـــګه وېښتان لري، بلکي لکۍ يـــې هـــم تـــر ببر(tiger) ببره وي. حتا زمرۍ چې د وېښتو له پلوه تر نر زمري لغړه ښکاري، هـم په ټول وجود کې تر «ببر» زيات وېښتان لري. «ببر» د «زمـري» پر خلاف په غاړه، څټ او لکۍ کې وېښتـــان نـــه لري؛ خو د وجود پـر عمدتاً نارنجي رنګه پوستکي يې په ټولو برخو کـې په بره اوږدې توري او سپيني ليکي(د ځينو سيمو ببر پر سپين پوست په بره توري اوږدې ليکي لري)ليـدل کيږي. «زمری» زياتره په افريقا او جنوب- لوېديځه آسيا ؛ په داسي حال کې چې«ببر» زياتره په سوهيلي او ختيځو اسيايي هيوادو کې پيدا کيږي.«ببر» د اوږدوالي او غټوالي له پلوه تر«زمري» يو څه اوږد او غټ دئ. د پيشي د کورنۍ د دې دوو بېلو حيواناتو تر منځ په ډېرو نورو ځانـــګړتيـاوو او مشخصاتو کې هم توپيرونه سته، چې بايد په روښانه او واضح ټکو کې بيان سي. زموږ په ژبـه او ادب کې د مجازي ماناوو له اړخه، «زمری» زياتـره د زړور، مـېړني، غښتـلي، پيـاوړي، نـه ماتېدونکي، پر شانه تلونکي، بې باکه او داسي نورو په مفهوم کاريږي؛ حال دا چې«ببر» په ځينو اوروپايي او ختيځو ژبو کې د وحشي، ظالم، بې رحمه، بې عاطفې، سخت زړي او داسي نور په مفهوم، پراخ استعمال لري. په دې توګه، په پښتو - پښتو تشريحي قـــاموس کې د«ببر» تعريف لوستونکو ته سم او کره مالومات نه وړاندې کوي. د داسي ټکو شمېر په پاړسي، پښتو او نورو ژبو کې تر اندازه پاس دئ، چې را ټولول او څېړل يې د دې ليکنې تر حوصلې وتلئ کار دئ.

په قاموس ليکنه کې د تعريفو د جامعيت او مانعيت په اړه د دې ټکي يـــادونه هم ضروري ده، چې کله کله د پردو لغتو او اصطلاحاتو بېلابېلې ماناوې او استنباطات، د پښتو يا پاړسي پـه يوه ځانګړې کليمه کې نه ځايېږي. په بل عبارت په پښتو، پاړسي يا بله دوهمه ژبه کې يوې پردۍ کليمې يا ترکيب ته داسي ټکی نه موندل کيږي، چې د هغې ټولې ماناوې په دقيقه توګه روښانه کړي. په داسي حالاتو او مواردو کې بايد د دغه راز پردو ټکو د مانا بېلابېل اړخـونه د نورو ټکو او ترکيبو په مرسته روښانه سي؛ لکه د انګـــرېزي ژبـــې "abandon"کليمه ،چې د پرېښوولو، تشولو، لاس اخيستلو، درولو او بې پروايي په څېر کاملاً بېلې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جلا ماناوي لـري؛ او د پښتو يوه يا دوې ماناوې نسي کولای د دې انـګرېزي ټکي ټولې ماناوې په ژوره او هراړخيزه توګه بيان کړي.(Gilmour 1)بالعکس، په پارسي او پښتو کې هم داسي ټـکي په پېـخر دي، چي ګرده ماناوې يې د دوهمې ژبې د يوه ټکي په مرسته نسي افاده کېدای؛ مثلاً د پښتو«تور»کليمه، چي ماناوې يې په پارسي کې يوازې په«سياه» ټکي کې نه خلاصه کېږي. پښتانه دا ټکی پر تور(سياه)رنګ سربېره د تومت/تهمت،تومتي،تورن،جال او ببري په مانـاوو هم کاروي. په پارسي کې د«درد»کليمه د عذاب، تکليف، سوزش، الم او داسي نـورو پـه مفهوم کارېږي؛ خو په پښتو کې همدا«درد»پر يادو سوو مانـاوو سربېره د قهر، خروښ،خښم، غوسې،غضب او داسي نورو په مفهوم هم کارېږي؛ مثلاً ويل کيږي: «پلاني ته درد ورغلئ دئ.» په داسي مواردو او حالاتو کې د پښتو د«درد» کليمې مانا په پارسي کې يـــوازې د تکليف، رنځ، عذاب، سوزش، الم او داسي نورو په يادولو سره نه د بشپړېږي.

د همدې دلايلو پر اساس که د يوې کليمې يا اصطلاح ګرده ماناوې د لومړې يـا دوهمې ژبې په يوه ټکي يا يوه ترکيب کې دبيان وړ نه وي، نو قاموس ليکوونکي تـه ښايـي، چي د هغه ټـکي ببلا بـېل اړخونه او ماناوې په جلاجلا ټکو او عبارتو کې وښيي.

د کليمو د پېژندني(تعريف)ګرامري جوړښت

تعريف زياتره له يوه عبارت څخه جوړ وي، چي په ټاکلو شرايطو او حالاتو کې له همغه تعـريف سوي ټکي سره د اليشولو وړ وي. د دې مانا دا ده، چي که تعريف سوی لغت اسم وي، نـو د داسي ټکي د تعريف مرکزي برخه به هم د اسم(noun) په بڼـــه يو عبـارت وي؛ مثلاً د اکـسفورډ په کوچـني قـاموس (COD9) کـې، جُرم داســي تعـريف ســـوی دئ:

«جُرم هغه جدي پړه يا ناوړه چلند دئ، چي د قانون له خوا د سزا وړ وي.» [دلته ليدل کيږي، چي جُرم د بل اسم ياني پړې يا ناوړه چلند په وسيله بيان سوی دئ.] په همدې ډول کـه په قاموس کې راغونډ سوی ټکی فعل وي ، نو د هغه د تعـريف د غوره سوي عبارت مرکزي ټکی به هم فعل وي. په کوچنييو قـاموسو کـــې تعريفـونه زياتره د متـرادفو ټکو په بڼه بيـانيږي؛ په داسي حـال کـــې، چـــي پـــه لـويو قاموسو کـي تر زياتي ګڅـې تحليـلي او تفـصيلي بڼــه لـري. (Jackson and Amvela 210-11)

په قاموسو کې د بېلابېلو ماناوو اوډنه

د کليمو د رازراز ماناوو او استنباطاتو تر را غونډولو وروسته، بله اساسي پوښتنه دا ده چي د کليمو بېلابېلې ماناوې بايد څنګه و اوډلې سي؟

قاموس ليکوونکي د کليمو د بېلابېلو ماناوو د لومړيتوب او وروستي توب (تقدم او تأخُر) په اوډنه کې يا د هغو د عموميت(ډېر او پراخ استعمال) معيار په پام کي نيسي؛ او يا هم د هغـو د تاريـخي تګلـوري او مختلفو مانوي بدلونو پر بنسټ عمل کوي. څرګنده ده، چي عبارتونه او اصطلاحات د زماني په تېرېدو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي ماناوي او مفاهيم مومي. کله کله يې د ژبو او لهـجو په رنګـارنګ بدلونو کې، ځينې پخوانۍ ماناوي له منځه ځي؛ او پر ځای يې نـوي مانـوي تر لاسه کـوي؛ او کله کله د پخوانيو ماناوو پر خوندي کولو سربېره، ځينې نوي ماناوي هم اخلي. له دې کبله، پــه فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو، عبارتو او اصطلاحاتو د رازراز ماناوو د معقولې او منطــقي اوډنې مسأله خورا ارزښتناکه ده.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

مؤلفانو په قاموسو کې د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلاکولو د پاره ډول ډول لارې غوره کړې دي. ځينو د کليمو بېلابېلې ماناوې د سېمي کولن (؛)، دش (-) يانورو بېلوونکو نخـښو پــه مرسته جلاکړې دي؛ خو د مترادفو ټکو د بېلولو په مقصد يې زياتره له کـامې څخه کار اخيستی دئ. د فرهنګو ځينو نورو مؤلفانو د لغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جلا ماناوو د بېلولـو په مقصـد د ۱، ۲، ۳ په شان پرله پسې نومرې استعمال کړې دي؛ او مترادفې کليمې يـې د کامې په کارولو سره، يو له بله بېلې کړې دي. البته په قاموس ليکنه کې دا خبره مهمـــه نه ده، چې د راغونډو سوو ټکو بېلابېلې ماناوې بايد په څه ډول او د کومو نخښو په مرسته سره بېلې سي. هغه څه چې هيڅوک يې په قاموس ليکنه کې له ارزښته انکار نسي کـولای، د دې حقيقت پېژندنه ده، چې قاموس ليکوونکی بايد د کلـيمو بېلابېلې ماناوې په يوه ممکنه وسيله يو له بله جلا کړي، تر څو په دې توګه د بېلو مانـــاوو له ګډوډېدو څخه ډډه وسي. بې شکه، چې حسابي عددونه په ښه توګه کولای سي د فرهنګو د اقتصادي توب اړخ ته په پام سره، د راټولو سوو ټکو د بېلابېلو ماناوو په جلاکولو کې ښه او اغېزمن کار ورکړي.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عموميت يا ډېر استعمال له مخې

د عموميت يا زيات استعمال له اصل سره سم، په قاموسو کې د راټولو سوو ټکو هغو ماناوو ته د لومړيتوب ځای ورکول کيږي، چې خلګ يې په ويلو او ليکلو کې ډېر کـاروي. تر هغــو وروسته بيا په وار سره هغه ماناوې اوډل کيږي، چې عام خلګ يې له مانـاوو سره ډېـره اشنايي ونه لري. په دې برخه کې د کلـيمو اختصاصي، اصطلاحي، مجازي او کنايي ماناوې راځي؛ د مثال په توګه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي» قـاموس کې د «بسيا» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوې دي:

۱استوګن، ډېره، مېشت.۲کافي، ډېر، پوره، بس.۳صبرناک، بې لايحه[؟].۴مشغول، اخته، لګيا (امرخېل او نور ۲۲۳).

په دې ځلورو ماناوو کې لکه څنګه چې ښکاري، لومړۍ او دوهمه مانا ډېره مروَجه او مشهوره ده، نو ځکه د ټولو په سرکې راغلې ده. دغه رنګه د «هيواد» کليمه، چې په پښتو ادب کـې په دوو نسبتاً بېلو ماناوو کارسوې ده:۱مېنه، ټاټوبی، استوګنځی، وطن، ملک، مملکت، مامـوا او داسې نور.۲ليرې، بعيد، پر ډېره فاصله پروت، د نيژدې خلاف او داسې نور. مالــومېږي، چــې د «هيواد» لومړۍ مانا په خلګو کې عامه او مشهوره ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دوهمه مانايې په خواشينۍ سره د خلګو په اوسنيو محاورو کې مړه؛ او يوازې د پښتو ادب په ځينو زړو متنو کې خوندي پاته ده. دې ټکي پر مانوي بدلون سربېره له شکلي پلوه هم څه ناڅه شــېره اړولې ده؛ ځکه د اوسني ليکدود پرخلاف د پښتو په پخواني ادب کې، د «ايواد»په بڼه راغـلې ده. د غوري دربار لوی شاعر- ښکارندوی په خپله نامتو پسرلنۍ بولــله (قصيده) کې دا کليمه داسې استعمال کړې ده:

د ښندو اوريې درست *ايواد* زرغون کړ

له قصـداره تر ديبـله يې يـونـونه

(هوتک ۵۴)

يا به وران کــا بودتونونه د بمبڼو

يا به سره کاندي په وينو *ايوادونه*

(هوتک ۵۸)

د احمد شاه بابا د دربار لوی شاعر، اديب او ګرامر پوه - پير محمد کاکړ د «هيواد» ټکی د ليري يا بعيد په مانا داسې راوړی دئ:

موږ له *هيواده* تنها راغلي يو

د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو

(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ، ۵.)

«کالي»کليمه په اوسنۍ پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کې د جامو، پوښاک يا لباس په مانا ډېر پراخ استعمال لري؛ خو دا ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په اثارو کې، د سامانو، اسبابو، اجناسو (توکو) ، شيانو، تجارتي متاع، لوښو، ګاڼې، زېور يا پسول په ماناوو راغلئ دئ؛ د مثال په ډول:

- د سامانو، اجناسو يا اسبابو په مانا: «...اوښان، يا آس يا اسپې *کالي* دي.»(خيرالبيان ۱۰۲ الف) يا «... زه هغه بې پروا يم، چې هر چار تل بې شريکه، بې مله، بې *کالي* کړم. نشته زمــا محتاجي و شريک، و مل و *کالي* و ته لکه آدميان.»(روښان ۱۲۰ ب؛ رشاد ، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۴).

د خوشال خان ختک په يوه بيت کې همدا مانا داسې راغلې ده:

ماخوشحال يې سودا کړې ناديده ده

که *کـــالي* په بهانه ځي بې نموده

په اوسنۍ پارسي کې هم دا ټکی د «کالا» په بڼه د تجارتي متاع، اسبابو، اجناسو او جامو په مانا کاريږي.

- د زېور، ګاڼې يا پسول په مانا:

په کاليو سره مخ ښايسته کــيږي

ستا په مخ ښايسته د مخ *کالي* دي

(رشاد ، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۵.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«مرسته»د پښتو يوه بله پخوانۍ کليمه ده، چي پخوا د هيلي، آرزو، طلب، غوښتني، لټون، تلاښ، هڅي، کوښښ، اشتياق، شوق، خواهش او داسي نورو په مانا کارېده. د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ ق) په دوو بيتو کي يې بولګي دا دي:

اوس مي بيا مونده په کور کي
چه دايـــم يې وم په **مرسته**
(دخوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

د مقصود ګوهر په لوی درياب کـــي پرېوت
غـواصان په کـــي غوټې وهي په **مرسته**
(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

په خواشينۍ سره، د مرستي پخوانۍ مانا اوس د خلګو په ورځنيو خبرو او مرکو کي کاملاً مړه ده؛ او ځای يې په بشپړه توګه نورو مترادفو يا متقارقو ټکو؛ لکه کومک، بسپنه، لاس نيوی، اعانه، چنده، امداد، تعاون، معاونت او داسي نورو) ونيوه. ښايي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو- پښتو تشريحي قاموس د«ميم» د برخي ليکوال هم د مرستي د اوسنۍ مانا د پراخ رواج له کبله، د هغي پخوانۍ مانا له ياده ايستلي وي؟!. ښه خبره به دا وای، چي ښاغلي قاموس ليکوونکي په دغه راز لغوي او ادبي مسألو کي د تقليد او سرسري اقتباس پر ځای د ژوري څېړني او پلټني لاره غوره کړې وای؛ او په دې توګه يې د خپلي ژبي د لغوي شتمنۍ او فرهنګي ميراثونو ساتنه کړې وای. عجبه خو لا دا چي زموږ تنګ نظرو او متعصبو سوچه پالو بيا اوس په ناپوهۍ سره د پرديتوب په ګونا د مرستي ګرده مترادفي يا متقاربي ماناوي هم له پامه غورځولي دي؛ او د دې کار له لاري يې د پښتو ژبي لغوي زېرمي ته، چي د پېړيو پېړيو په ترڅ کي جوړه سوې ده او د دې ژبي لويه مانوي پانګه ده، لوی زيان رسولئ دئ. په دغه راز حالاتو کي بايد د کليمو د ماناوو د عموميت او ډېر استعمال له اصل سره سم، ترټولو مخکي لـــومړۍ مروّجه او مأنوسه مانا او بيا په روڼ سره لړ پېژندل سوي او نابابي مانـــاوي و اوډل ســـي.

د تاريخي بدلونو له مخي د ماناوو اوړنه

د تاريخي معيار له مخي د ماناوو اوړنه لکه څنګه چي له نامه يې ښکاري د کليمو د بېلابېلو ماناوو د تاريخي تسلسُل پر اساس کيږي. ياني لومړۍ هغي مانا ته ځای ورکول کيږي، چي له تاريخي پلوه زوړوالی يا قدامت ولري؛ او بيا په وار سره د نورو ماناوو يـــادونه کيږي؛ مثلاً «بړېڅ»تر هر څه مخکي د پښتنو يوه مشهوره قبيله ده. وروسته پـه دې قبيله کي د«فتح خان/پتې خان بړېڅ»په نامه يو څوک پيدا سو. دا سړی له خپلو شپېتو سرتېرو ملګرو سره هندوستان ته ولاړ. د پتې خان بړېڅ ملګرو په هندوستان کي ډېري مړاني او سربښندني وکړې. له دې تـاريخي پېښو سره د«بړېڅ»ټکي، چي پخوا يوازې د پښتنو د يوې ځانګړي قبيلي د پاره استعمالېده، وروسته يوه بله مانا هم وموندله، چي په مجازي ډول د تېروني يار، ملګري او همکار په مانا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،»کابل ۱۲۸). «شاهد» په عربي ژبه کي د«شهود» له ریښې څخـه د لیدونکي په مانا دئ. په پارسي کي یې وروسته دمعشوق او محبوب مفهوم موند. لکه څنګه چي خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازي (په ۷۹۱ هـ ق کي مړ) د«شاهد»کلیمې همدا مانا داسي بیانوي:

در کار گل و گلاب حُـکم ازلی این بـود

کان *شاهد* بازاری و این پرده نشین باشد

(حبیـبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل۱۲۸).

البته د«شاهد»شرعي او فقهي هم مانا بېله ده.

د لوی استاد - اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)له لغوي څېړنو سره سم، په پارسي کي د«دهقان» ټکی د مغولو تر عصره پر آریایي نجیب زادګانو او د ځمکو او کلو پرمشرانو اطلاقېده؛ او د هر ځای مشرته به یې«دهګان»وایه. لکه څنګه چي ابو القاسم فردوسی په شاهنامه کي د «دهقان»کلیمه په همدې مانا راوړې ده:

زګفـتار *دهـقان* بیاراستـم

بدین خویشتن را نشان خواستم

عربو ایران ته په ورتګ سره، ځایي ملوک الطوایف د«دهاقین» په نامه یاد کړه؛ ځکه چي همدا ملوک الطوایف د ځمکو خاوندان وه. وروسته کورو چي دا کلیمـه پرمطلـق کښتګـرو یا کروندګرو هــم اطلاق سوه. په پارسي کي اوس د«دهقان» دوهمه مانا (بزګر، زارع، کښتګر، کروندګر) ډېره مشهوره ده. لوی استاد وروسته په پښتو کي د«دهـقان» دکلیمـې مانــوي تطور ته داسي اشاره کوي: «ځکه چي پارسي ویوونکي خلک اکثر زارع وه، او هــم دهقانان د دوی مشران وه،او دوی به پارسي ویله،نو په پښتو کي دا کلمه مفغنه سوه هــم صورتاً هم معناً. پښتنو د پارسي 'دهګان' او د عربي 'دهقان'، 'دېګان' کړ. جمع 'دېګــانان'. دوی اوس دېګان مطلق پارسي زبان بولي، او هرڅوک چي پارسو وایي،دوی وایي دېګان دئ. دپښتنو دغه مخصوصه معنا ګویا ددې کلمې دریم تطور دئ.» (حبیـبي،«د پښتو لغوي تطــور،» کابل ۱۲۹).

«نماز» او «لمونځ»هم په پیل کي د تعظیم او درناوي په مفهوم وه، چي وروسته دصلاة په مانا استعمال سوي دي؛ د مثال په توګه د فردوسی په دې بیت کي د احترام او تکریم په مانا:

زمین را ببوسید و بردش *نماز*

همـی بود پیشش زمــان دراز

عبدالحي ګردېزي (دپینځمي هجري پیړۍ د لومړۍ نیمایي نومیالي مؤرخ) په«زین الاخبار» کي راوړي دي:

«چون امیر را بدیدند همه *نماز* بردند...»

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمونځ یا نمونځ د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) د دې بیت په لومړۍ میسره کې د فعل په بڼه د احترام او تعظیم په مانا او په دوهمه میسره کې د اسم په بڼه د لمانځه یا صلاة په مانا د اسې راغلئ دئ:

خدای هغه په دواړو کونو دې **نمنځلي**
چې په ورځ یې عدل و داد، په شپه **نمنځونه**

د دوست محمد کاکړ په دې بیت کې د لمانځه یا صلاة په مانا:

شپې یې تېرې په **لمانځووي**
په ژړا او په ناروي
***
یوه ورځ جهاد افضل
ترکلو کلو **لمانځل**
(حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل ۱۳۰).

د «موخی/مُخی» ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کې د برابر، سیال، ساری، نظیر، جوړه، مانند، مثال او داسې نورو په ماناوو راغلئ دئ؛ لکه د خوشال خان خټک په دې بیت کې:

که هرڅو ښایسته یې نه یوسف یې د کنعان
که هرڅو ډېر هوښیار یې نه **مُخی** یې د لُقمان
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

په دې بیت کې له ورایه ښکاري، چې د «موخی» کلیمه د نارینه د پاره کارسوې ده؛ اما همدا کلیمه اوس د پښتو په لوېدیځه لهجه کې د «موخی» په بڼه یوازې د هغو ښځو د پاره استعمالیږي، چې په خپله کورنۍ کې د یوې واده سوې ښځې په عوض کې د هغې خپلوانو ته ودیږي؛ مثلاً کندهارۍ ښځې وایي: «پلانۍ یې د ورېندارې په موخۍ کې ورکړې ده» یا «پلانۍ د بیستانۍ موخۍ ده». له دغو جوملو څخه ثرګندیږي، چې د «موخی» ټکی هیڅکله د سیال، ساري، جوړه او داسې نورو په مانا د نارینه وو د پاره نه کاریږي. د کلیمې په مانا کې دا بدلون یو تاریخي بدلون دئ، چې یو عام او کُلي مانا یې په یوې ټاکلې او مشخصې ډلې پورې محدوده کړېده. قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د تاریخي قدامت پر بنسټ د ځینو ټکو په مانوي پولو کې د بدلون او اوښتون دغه راز مثالونه، په غوَر سره رعایت کړي.

په اوسنیو فرهنګو کې زیاتره کوښښ کیږي چې د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو د ماناوو له اوډنې سره د هغو د منطقي ارتباط او پرمختګ د اصولو په رڼا کې، چال چلند وکړي. د پرمختګ اصل په دې مانا، چې له مرکزي او محوري ماناوو څخه د نا اشنا او نامأنوسو ماناوو یا له ډېرو مشخصو او پېژندل سوو ماناوو څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرو انتزاعي او مجازي ماناوو پر لور پرمختګ وسي. دغه راز پرمختګ عمدتاً د کليمـــو د تاريخي بدلونو او د مانا د تکرارېدونکي استعمـــال دوه ګوني اړخونه منعــــکسوي.(Jackson and Amvela 207)

په ژبه او ادب کي بايد ، د کليمو د ډېر يا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

له ډېرو وختو راهيسي په ځينو ژبو کي د احصاييوي قاموسو تأليف دود سوی دئ، چي د ژبو دغامو قاموسو مؤلفان د کليمو د لږ يا زيات استعمال د مالومولو په مقصد له هغو څخــه ګټه اخلي. په پښتو کي هم د نړۍ د نورو پرمختللو ژبو په څېر خو لسيزي مخکي د احصاييـــوي قاموس تادا او ايښوول سوی دئ؛ خو داسي قاموسونه تر هغه مهاله د بشپړ ډاډ او باور وړ نه دي، چي په هغو کي را غونډي سوي احصاييې او مالومات پر د قيقو کمپيوټري پروګرامو متکي نه وي.

په قاموسو کي بايد د را غونډو سوو کليمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، په ژبه کي ډېر ځله داسي ټکي پيدا کيږي ، چي د مانا پېژندني يا سيمانټيکس(semantics)له پلـوه ډول ډول بدلونونه مومي. د دې دپاره، چي د قاموسو لوستونکي د يوه ټکي په بېلابېلو ماناوو کي ځانونه ورک نه کي، نو لغت ليکوونکي ته ښايي، چي د هري ځانګړي مانا د استعمال ساحه په اختصاري نخښو روښانه کړي؛ مثلاً موږ تول د کار له دوديز مفهـوم (وظيفه، دنده، کِسب، کاروبار، شغل) سره بشپړه اشنايي لرو؛ خو د هغه له علمي او مسلکي ماناوو سره چندان سروکار نه لرو. د کار مفهوم په فزيک او اقتصاد کي کاملاً اختصاصي بڼه لري، چي په ځينو اړخونو کي له عام مفهوم څخه بېل او په ځينو اړخو کي تر هغه دقيقه او مسلکي مانا لري. فزيکپوه کار دې ته وايي، چي يوه قوه له يوه ځايه بل ځای ته يووړل سي؛ او فـارمول يې داسي کاږي:

کار= قوه x فاصله

په داسي حال کي چي اقتصادپوهان، په تېره بيا د مارکسيستي نظريو پيروان، کار د مادي نعمتو د توليد يا يوه ټاکلي اقتصادي هدف له پاره د انسان د زيار او کوښښ په مانا کـــاروي. عموماً هر ګيردي يا مُدوَر شي ته په انګليسي ژبه کي ډيسک(disc/disk)ويل کيږي؛ خو په کمپيوټر پوهنه کي هغه وسيله ده، چي ډول ډول اطـلاعـات او فـايـلونه پـکښي خـوندي کيږي. هارډ ډيسک(hard disk)، فلاپي ډيسک(floppy disk) او داسي نور يې ډولــونه دي. ټانجينټ(tangent)داسي کليمه ده، چي پر انګرېزي ژبي سربېره يې موږ هــم په رياضـــي، هندسه او مثلثاتو کي په پراخه توګه استعمالوو. ټــانجينټ په هندسه او مثلثاتو کي، پــه يوه نقطه کي د يوه مستقيم او منحني خط هغه ترښت يا تماس ته ويل کيږي، چي تر يو و بل وا نوړي؛ خو د انګرېزي ژبي په عامو محاورو کي د ځينو نورو ماناوو تر څنګ، په عــام ډول د هغي مسألې يا خبـرو په مــانا کارېږي، چــي له اصـلي موضـوع سره چنــدان اړيــکی و نــه لـــري (off a topic). پــه انګــرېزي کــي "port", "reboot","screen","search"او داسي نور هغه ټکي او اصطـلاحات دي، چي پر نـــورو ماناوو سربېره د کمپيوټر په ساحه کي ځانګړی استعمال لري. له دې امله يې بايد تل په قاموسو کي د استعمال ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړېږي، چي د پام وړ مانا د د لوستونکي له پاره، بې سرگردانۍ او وخت ضايع کولو، نېغ په نېغه د هغې ته مراجعه وکړي(Jackson and Amvela 119-200) .

په پارسي او عربي کې هم لکه څنګه چي مخکي اشاره وسوه د شاهد، صنم، اجتهاد، جرح او ډېرو نورو ټکو لغوي او اصطلاحي ماناوي يو له بله ډېر توپير لري. محاوره يي او اصطلاحي مانا د حقيقي مانا پر خلاف، يوازي په يوه مشخصه ډله، مشخصه سيمه يا ځانګړو حالاتو کي کارېږي؛ او ماناوي يې د وخت، ځای او حالاتو پر بنسټ بدلون مومي. په ژبو کي دا سي مثالونه ډېر دي، چي ځيني ټکي د يوې يا څو عامو ماناوو تر څنګ، د علومو په يوه ځانګړې څانګه کي کارېدونکي اختصاصي ماناوي لري.

پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د ژبي په لغوي زېرمه کي، د کليمو د عمومي او اختصاصي استعمال په اړه يوې په زړه پوري مسألې ته ګوته نيولې ده، چي يادونه يې په څو لنډو ټکو کي بې ګټې نه ده. هغوی ليکي: «کله چي د يوې ژبي د لغوي زېرمي په اړه سوچ کوو، دا خبره ګټوره او ارزښتناکه ده، چي د يوه ټکي د عمومي او فرعي يا اصلي او اختصاصي استعمال تر منځ دقيق توپير وکوو؛ د مثال په توګه ګول (goal)، کورنر/کارنر (corner) او دا سي نور د فوټبال اختصاصي اصطلاحات دي (که څه هم د ژبي په ورځنيو خبرو او مرکو کي هم پراخ استعمال لري) مګر ښه، بد، لږ، ډېر، ارزښتمن، بې ارزښته او دا سي نور د ژبي د اصلي يا مرکزي لغوي زېرمي يوه برخه ده.» هغوی وروسته د ژبي په عمومي قاموسو کي د اختصاصي يا اصطلاحي ټکو په باره کي، دا درې نظريې وړاندي کوي:

- وړې يا فرعي ژبي يا په بله وينا اختصاصي/ اصطلاحي کليمې بايد د ژبي په عمومي قاموس کي شاملي نسي (دا نظر بې شکه د ژبي لغوي او ادبي فقر ته لاره هواروي).

- د ټولو اختصاصي يا فرعي ژبو اصطلاحات بايد د ژبو په عمومي قاموسو کي هم شامل سي (خو دلته دا پوښتنه طرحه کيږي، چي دا اختصاصي يا فرعي ژبي کومي دي؛ او د کومو نورو په موندنه پسي هم بايد پلټنه وسي؟)

- د اختصاصي يا فرعي ژبو يوازي ځيني ټکي بايد د ژبي په عمومي قاموس کي مدغم سي (لکه څنګه چي ښکاري دا لار د لومړۍ او دوهمي نظريې تر منځ د اعتدال يا پخلايني لاره ده).

(Atkins and Rundell 73)

قاموس ليکوونکي بايد د کليمو او عبارتو دغه راز ماناوي دلنډو تورو يا نخښو په کارولو سره روښانه کي. سربېره پر دې د نوي قاموس ليکني په زړه پوري ځانګړتيا دا ده، چي را غونډ سوي ټکي د لرغوني (archaic)، ادبي(literary)، شاعرانه(poetical)، عاميانه(slang)او دا سي نورو ډولونو په څرګندولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره، لوستونکو ته ور په ګوته کړي. په اوروپـــايي قاموسو کي د مخففاتو په استعمالولو سره د کليمو دغه راز ښلوني او چاڼ کولو ته ځـــانګړی پام کيږي. متأسفانه په پښتو قاموسو کي تر اوسه دې ځانګړتيا ته چندان توجه نه ده سوې. که پښتو قاموس ليکوونکی ورشو، او ښجه، اوجاړ او داسي نورو ټکو ته د «لر= لرغوني» مخففـه نخښه وکاږي يا په پارسي فرهنګ کي ګوشنه/ګشنه (چي ادبي رسمي او ادبي بڼـــه يې ګرسنه ده) اوشيشته (چي ادبي بڼه يې نشسته ده) کليمــو ته د «عا= عاميانه» مخففـي نخښي استعمال کړي، نو لوستونکو ته د لغتو د شکلي ځرنګوالي په اړه ارزښتناک مالومات وړاندي کيږي. «منګر»، «منګس»، «اومیند» او داسي نور هم هغه عاميانه تلفظـونه دي، چي قاموس ليکوونکي يې بايد په خپلو اثارو کي د معياري او کره بڼو تر څنګ په روښانه ټکو سره وښيي.

په هره ژبه له هغو څخه په انګرېزي ژبه کي عامـــيانه ټکي خورا ډېر دي؛ او ورځ په ورځ يـې شمېر مخ پر زياتېدو دئ. د عاميانه ټکو په برخه کي له پښتو او پارسي سره د انګرېزي ژبـي توپير په دې کي دئ، چي په انګرېزي کي د عاميانه کليمو او اصطلاحوو په رواج موندني سره سمدستي داسي ټکي او ترکيبونه د ژبي نوو قاموسو ته لاره پيدا کوي؛ او په دې توګــه يې خلګ کرار کرار له مانا سره اشنا کيږي. په دې ژبه کي، د عاميانه او غير رسمي ټکو لمن دونه پراخه ده، چي سړی ګومان کوي د ښوونځييو، پوهنتونو او رسمي ادارو د معياري ژبـــي تر څنګ، د کوڅو او بانډو يوه بله ژبه هم جاري ده. د کتابو په بازار کي حتا د عاميانه او غـــير رسمي ټکو له پاره ځانته بېل قاموسونه پلورل کيږي. د ځينـو آن لاين بڼو له پاره يې دغه لينکونه وګورئ:

http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/
http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm

د وخت په تېرېدو سره همدا عاميانه ټکي او ترکيبونه، چي د اشنا خلګو تر منځ په غير رسمي خبرو او مرکو کي استعماليږي، ورو ورو د معياري ټکو په ډله کي ځـای نيسي؛ د مثـال پــه توګه په برتـــانوي انګـرېزي کـــي "bog" او "loo" د "lavatory" يا "toilet"، "boob" د "breast" او "bums" د "buttocks" پر ځـــای پــه عاميانه او غـــير رسمــــي بڼــه کــاريږي. (Jackson and Amvela 162)

په خواشينۍ سره په پښتو کي د عاميانه او غير رسمي ټکو را ټولو او رواجولو ته ډېر لږ پــام اړول سوی دئ. د پښتو عاميانه ټکي د عام ولس ژبه ده، چي تل د بدلون او پرمختګ په حال کي ده. په دې برخه کي ډېرو پلټنو او څېړنو ته اړتيا سته. په پارسي کـي د پښتو او پارسي ژبو ليکوال او قاموس ليکوونکي - ارواښاد عبدالله افغاني نويس (په ۱۲۲۷ش کي زېږېدلـــئ) د خپل دوه ژبيز «افغان قاموس» تر څنګ د «لغات عاميانهٔ فارسي افغانستان» په نامه بېل قاموس کښلئ هم دئ، چي په خپل ذات کي ډېر ارزښتناک اثر دئ (و.ګ. افغانی نويس، افغـــان قاموس او افغانی نويس، لغات عاميانهٔ فارسی افغانستان). په ايران کي هم د «فرهنګ فارسی عاميانه» تر سرليک لاندي، په دوو ټوکو کي يو ځانګړی قاموس تأليف سوی دئ؛ خو د پارسي ژبي د ټولو لهجو پر ځای يې يوازي د اوسنۍ ايرانۍ پارسي عاميانه ټکي را وړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې، د کلیمو د مانوي پولو د بدلېدو ځیني بولګې

په دوه ژبېزو یا څو ژبېزو قاموسو کې د کلیمو د ماناوو په اړه د دې خبــري سپیناوی هم ډېر ضروري دئ، چې د ژبو او لهجو په بدلېدو سره د ځینو ټکو په ماناوو کې هم خورا ژور بدلونونه پېښیږي.کله کله یوه کلیمه په یوه ځانګړې ژبه یا لهجه کې ډېري ماناوي افاده کوي؛ خو بلې ژبې یا لهجې ته په ننوتو سره خپلې ډېري پخوانۍ مانــاوي له لاسه ورکوي. یــا بالعکس په نوې ژبه یا نوې لهجه کې نوې ماناوي او مفاهیم مومي؛ د مثال په توګه حیوان د پښتو په لوېدیځه لهجه کې د سپي، پیشي، پسه، خره، آس، غویي او داسي نورو ثاروییو په مانا کارېږي؛ په داسي حال کې چې همدا ټکی د پښتو په ختیځه لهــجه، په تېــره بیــا لغمانیانو کې د کوچني، کمکي، وړکي، وړ یا ماشوم په مانا استعمالیږي.ګاډی په اوردو ژبــه او زموږ د کښته پښتنو په پښتو لهجه کې د موټر په مانا کارېږي؛ خو د دې خوا په پښتنو کې د «ګاډی»په بڼه هغي دوه ارابه ییزي نقلیه وسیلې ته وایي، چــي د آس، خره، اوښ یا بــل حیوان پــه زور کشیږي. د«ماشین» ټکــی په ایرانۍ پارسي کــي د موټر(car) په مانا استعمــالیږي؛ حال دا چي همدا ټکی په افغاني پښتو او افغاني پارسي(دري) کي د هغه صنعتي دستګاه په مــانا کارېږي، چي په مېخانیکي یا برقي ډول کار کوي؛لکه د چاپ ماشین، د کالو ګنډلو یا پرېمېنځلو ماشین او داسي نور؛ اما ایرانیان زموږ پر خلاف د انګرېزي ژبې د موټر همدا کلیمه د « موتــور» په بڼه د ماشین آلاتو دپاره کاروي. همدغه راز، په افغاني پښتو او دري کــي د مــور وررور ته « ماما» وایي؛ خو په ایرانۍ پارسي کي«دایی»ورته ویل کیږي. د ایرانیانو پر خلاف، مــوږ د«دایي» ټکــی د قابلې (midwife)په مفهوم کاروو؛په داسي حال کي چي ایرانیان د «قابلې» دپاره د«ماما» کلیمه استعمــالوي. ایــرانیان زمــوږ پر خــلاف « انګلیس» د انګلستــان، « فرانسه»د فرانسوي ژبې او«کره»دکوریا په مانا کاروي؛ په داسي حال کــي چي افغانــان« انګلیس»د انګرېز تبعه په مفهوم،« فرانسه»د فرانسې او «کُره» د مځکي د کُرې په مانا استعمالوي. ایرانیان«صندلي»د چوکۍ/څوکۍ په مانا کاروي؛ خو افغــانان په پښتــو او دري کي«صندلي» ته د هغه مستطیل ډوله مېز په مفهوم ګوري، چي لوی تلتک یا برستن پر اچوي؛ او په سړو سیمو کي یې د ژمي په موسم کي د ځان تودولو دپاره کاروي. «سال»په پارسي کي د«کال»په مانا دئ، حال دا چي همدا کلیمه د پښتو په لرغوني ادب کي د میده رېګ پــه مفهوم راغلې ده. «دسالو ورمه» د ابو محمد هــاشم سرواني(په ۲۲۳هـ ق کي زېږېدلئ) ادبي اثر دئ، چي محمد هوتک په خپل مشهور اثر«پټــه خزانه»کي یاد کړی دئ(هوتک ۵۸). «فارسي»کلیمه په افغانستان او ایران دواړو کي د ژبې په مفهوم استعمــالیږي؛ په داسي حال کي چي په هند او پاکستان کي د اورپالوونکي، زردشتي یا مجوسي په مانا ویل کیږي. البته په دې ځای کي د زردشت پالني او پارسي ژبې تر منځ هم یو تاریخي اړیکی تر سترګو کیږي. په پارسي کي د«آیین»کلیمه زیاتره په دوو مفهــومو کارېږي: [1]دستور، رَوِش، رَسم، عادت، نظم، قاعده، سُنت، دین. [2]ښکلا، ښایست، زیب او زینــت(عمید۱:۸۱). همــدا کلیمــه د اوردو ژبې پــه ورځینیو مکالمو کي عمــدتاً د اساسي قانون یا قانون، لایحــې، مقــررې او قــاعــدې په ماناوو کــارېږي. (Platt 115) په دې ډول ګورو، چي په اوردو او پارسي کي د«آیین»دکلیمې د ماناوو د پراخوالي او نــورو ځانګړتیاوو ترمنځ ډېر توپیر لیدل کیږي؛ مثلاً په افغانستان کي هیڅکله نه وایي، چي د آیین په پلانۍ ماده کي داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. د دې دود پرخلاف، په پاکستان کي څوک د «آيين» کليمه د دين او مذهب په مانا نه کاروي. حال دا چي په پارسي او پښتو کي، دا ټکی د دين او مذهب په مانا پراخ استعمال لري.

په عربي ژبه کي مکان د ځای په مانا دئ؛ په اوردو ژبه کي د کور يا استوګنځي په مانا استعماليږي؛ خو همدغه ټکی په افغاني پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کي د بيت الخلأ، حاجتځي، کِناراب يا تشناب په مانا ډېر عام دئ. د «طوايف» کليمه په عربي، پارسي او حتا پښتو کي د «طايفه» د جمعي په مفهوم کارېږي، چي د ټبرونو، توکمونو، قومو، قبيلو، عشيرو، خېلو او داسي نورو مانا لري؛ خو په هندي او اوردو ژبو کي د جمعي دا صيغه د يوه شخص له پاره د مفردي صيغې په بڼه، د رقاصې (نڅېدونکي ښځي)، مسلی يا بدلمني ښځي په مانا استعماليږي چي له عربي، پارسي او پښتو سره نه يوازي په مانا، بلکي په ګرامري نوعيت کي هم توپير او جلاوالی ښيي. د «کمين/ کمينه» کليمه د دې خوا په پښتو او دري کي تل په ښه مانا کارېږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی په هندي او اوردو کي د ښکنځلو او سپکو سپورو په توګه د بې همته، بې غيرته، رذيل، ټيټ، فرومايه او داسي نورو په مفهوم استعماليږي. «نبات» کليمه په عربي کي د بوټي (plant) خو په دري کي د ميسريبو (يو ډول شريني) په مانا استعماليږي. په کبنته پښتنو کي سوأ (د سين په زېر) عربي ټکی د ډېر، زيات، کوټه په مفهوم کارېږي؛ خو همدا ټکی په پارسي کي د وسط، ميانه، يو ډول، برابر او همدغه راز د استثنأ د کليمې په بڼه د غير، جزء، مګر، ليکن او داسي نورو په مانا کارېږي (عميد۲: ۱۴۷۴). په برو پښتنو کي هم دا ټکی د «ماسِوا» (د سين په زېر) په بڼه د استثنأ د کليمې په توګه کارېږي. د کوزي پښتونخوا پښتانه «نری» د کوچني يا واړه په مانا کاروي؛ لکه نری فريج، نری ګاډی، نری کمپيوټر او داسي نور؛ حال دا چي بر پښتانه يې يوازي د هغه شي د پاره کاروي، چي بر يا سور يې کوچنی وي (کم بره). ځيني کبنته پښتنانه «ډنګر» کليمه د «خره» په مفهوم استعمالوي؛ حال دا چي دا خوا پښتانه يې د خوار ځواکه، کمزوري، کم جانه، ضعيف البينه او داسي نورو په مانا کاروي. په عربي او پارسي کي د «عُمده» کليمه د کُلي، مجموعي، ټوليز په مانا استعماليږي؛ مګر په اوردو کي د ښه، اعلی، باکيفيته او داسي نورو په شان ماناوي لري.

په انګرېزي کي هم د ژبو او لهجو په بدلون سره، د کليمو په مانوي پولو کي د اوښتون خورا ډېر مثالونه سته، چي يو يې د چانسلر (Chancellor) کليمه ده. په انګلستان کي دا ټکی د ماليې وزير يا د يوه پوهنتون د نااستوګن او افتخاري رييس په مانا کارېږي؛ حال دا چي دا ټکی په نورو اوروپايي هيوادو، په تېره بيا جرمني کي د صدراعظم (Prime Minister) په مانا استعماليږي. (Thomson 218) همدغه راز، د ټېپ (tape) انګرېزي کليمه په دې ژبه کي د اوازي يا تصويري فيتې/کسيټ (cassette)، نری او دل سوي پټی يا سرېښناکه پلاستيکي پټی په مانا استعماليږي؛ خو په پښتو او دري کي د هغه برقي آلې په مفهوم کارېږي، چي موسيقي يا نور ثبت سوي ږغونه وايي. په دې توګه د ټېپ دا مفهوم په پښتو او دري کي له هغه مفهوم سره ډېر توپير لري، چي خلګ يې په انګرېزي ژبه کي کاروي. په بېلابېلو ژبو او لهجو کي د کليمو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماناوو او انګېرنو د اختلاف مثالونه تر حساب تېر دي، چي هر پوه او هوښیار کس یې باید تر وسه وسه له ګډوډولو څخه ډډه وکړي؛ خو دا لوړ هدف یوازي هغه مهال تر لاسه کېدای سي، چي د کلیمو په مانوي پولو کي دا ډول بدلونونه تر هر چا مخکي، د قاموس لیکوونکو لـه پامه پټ نه وي.

د طبیعي او غیرطبیعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کي راز راز بدلونونه: د کلیمو حقیقي، مجازي، کنایي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته یوه لنډه کتنه

مخکي مو د یوه منلي اصل په توګه یادونه وکړه، چي کلیمې د بېلابېلو طبیعي (د وخت تېرېدو، جوي او اقلیمي حالاتو) او غیرطبیعي (سیاسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري او اقتصادي) تحولاتو په ترڅ کي کله کله پخوانۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پرځای یې نوي ماناوي پیدا کوي؛ مثلاً «یزته» په اوستا کي هغه پرېښته/ پریشته وه، چي د خیر او ښېګڼي عامله ګڼل کېده. دا مانا اوس مړه ده؛ خو اوس یې د همدې ټکي په اخیر کي د «ته» پرځای د «دان» ورستاړی ور موښلولئ دئ؛ او د «یزدان» یا خدای تعالی په مانا یې کاروي. «دروغ» هم په پخوا کي د یوه دېب/ دېو نوم ؤ، چي اوس د ریشتیا پر ضد استعمالیږي (حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳). ځیني وختونه لغتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي؛ او نوي ماناوي هم خپلوي. دغه راز نوي ماناوي زیاتره مجازي، کنایي او اصطلاحي بڼه لري. د کلیمو نوي ماناوي په حقیقت کي د هغو طبیعي او ټولنیزو بدلونو زېږنده دي، چي هره ورځ په طبیعت او ټولنه کي پېښیږي؛ او د ژبي بېلابېل ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات هم له هغو سره ګام پرګام تغییر او تحول مومي. په داسي شرایطو او حالاتو کي باید قاموس لیکوونکی د بېلابېلو ټکو او ترکیبو په راز راز ماناوو او مفهومو کي د هغو حقیقي، اصطلاحي، مجازي، کنایي او نوري ماناوي، په روښانه ډول تفکیک او تشخیص کړي؛ د مثال په توګه «شاهد» کلیمه، لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، د حقیقي مانا له پلوه کتوونکي یا لیدونکي ته وایي؛ خو په پارسي شاعرۍ کي زیاتره پـه مجازي بڼه د معشوق، محبوب، جانان، یار، نګار او داسي نورو په مانا راغلي ده. همدغه رنګه «صنم» ټکی چي په لغت کي اصلاً بت، مجسمې، تمثال او داسي نورو ته وایي؛ خو په مجازي بڼه د معشوق، محبوب، نګار، جانان، معبود او داسي نورو په مانا استعمال سوی دئ. په اسلامي فقه کي «شاهد» د یوې بېلي اصطلاح په توګه هغه چا ته ویل کېږي، چي د یوې دعوې د اثبات یا رد دپاره په محکمه کي شاهدي ورکوي. «ملت» هغه عربي ټکی دئ، چي پخوانۍ مانا یې هم ژوندۍ ده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره یې نوي مانا هم پیدا کړې ده. دغي نوې مانا په پیل کي مجازي بڼه لرله، چي وروسته سوکه سوکه د حقیقي مفهوم پر ځای ودرېده. پوهېږو، چي «ملت» پخوا د شریعت په مانا استعمـالېده؛ مثلاً په قران مجید کي د «ملت ابراهیم» ستاینه سوې ده. خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازي (په ۷۹۱ هـ ق کي مړ) په خپل دیوان کي وایي:

جنګ هفتاد و دو *ملت* را همه عـذر بنه

چو ندیدند حقیقت همه ره افسانه زدند

مګر نن مونږ همدا «ملت» ټکی د خلګو یا وګړو په مانا کاروو (د نورو توضیحاتو له پاره و.ګ. حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاړسي کي«رويين تن» ،«ګلرخ»،«بدلګام» او داسي نور ترکيبي ټکي د حقيقي او مجازي ماناوو له پلوه ډېر توپير لري.«رويين تن» په حقيقي مانا هغه چا ته ويل کيږي، چي بدن يې له رويي (شين بخونه سپين فِلز)څخه جوړ سوی وي؛ خو په مجازي مانا قوي، غښتلي، پياوړي، زورور او داسي نورو ته وايي.« بدلګام»د حقيقي مانا له پلوه د هغه آس په مانا دئ، چي قيضې ته خوله نږدي؛ خو په مجازي بڼه د هغه انسان د صفت په توګه کاريږي چي سرکښ، عصيانګر، باغي، متمرد او نافرمانه طبيعت ولري(عميد۱: ۳۸۵). البته دا ترکيبي ټکي ټول په مجازي په بڼه کاريږي.

په عربي کي«وقف»کليمه له لغوي اړخه د دريدو يا توقف په مانا ده؛ خو په فقهي او حقوقي اصطلاح هغه حالت ته وايي، چي کوم فزيکي يا حُکمي شخصيت د پام وړ مال(عين)په خپل واک کي وساتي؛ او له هغه څخه تر لاسه کېدونکي ګټه په هغو چارو کي ولګوي، چي واقف(وقف کوونکي)ټاکلې وي. اوقاف يې دجمعي حالت دئ. «جرح»د حقيقي مانا لــه اړخه وجود ښېرلو، ټپ يا پرهر ته وايي؛ خو په حقوقي اصطلاح د شهادت بطلان يا ردولو، سمـولو او اصلاح کولو ته وايي(حييم۱:۵۴۰ او عميد۱: ۸۰۹). «اجتهاد» په لغوي لحاظ کـوښښ او جد و جهد ته وايي؛ خو په فقهي اصطلاح له اسلامي منابعو او مصادرو(قراني ايتونو، نبوي حديثونو، اجماع او قياس)څخه د شرعـي حُکمونو استخراج ته وايي. د «کتاب»کليمه په عــامه مـانا (دفتر، بياض، صحيفه)ټولو خلګو ته څرګنده ده؛ خو په اسلامي علوموکي د هغه اختصاصـي مانا، قرآن شريف ته اشاره ده. لکه څنګه چي په ځينو مبارکو آياتو کي قرآن مجيد د «کتــاب مبين» په نامه ياد سوی دئ.
«ذکر»کليمه هم په عامه او خاصه مانا بېل استعمال لـــري. د «ذکر»عام مفهوم(د خدای ياد، د الله تعالی د اسمأالحسنی يادونه...) هر چا ته ښکاره ده؛ خو په خاص مفهوم يې ښايي بېله مسلکي او اختصاصي کسانو څوک پوه نسي. د«ذکــر» ټکی په خاصه او ضمني مانا هم د«کتاب»په څېر، قرآن کريم يا قرآني لارښوونو ته اشاره ده؛ ځکه د مسلـمانانـو دې سپېڅلي کتاب ته په ځينو آياتو کي د «ذکر» په نامه هم ګوته نيول سوې ده.

په انګريزي کي هم د داسي کليمو شمېر خورا ډېر دئ، چي حقيقي، مجــازي، کنـايي او اصطلاحي مانـاوي يې يوله بله بېلي دي؛ مثلاً "fabulous" کليمه د چي د اتيمـولوژيکي اړخه لـه"fable" ټکي څخه د تصوري، افسانه يي، خيالي، افسانې، اسطورې، نکل، کيسې او داسي نورو په مانا اخيستل سوې ده؛ خو د خلګو په ورځنيو محاورو کي په اصطـلاحي بڼه د عالي، لوی، بـاورنه کېدونـکي، اريانوونـکي، پــرتمين اوداسي نورو په مانا کـاريږي يا"gut" کليمه چي د حقيقي مانا له پلوه نس، کولمو، د غرايزو د احساس مرکز ،د وجود دننـه برخي، ضروري برخي، اقتباس کولو، د ودانۍ سوځولو او ورانولو تــه وايي؛ خو په ورځنيو محــاورو او مــرکو کي اصـطلاحاً د جمعــي په بڼه (guts) د روحيې، زړورتيا ، مړاني، غيرت او داسي نورو په مانا کاريږي. د"tiger"ټکی له لغوي پلوه د ببر(حيوان)په مانا دئ؛ مګر پـه مجازي بڼه د وحشي، بې رحمه او ظالم انسـان په مانا استعماليږي."gay" کليـمه په انګريزي کي اصـلاً د خوښ، خوشاله او داسي نورو په مــانا ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو نن سبا همدې ټکي په خلګو کي يوه بله مـــانا هم موندلې ده، چي تر خپلي پخوانۍ مـــانا ډېره عـــامه او مشهوره ده. په نوې مانا دا ټکی د هغه نارينه د پاره کاريـــږي، چي له بـل نارينه سره جنسي اړيـکـی ولـــري. "giant"کليمه د حقيقي مانا له اړخه د روميانو د افسانوي اتل يـــا ديو/ دېب په مانا ده؛ خو په مجازي بـــڼه د لوی، ستر، غټ، پياوړي، عظيم، غول پيکر او داسي نورو په مانا استعماليږي. د"sick" کليمې عامه مانا (ناروغ) او اصطلاحي مانا(عالي، ډېر ښه) ډېر تو پيـــر لـــري. "cool" کليمه هم له همدې ډلي څخه ده، چي رسمي (سوړ، يخ) او اصطـلاحي (عـــالي، ډېـــر ښه) ماناوي يې يو له بـله ډېر فرق لري.

د نورو ژبو په څېر په پښتو کي هم د داسي ټکو شمېر تر انده پاس دئ، چي د زمـــانو پـــه بېلابېلو پړاونو او د خلګو په مختلفو طبقو او ډلو کي، په جلا جلا ماناوو(حقيقي، مجازي، کنايي ، اصطلاحي او نورو) استعمـــال سوي دي؛ مثلاً په کندهار کي د «چغال» ټکی د بې زړه، بې غيرته، بګېل او نامرده سړي د پاره او «روستم» د زړور، مېړه، غښتلي، پياوړي، غيرتمن او داسي نورو پـه کنايي ماناوو کارېږي. په کندهار کي د «وينهَ» [خج پر دوهمه څپه] ټکی، چي په حقيقي مانـــا د حشراتو له کورنۍ څخه يو کوچنی حيوان دئ؛ په مجازي او کنـــايي مانا د مضـــر، موذي، اېتي، ورانوونکي، سرانس، طامع، اروا وړي او داسي نورو په مفهوم استعمالوي. يا لکه څنګه چي په پارسي کـي وايي: «فلانی برق لُچ است.»دلته د «برق لُچ»ترکيب د کنايي په ډول د تېز، چالاک، تېر ايستوونکي، چمباز، ټګ، ټګمار، فريبکار، مُزوِر او داسي نورو په مانا استعـمال سوی دئ. سربېـره پردې مواردو او حالاتو، کله کله ځيني ټکي د ټوکو يا سپکاوي له پاره، په معکوسه يا متضـاده(ironic) مـــانا استعماليږي؛ لکه په کندهار کي، چي پک يا بې وښتو سړي ته په سر چپـــه بڼه«څـونـه ورَ» وايـي. له کليمو او ترکيبو څخه بېلابېلي ماناوي او مفهومونه اخيستل، په واقعيت کي د يوې ټولني يا يوې ځانـګړي ډلي د فکري او ذهني پرمختيا ښکارندوی دئ. په هره ژبه کي، چي د داسي لغـــتو زېرمه پراخه او لويه وي، په هغه اندازه بډايه او مهذبه ګڼله کيږي. پر ولسي خبرو او مرکو سربېره په پښتـــو ادب کي هم ددغه راز ماناوو بولګې خورا ډېري دي؛ مثلاً په دې بيت کي، چي د ادبي فنونو له مخي يې«مدح مايشبه الذم» بولي، د « عادل او عدل»ټکي هم په معکـوسه مانا کارسوي دي:

يو عادل بادشاه پيدا شو اورنګ شاه د دين غمخور
خپل پلار تړي په عدل په فتــــوا وژني خپـل ورور

په پښتو ادب کي ډېر ځله «نمرود» او«فرعون» د جابر، جلاد، ظالم، بې رحمه، متکـبر، ځـان غوښتونکي او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«ابوجهل» د مشرک، کـاپير(کافر)، بې ايـــمانه، خرافاتي، سرټمبه او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«زاهد» د ځانښودي، رياکا ر، فضـل فروش او«رند»د عارف، صوفي، بې ريا ، مخـلص او داسي نورو په مجازي ماناوو سوي دي. د بلي هري ژبي په څـــبر په پښتو ادب کي هم د دغه راز سيمبولونو ، مجازي او کنايي ماناوو استعمــال خورا ډېر دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاترو پارسي فرهنګونو هم د کلیمو، ترکیبو او عبارتو کنايي ماناوو ته ژور پام کړی دئ. په «فرهنګ لغات و تعبیرات مثنوی» کې د «آب حیات» د عامو او دودیزو مفاهیمو تر بیان وروسته داسي لولو: «در اصطلاح شعر کنایه شده است از کلام فصیح و دهان معشوق و سخن ګوئی او. - عرفا آنرا کنایه کرده اند از محبت باریتعالی که هر کس را جرعه ای از چشمه فیاض آن بنوشانند معدوم و فانی نګردند. و نیز کنایه است از سخنان اولیاء الله و مردان کامل که حیات بخش است» (ګوهرین ج۱:۷). د «فرهنګ آنندراج» مؤلف د «آب مریم» د مانا په بیان کې داسي کښلي دي: «کنایه از عصمت و طهارت و راستګاری. و نیز شیرهٔ انګور» (شاد ج۱:۳۱).

په دې ډول ګورو، چې په آیرونیک بیانونو کې ظاهراً یو څه ویل کیږي؛ خو د بلې مانا یا بل مفهوم د پوهېدو هڅه کیږي. که څوک ووايي: «ژر سئ ډوډۍ راوړئ، چې مرم» دلته د مرګ د کلیمې استعمال د لوږې د سختوالي او زیاتوالي په مقصد ویل سوی دئ، نه د واقعي مرګ په مانا. له دې امله د بېلابېلو ټکو د اغېزمنتیا او تأثیر لوړول، ټول په حقیقت کې د کلام د مانوي اړیکو زېږنده دئ. د کلیمو مجازي (metaphorical /figurative) ماناوي د هري ژبې په شعر او هونري نثر کې ډېر پراخ استعمال لري.

په پښتو قاموس لیکنه کې تر اوسه د کلیمو مجازي او کنايي ماناوي په بشپړه او منظمه بڼه نه دي را غونډې سوي. په زرونو داسي ټکي او ترکیبونه سته، چې د پښتو د بېلابېلو لهجو ویونکي یې په خپلو ورځنیو خبرو او مرکو کې کاروي؛ خو له بده مرغه چې تر اوسه یې هم په پښتو قاموسو کې راغونډولو او تشریح کولو ته چندان پام نه دئ سوی. پښتنو لغتپوهانو، ادیبانو او څېړونکو ته ښايي، چې د پښتو پرګړدو علمي او ادبي اثارو سربېره، د خلګو له ورځنیو محاورو او مکالمو څخه هم دغه راز ټکي راټول کړي؛ او د روښانه مثالو په وړاندي کولو سره یې لوستونکو ته ماناوي او د استعمال ځایونه وښیي.

د کلیمو منصوصي او مستنبطي ماناوي

د اوسنۍ قاموس لیکنې د اصولو له مخي باید د کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تشریح او بیان کې د منصوصو او مستنبطو ماناوو توپیر ته ټینګ پام وسي؛ ځکه ډېر ځله په ژبنیو قاموسو کې داسي اختصاصي ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات راغونډیږي، چې قاموس لیکوونکي یې باید یوازي د منصوصو او اختصاصي ماناوو په یادونه بسنه وکي؛ د مثال په توګه جرم/ جریمه، جنایت، جنحه، قباحت، تعزیر، قتل، قصاص، جرح، دیت، نکاح، مهر، طلاق، عدت، مبیعه، ثمن، میراث، اختلاس، رشوت او داسي نور د حقوقو او اسلامي فقهي داسي اصطلاحات دي، چې قاموس لیکوونکي باید د یوه مهم اصل په توګه د هغو په اړه له شخصي نظریو او قیاسونو څخه ډډه وکي؛ خو له دې کبله چې ژبه د یوه ټولنیز موجود په توګه تل د بدلون او اوښتون په بهیر کې ده، د قاموسو مؤلفان کولای سي د دغه راز کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تعریف او څرګندونه کې ادبي او علمي نیمګړتیاوي له منځه یوسي؛ او د نوو علمي پرمختګو په رڼا کې د هغو پخواني مفاهیم بشپړ او غني کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصوصو او مستنبطو ټکو په اړه د بحث پر مهال باید دا مسأله هم هېره نه کوو، چي که د ځینو ټکو او اصطلاحاتو په حقوقي تعریفو کي د بېلابېلو مفکرانو او حقوقپوهانو تر منځ اختلاف او جنجال ولیدل سي، بیا نو قاموس لیکوونکو ته نبایي، چي تر هر څه مخکي د خپل هیواد په نافذو قوانینو کي تسجیل سوو تعریفو ته د لومړي توب حق ورکړي. په دې توګه، قاموس لیکوونکی نه یوازي، د یوې حقوقي یا فقهي مسألې په اړه د هغې تیوریک اړخونه تشریح کوي؛ بلکي د خپل هیواد د نافذو قوانینو رسمي دریځ هم بیانوي. که چیري د مقنن په تعریفو کي تېروتنه، کمزوري او نیمګړتیا و لیدله سي، بیا نو لازمه ده چي د علمي نظریو په رڼا کي د هغو پر بېلابېلو اړخو هم تبصره وکي.

په قاموس لیکنه کي د مشابه، ذومعانین، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

لکه څنګه چي په قاموس لیکنه کي د هومنیمو، هوموفونو، هموګرافو او پالیسمیس ټکو پېژندنه او را غونډونه ډېر ارزښت لري، د مترادفو (synonyms)، متضادو (antonyms)، اړونده ټکو (related words)، نیژدې یا متقاربو ټکو (nearby words) حتا اړونده پلټنو (related searches) پېژندل او را ټولول هم، ډېره په زړه پوري موضوع ده.

په هره ژبه کي داسي لغتونه خورا ډېر دي، چي د یوه نیمګړي، پېچلي او غامض تعریف پر ځای د مترادفو او متضادو ټکو په مرسته خورا په اسانۍ او چټکۍ سره پېژندل کېږي؛ د مثال په توګه ماینه/ ماندینه، مېرمن، کډه، کوروالا، کورودانه، ښځه، عورته/ اورته/ اروته، ارتینه، خانمه، بېګمه او داسي نور یا کوچنی، کمکی، ووړ، وړکی، ماشوم، حیوان، طفل او داسي نور ټولي هغه مترادفي کلیمې دي، چي د پښتنو په بېلابېلو لهجو او سیمو کي د یوه واحد مفهوم د بیان د پاره کارېږي. په پارسي او عربي کي راه، روش، شګرد، راستا، وتیره، نهج، اسلوب، طریقه او داسي نور ټول د مانا په لحاظ یو رنګي یا نیژدې والی لري.

په دې توګه، سیننیمونه یا مترادف ټکي، هغه کلیمې دي چي یو راز ماناوي افاده کوي؛ او د بېلابېلو ټکو ترمنځ د ماناوو دغه راز یو شانتي والی او یو رنګي په لغتپوهنه کي د سینانیمي (synonymy) په نامه یادېږي؛ لکه په امریکایي انګرېزي کي "sidewalk" او په برتانوي انګرېزي کي "pavement" ټکي یا "shut" او "close"، "beseech" او "implore"، "glitter" او "sparkle"، "native" او "indigenous" کلیمې، چي په ډېرو ځایو کي مترادفي ماناوي لري.

د هري بلي ژبې په شان، په انګرېزي ژبه کي د مترادفو ټکو په ماناوو او انګېرنو کي د یو رنګۍ او بېلوالي خورا ظریف او حساس اړخونه نغښتي وي، چي قاموس لیکوونکي باید ښه په خبر وي؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

"supplicate, implore, beseech, entreat, beg" او "importune" ټکي ګرده د هغې غوښتني په مانا دي، چي له مخالفت یا اعتراض سره مخامخ وي. ځوک د هغه څه د ترلاسه کولو دپاره د "beg" کلیمه استعمالوي، چي د یوه منلي حق په توګه یې غوښتنه نسي کولای. په بله ژبه، د "beg" ټکی د اخلاص، ټینګار او کله کله عاجزۍ او کمینې مراتب ځرګندوي. د "entreat" کلیمه هغه مهال کاریږي، چي ځوک د صمیمانه غوښتني او خواخوږۍ له لاري بل ځوک د یوه کار کولو یا نه کولو ته اړ باسي. دواړه "beseech" او "implore" داسي اندېښنه یا تلوسه افاده کوي، چي خواخوږي او زړسوی را پاروي. ښایي "implore" د ژړا، اوښکو او ښکاره درد په بیانولو سره په مانا کي تر "beseech" یو څه پیاوړی او ځواکمن وي. "supplicate" له "entreat" سره د عاجزۍ، بېوزلۍ او دوعا کولو فکر ملګری کوي؛ او په پای کي "importune" د ازار او ځورولو تر پولي پر خپله غوښتنه د یوه چا د ټینګار او درېدو په مانا دئ. (Jackson and Amvela 108)

د هغو مشخصو شیانو له نومو پرته، چي په دوو بېلو کولتورو یا کولتوري حوزو کي ګډ وي، په ژبو کي د سوچه یا نګه مترادفو ټکو موندنه ډېره ګرانه ده، نو ځکه یې ژوندۍ او غوره بولګې په ډېري سختۍ سره پیدا کیږي. حتا که د مترادفاتو په نامه ځیني و هم موندل سي، بیا هم په هغو کي د مانا له پلوه څه نا څه توپیر لیدل کیږي. مترادفو ټکو ته نیژدې ټکي د مترادف وزمه یا شبه مترادف (pseudo-synonym) په نامه یادیږي. (Jackson and Amvela 108)

ځیني ژبپوهان د بشپړو یا مطلقو مترادفاتو او نرمو یا اسانه مترادفاتو ترمنځ د توپیر او بېلوالي خبره کوي. په بشپړه یا مطلقه مانا باید دوه مترادف ټکي د استعمال په ټولو ممکنو شرایطو او حالاتو کي، یو په بل د اوښتو را اوښتو وړتیا ولري. ویوونکي او لیکوونکي باید په ټاکلو شرایطو او حالاتو کي د یوه یا بل ټکي په کارونه کي، د انتخاب پوره ازادي ولري؛ او دا خپلواک غوراوی باید د هغه څه پر مانا، سبک او مانوي استنباط څه اغېزه و نکړي، چي ویل کیږي یا لیکل کیږي.

لکه څنګه چي مخکی یادونه وسوه، ځیني ژبپوهان باور لري چي د مطلقو مترادفاتو موندنه اصلاً ډېره ګرانه ده. که چیري یو ونیم و هم موندل سي، نو هغه یوازي د مانوي بدلون د پېښېدو له امله دئ. په دې توګه، کټ مټ یا مطلق مترادفات، په یوه ژبه کي د ډېرو ټکو د غورځولو یا بې استفادې پرېښوولو خوا ته لاره هواروي؛ حال دا چي د یوه ځانګړي حالت یا موضوع دپاره د دوو ټکو تر منځ د غوره کولو په کار کي د پراخ او ازاد لاس لرل داسي ښېګنه ده، چي ببله هغې په وینا او لیکنه کي، له ډول ډول ستونزو او پېچومو سره مخامخ کېږو.

له تاریخي پلوه ښایي داسي و بریښي، چي د پام وړ دوه ټکي د مطلقو مترادفاتو له خطر سره مخامخ سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ياني دا چي له دوو مترادفو ټکو څخه يوه په يوه بڼه خپله مانا اړولې يا له استعماله لوېدلې ده؛ د مثال په توګه کله چي د "sky" کليمه له زړې ناروېژۍ ژبي (Norse) څخه انګرېزي ته ننوته، نو د بومـي انګرېـزي ژبـي د "heaven" کليمې سره د سيالۍ په ډګر کي ودرېده. دواړو ټکو پر فزيکي اسمان سربېره، د خداى او ملايکو د روحاني عالَم پر ماناوو دلالت کاوه. د زمانې په تېرېدو سره "sky" د فزيکي اسمان او "heaven" د روحاني يا عرفـاني اسمان په مفهوم استعمال سو. که څه هـم تر اوسه پوري دواړه کله کله د يو بـل پر ځـاى کـارېږي.

دغـه راز، کـله چي د روح (spirit) لاتيني کليـمه د فرانسوي ژبـي له لاري واخـيستل سوه، نو د بومي ژبي (انګرېزي) له "ghost" کليمې سره په مقابله کي ودرېـده؛ لکه د "Holy Ghost" او "Holy Spirit" په عبارتونو کي. وروسته "spirit" کليمې د يوه داسي ټکي په توګه ځاى ونيو، چي عام او پراخ مفهوم يې لره؛ او "ghost" لږو ډېر د روحاني او غيرمادي مانا په دايره کي محدود پاته سو.
(Jackson and Amvela 109)

کله چي د مترادفاتو خبره کيږي، مقصد د اسانه او نرمو مترادفو ټکو ېبلابېلي درجې دي، چي په هغـو کي نه يوازي د دوو کليمو تر منځ د مانا له پلوه څه تېر و بېر؛ بلکي د شرايطو او حالاتو څه نا څه توپير هم ليدل کيږي؛ خو سره له دي خصوصيتو هم کېداى سي يو د بـل پر ځاى استعمال سي. د دغه راز مترادفو ټکو اړوونکى يا عوضي استعمال يوازي هغه مهال سم او معقول نه برېښي، چي د دوو يا څو مترادفو ټکو په منځ کى مشترکه مانا د هغو تر ګډې يا مشترکي ساحې دباندي پرېوزي؛ د مثال په توګه discover (تر هر چا مخکي د يوه شي مـوندنـه يا حقيقـت پېژندنـه) او find (په يـوه ډول يـا يـوه بـڼـه د يـوه شـي مـونـدل).
(Jackson and Amvela 109)

ځيني مترادف ټکي د يوې ژبي له بېلابېلو لهجو سره د اړېکي پر بنسټ يو له بله بېلېږي؛ مثلاً په برتانوي انګرېزي او امريکايي انګرېزي کي، د څو مترادفو ټکو بولګې په دې ډول دي:

windscreen, pavement, lift, lawyer, farm, caravan, bonnet(car)
windshield, sidewalk, elevator, attorney, ranch, trailer, hood

لومړى ليکه د برتانوي انګرېزي او دوهمه ليکه يې د امريکايي انګرېزي ځيني ټکي ښيي.

کله کله په يوه هيواد کي هم د يوې ژبي د بېلابېلو لهجو، معياري، شفـاهي او عاميانه ژبو او مختـلفو مانوي استنباطاتو پر بنسټ، د مترادفو ټکو استعـمال او بالاخـره رواج کـېدو تـه شرايـط او امکانات برابرېږي.
(Jackson and Amvela110-111)

انګرېزي ژبه د مترادفو ټکو له پلوه ډېره غني او ارته ده، چي لومړنى دليل يې د دې ژبـي په تاريخ او له نورو ژبو لکه فرانسوي او لاتيني څخه د پراخو ټکو په اخيستني او استعمال پـوري اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د زیاترو ژبو په شان په پښتو کي هم د مترادفو ټکو د مانوي پولو ترمنځ ډېر حساس او باریک توپیرونه لیدل کیږي، چي قاموس لیکوونکي يې باید په پېژندنه او روښانولو کي ژور پـام وکړي. دلته د پښتو د نومیالي شاعر او لیکوال - استاد سید ګـل پاچا الفت (۱۲۸۷- ۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه څو مثالونه او بولګې را اخلو:

ځوان او ځلمی تقریباً یوه مانا لري؛ خو د ځلمي/ زلمي کلیمه د آس یا نورو حیواناتو دپاره نه استعمالیږي. په داسي حال کي، چي دواړي کلیمې د سړي دپاره بې توپیره کارېدای سي. زموږ خلګ وايي: پلانی ځوان سوی دئ یا بیستانی ځلمی سوی دئ؛ اما هیڅکله داسي نه وايي، چي د پلاني آس ځلمی سوی دئ.

ووړ او لوی د کشر او مشر له ټکو سره مانوي اړیکی لري؛ مګر سره له دې هم هیڅ یو د حیوان دپاره نسي استعمالېدای؛ د مثال په توګه خلګ نه وايـي، چـي آس یا غویی مي کشر یا مشر دئ؛ بلکي د دې پر ځای د ځوان، زوړ او داسي نورو ټکي کاروي (الفت ۳۲).

په پاړسي ژبه کي د «دختر» ټکي د لور او نجلۍ دواړو په مانا استعمالیږي؛ په داسي حال کي چي په پښتو او انګرېزي کي دا دوې کلیمې مانوي توپیرونه لري. په پاړسي کي که و وایو: «او دختر، دختر احمد است.» یاني «هغه نجلۍ د احمد لور ده.» هرومرو باید په جوملـه کي د «دختر» ټکی دوه ځله تکـــرار سي، چي دا لفظي او مانوي تکرار د بې خوندۍ او التباس سبب کیږي؛ حال دا چي په پښتو، انګرېزي او ځینو نورو ژبو کـي دا لفظي او مانـــوي تکرار نسته.

ځیږ او لواړ سل په سل کي مترادف نه دي. که ووایو ډېره ځیږه ده. دا خبره سمه ده. که و وایو وریجي لواړي دي. دا جومله هم سمه ده. په ځینو ځایو کي یو د بل پر ځای استعمالیږي؛ لکه: «دا اوړه لواړ دي.»، «دا اوړه ځیږه دي.» پوست او خوړین هم مترادف نه دي (الفت ۳۸).

خوړینه غوښه، پسته نهالۍ، پوست ټوکر، خوړین شفتالو/ شوتالو او داسي نور زیاتره نورو ژبو ته د یوې کلیمې په بڼه ترجمه کیږي؛ ځکه په هغو ژبو کي کېدای سي په همدغو دوو بېلو ماناوو دوه بېل لغتونه نه وي؛ لکه پوست او نرم چي په پاړسي کي په نرم ترجمه کیږي. کله کله هم د قاموس لیکوونکو د بې پروایۍ او بې توجهۍ له امله په یوه لغت ترجمه کیږي (الفت ۴۱).

داړل او چیچل زیاتره په ګزیدن ترجمه کیږي؛ په داسي حال کي چي دا دوه ټکي د مانا په لحاظ کاملاً یو نه دي؛ مثلاً موږ وایو: «احمد لړم چیچلئ دئ. داسي نه وایو، چي احمد لړم داړلئ دئ.» مګر د سپي دپاره بیا د «داړلو» فعل کاروو. دلته ګورو، چي ځیني ټکي د حیواناتو په یوه ځانګړې ډله پوري اړه لري. اچول او غورځول هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا کي فرق لري؛ مثلاً وايـو: «اوبه په لوښي کي واچوه !» داسي نه وايو، چي «اوبه په لوښي کي و غورځوه !» (الفت۴۱).

له مخکنيو مثالو څخه څرګنديږي، چي په پښتو کي هم د نورو ژبو په څېر د خالصو مترادفاتو موندل ډېر ګران دي. په دې مانا چي په پښتو کي هم د انګرېزي ژبي په څېر کله کله د دوو يا څو ټکو تر منځ په ځينو اړخو کي يوشانوالی او په ځينو نورو کي بېلوالی او توپيرونه تر سترګو کيږي؛ لکه:« شکول» او « شلول». «شکول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، چور کولو، لوټولو او داسي نورو په مانا کاريږي؛ خو «شلول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، قطع کولو، جلا کولو، بېلولو او داسي نورو په مفهوم استعماليږي.

د مترادفو ټکو تر منځ د افتراق او بېلوالي اړخونه، د حقيقي مانا په پرتله په مجازي مانااوو کـي ډېر ليدل کيږي؛ مثلاً د چورولو يا لوټولو په مانا د«شکول»استعمال، په واقعيت کي د دې ټکـي مجازي مانا ده. هر مترادف ټکی په بېـل حالت، ځانګـړې جومله او جلا ځـای کـي استعماليږي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد د لازمو توضيحاتو او مثالو په وړاندي کولو سره، د ګډوډۍ او التباس مخه ونيسي.

هغه ټکي، چي د ټولو اړخونو له نظره د مترادفو ټکو ځانګړتـياوي پوره نه کړي، د متقــاربو او اړونده ټکو په توګه ظهور کوي. په دې ډول ټکو کي، لکه څنګه چي يادونه وسوه، د مــانا په ځينو برخو کي يوشانوالی او په ځينو نورو کي، جلاوالی او توپيرونه ليدل کيږي.

د پښتو ژبي په بېلا بېلو لهجو(ګړدودو) کي داسي لغتونه، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي که د قاموس ليکوونکي له خوا په پوره زيار او زړه سوي خوندي نسي، بېله شکه تر دوو- درو پښتونو وروسته د هېرېدو اوبالاخره نابودۍ له خطر سره مخامخ کيږي. له دې امله بايد قاموس ليکوونکی نه يوازي د ژبي علمي او ادبي لمن پراخه کړي؛ بلکي د خپلو ادبي، علمي او فرهنګي ميراثو په ساتنه کي هم د ستايني وړ برخه اخلي. مترادفات د هري ژبي د مـانوي ښکلا او بډايني لويه او ارزښتناکه زېرمه ده. په واقعيت کي همدا مترادف ټکي دي چي په خبرو، ليکنه او خاصتاً شاعري کي د کليمو د تکرار، بې خوندۍ او ګډوډۍ مخه نيسي.

د مترادفو ټکو په شان متضاد ټکي(سپين د تور ضد، خپـلواکي د مـرييتوب ضد، سخـاوت د کنجوسۍ ضد او داسي نور) هم په قاموس ليکنه کي ډېره لويه ونډه لري. د نړۍ د زياترو ژبو په څېر، په پښتو کي هم د مترادفو او متضادو ټکو خورا ستره زېرمه سته؛ خو په خواشينۍ سره، چي د مترادفو او متضادو ټکو دا پراخه او بډايه زېرمه تر اوسه په بشپړه توګه نه ده راغونډه سوې. دا کار د پښتنو په غرو او رغو کي اوږدو او پرله پسې پلټنو ته اړتـيا لري. د ځينو پښتو فرهنګونو مؤلفانو تر خپله وسه په قاموسو کي مترادفو او متضادو ټکو ته ځـای ور کړی دئ، چي په دې ډله کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ«پښتو - پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريحي قاموس»تر ټولو لوړ ځای لري؛ مګر سره له دې هم په هيڅ وجه بشپړ نه دئ. په پښتو کـــې داسي مترادفي يا متقاربي کليمې خورا ډېرې دي، چي زموږ له تاريخ، تاريخي جغرافيايي او ادب سره نيږدې اړيکی لري؛ خو تر اوسه يې د ژبې مفصلو او مشرحو قاموسو ته لاره نه ده پيدا کړې؛ مثلاً ايکی، تنګه/ ټنګه، غجری، اشرپۍ، کابلۍ، ولسکيزه، دوه کيزه، درې کيزه، پيسه، روپۍ، تومن، او داسي نوري هغه نيږدې يا اړونده کليمې دي، چي زموږ د هيواد د تاريخ په بېلابېلو پړاوو کـــې د مروجو پيسو د مختلفو واحدونو په توګه استعمالېدې. د پښتو ژبې قاموس ليکوونکي بايد د دغـــه راز کليمو په راغونډولو سره د هغو د بېلابېلو ژبنيو، تاريخي، جغرافيايي او اقتصادي اړخو په روښانـــولو کـې مرسته وکړي.

په فرهنګو کي د راغونډو سوو ټکو د تشريح او بيان دپاره د مترادفو او متضادو ټکو کـــاروَنه نه يوازي له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه پېژندنه کي کومک کوي؛ بلکي په هـــره ژبه کي د بېلابېلو لهجو د ښې پېژندني او له دې لارې د يوه اسانه، کره او معياري ژبې د را منځ کېدو له طبيعي بهير سره هم ګټوره مرسته کوي؛ ځکه په هر هيواد کي د يوې کره او معياري ژبې د دودولو تر ټولو مهم او اساسي شرط، د هماغه ژبې د بېلابېلو ويوونکو او ليکوونکو ترمـــنځ په ټولنيز ژوندانه کي، ژور او هر اړخيز اړيکی دئ. هرڅونه چي دا اړيکـــې اَرتَ او غښتلې وي، په هغونه اندازه ژبه د سمون، کره والي او معيار پر لور ګام ږدي. که د بېلابېلو پېچومو له کبله د يوې ژبې د ويوونکو تر منځ فزيکي تماسونه او تعلقات ګران وي، نو په قاموسو کي د يو بـــل په مروَجو ټـــکو او ترکيبو پوهېدنه، د دې نيمګړتيا د بشپړولو دپاره، ډېر ضروري او په زړه پوري کار ګڼل کيږي. د همدې استدلال له مخي بايد زموږ پښتو قاموسونه د ټولو لروبر پښتنو مروجې کليمې او ترکيبونه، په علمي بڼه را غونډ او تشريح کړي.

د انګرېزي ژبې په ځينو عصري قاموسو کي مترادفو او متضادو ټکو ته د قاموس د يوې بېلې برخي په توګه ځای ورکړل سوی دئ. قاموس ليکوونکي د يوې کليمې د بېلابېلو ځانګړتياوو تر پېژندني او شنني وروسته، لوستونکي د هغې مترادفو او متضادو ټکو ته رهنمايي کوي؛ لکه په دغو او داسي نورو انګرېزي قاموسو کي :

Collins English Dictionary & Thesaurus
http://www.merriam-webster.com
http://dictionary.reference.com
http://www.thefreedictionary.com

د انګرېزي ژبې په ځينو آن لاين قاموسو کي پر مترادفو او متضادو ټکو سربېره حتا د نيږدې يا متقاربو ټکو او اړونده يا مربوطو پلټنو تر سرليک لاندي هم ، د هغو کليمو ليست کښل سوی دئ، چي د پام وړ ټکي له بېلابېلو اړخو سره د مانا له پلوه نيږدې والی يا ارتباط لري. دغه راز ټکي د کراس - ريفرينس يا خو ځايه يادوني په بڼه په خپلو منځو کي اړيکی لري؛ او لوستونکو ته د يوې کليمې په بشپړه او هر اړخيزه پېژندنه کي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پراخ او ګټور مواد وړاندي کوي. «ډيکشينري ډاټ ريفرينس ډاټ کام» له دغه راز آن لاين قاموسو له ډلي څخه يو ګټور او په زړه پوري اينټرنيټي قاموس دئ.

په نوي قاموس ليکنه کي د قاموس ليکوونکي مسووليت او رسالت يوازي د پام وړ ټکي په معرفي کولو او مانا ليکلو سره نه بشپړيږي؛ بلکي نوي او عصري قاموس ليکنه له مؤلفانو څخه غواړي، چي د بېلابېلو قاموسي سرټکو تر څنګ د مترادفو، متضادو، متقاربو او اړوند ټکو په وړاندي کولو سره، د لوستونکو ادبي او علمي اړتياوي پوره کړي.

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ريښو، شکلي او مانوي جوړښت کي د بدلونو روښانه کول

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، دژبي د ودي او پرمختګ په بېلابېلو پړاوو کي دلغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو په جوړښت کي راز راز شکلي او مانوي بدلونونه پېښيږي. ځيني کليمې د ابدال، تقليب او اختصار له کبله خپله ظاهري جوله اړوي؛ لکه پښه، ښپه او خپه؛ ژبه، زبه او جبه؛ عورته، اورته، اروته او ارتينه؛ ژلۍ/ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ چه او چي، معنى، معنا او مانا؛ خوشحال او خوشال؛ معلوم او مالوم او داسي نور، چي په ځينو کليمو او عبارتو کي درانه توري د ګرانۍ په سبب يا په بشپړه توګه له تلفظ څخه لوېدلي دي يا په نيژدې مخرجونو اوښتي دي؛ لکه اوسرۍ (اوسرۍ خور= جمادى الآخر) چي په حقيقت کي د «ت» توري په لوېدو سره د «اوسترۍ»لنډه بڼه ده. ګرسره (چي د «ګرد سره» لنډه بڼه ده؛ او «د»توری يې په وينګ کي د سختۍ او دروندوالي له امله غورځول سوی دئ) يا «درنه/ درانه» چي د وروستي«د» په حذفولو سره د «درنده/ دراندہ» لنډ شکلونه دي. ځيني ټکي د دوو بېلو ټکو له يو ځای کېدو څخه جوړ سوي دي؛ لکه« ښاغلی»، چي د «ښه» او «آغلی» له يو ځای کېدو څخه ترلاسه سوی دئ. د «ښه» وروستی زورکی، چي په پښتو کي عموماً د «ه» په بڼه کښل کيږي، په وينګ کي د دروندوالي او ګرانۍ په وجه له تلفظ څخه لوېدلئ دئ يا «مازيګر» چي په اصل کي د «نماز» او «ديګر» له دوو بېلو کليمو څخه ترکيب سوی دئ، په پښتو کي لومړی د «مازديګر» او بيا د «د» توري په غورځېدو سره د «مازيګر/ ماځيګر» په ډول اختصار سوی دئ. د «ماپښين» ترکيبي ټکي هم همداسي پړاونه وهلي دي. دا ترکيب لومړی د پارسي د دوو بېلو ټکو «نماز» او «پيشين» له امتزاج څخه جوړ سوی دئ. په پيل کي په«مازپښين/مازپخين /ماسپخين» اوښتی دئ؛ او دا دئ اوس ګورو، چي په تلفظ کي يې د «ز»د توري تر لوېدو وروسته، د « ماپښين/مازپخين/ ماسپخين»بڼه اخيستې ده. «هديره» يو بل مثال دئ، چي په حقيقت کي د «هډ» او «ډېره»له دوو جلا ټکو څخه جوړه سوې ده. د زمانې په تېرېدو سره يې د «ډ» توری په تلفظ کي د دروندوالي او سختۍ له امله حذف سوی دئ؛ او اوس ګورو چي د «هديره» او «اديره»په شکل پاته ده. خدا خه(خدای خبر دئ)، خدا ښکه(خدای ښه پوهيږي که)، نــښخه(نه يم خبر) او داسي نور ټول په دې ډله کي دي. د کندهار«ماله جات»هم په اصل کي له «محل» او «نجات» څخه جوړ سوی دئ، چي ځيني ثقيل توري يې په وينګ کي لوېدلي او د ځينو نورو ږغونه يې خپلو نيژدې مخرجو ته اوښتي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نورو ژبو کې هم د امتزاج(blending)او ترخیم(shortening) خورا ډېر مثالونه او بولګې تر سترګو کیږي؛ مثلاً په پارسي کې د «شهپر» ترکیبي ټکی په واقعیت کې د «شاه» او «پر» له یوځای والي څخه جوړ سوی دئ، چې اوس د « الف »په لوېدو سره په او سنۍ بڼه (شهپر) اوښتی دئ. شهبال (شاه + بال) ، سرفراز (سر + افراز) ، مچم(من، چه، میدانم) ، خدام (خدا ، میداند)او داسې نور یا په انګرېزي کې د ډیموکراسۍ(democracy) ټکی، چې په حقیقت کې د"demos"(د یونان د ښاري دولتو عام وګړي) او"kratos"(حکومت، واکمني)له دوو یوناني ټکو څخه جوړ سوی؛ او د "demokratia"له الیشې سوي بڼې څخه نن په انګرېزي ژبه کې د ډیموکراسۍ په بڼه اوښتی دئ. سایکالوجي/ سایکالوژي، ټیلفون، ټیلیګرام، ټیلیګراف، ټیلیسکوپ، مایکروسکوپ او په سلګونو نوري کلیمې ، چې په واقعیت کې له دوو بېلو کلیمو څخه ترکیب سوي دي؛ او اوس د شکلي بدلونو له امله د یوې کلیمې په بڼه ښکاري، هم ګرده په دې ډله کې راځي.

مرسته، کالي، دهګان، دهقان، دېګان، بړبخ، شاهد ، صنم او په سلګونو نور، لکه څنګه چې مخکي هم لنډه یادونه وسوه، د هغو ټکو له ډلې څخه دي، چې د بېلابېلو عواملو پر بنسټ، له مانوي اړخه اوښتي دي. د قاموسو مؤلفان باید د دغه راز ټکو د راغونډولو او لیکلو پر مهال د هغو د امتزاج، ترخیم او نحت څرنګوالی په روښانه ټکو وښیي. د بېلابېلو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په جوړښت کې د اسې بدلون د هغو د ریښو، مورفالوژۍ او مانا په پېژندنه کې ارزښتناکه مرسته کوي، چې قاموس لیکوونکی باید ټینګه ورته ځیر وي.

په قاموسو کې د را غونډېو سوو کلیمو ګرامري وېش او ځانګړتیاوې

په قاموس لیکنه، په تېره بیا د ژبې په عامو او هر اړخیزو قاموسو کې بل ډېر مهم او د غوَر وړ ټکی د کلام د بېلابېلو برخو د وېش له پلوه د را غونډېو سوو کلیمو د بېلولو مسأله ده، چې په انګرېزي کې یې (word classes /parts of speech) بولي. د قاموسو لیکوونکي باید پوه سي، چې د پام وړ ټکي د کلام د اجزاوو د ګرامري وېش له اړخه په کومه ډله کې راځي. په بېلابېلو ژبو کې د کلام د اجزاوو پر نوعیت، څرنګوالي او شمېر اوږدې خبري سوي دي؛ مګر سره له دې هم، څه ثابت او منلئ معیار نه تر سترګو کیږي. په دې مانا، چې اورو پایي ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د کلام برخي په یوه ډول وېشلي دي؛ د عربي ژبو ګرامر پوهانو په دې وېشنه کې بله لار غوره کړې ده؛ او په ځینو هندي الاصله ژبو کې د کلام د برخو وېش جلا رنګ او بڼه لري. په پښتو کې هم ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د بېلابېلو لارو پیروي کړې ده. د دې پراخ بحث ځانګو او ښاخو ته لاس اچول، ښایي دې لنډې لیکنې ته د ګرامر ښووني رنګ ورکړي، چې طرحه کول یې دلته پر ځای نه بریښي. دلته یوازې دونه یادونه کافي ګڼو ، چې په ننیو پښتو قاموسو کې د کلام د خپلواکو یا ناخپلواکو اجزاوو په توګه د اسم، صفت، فعل، قید ، ضمیر ، اداتو(اضافي تورو یا ناخپلواک ټکو) ، ارتباطي تورو ، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ندا تورو، مختاړو او وروستاړو يا مخونديو او شاونديو، عددونو، ږغونو(اصوات)او داسي نورو پېژندنه ډېره مهمه او ضروري ده.

په قاموس ليکنه کي د کلام هره برخه يا هره کټګوري ځانته خاص ارزښت لري، چي بايد له ټولو باريکيو او جزيياتو سره را غونډ او تشريح سي؛ د مثال په توګه د پښتنو په مختلفو لهجو او سيمو کـي د اصواتو خورا ډېر او بېل ډولونه کاريږي؛ لکه کړپ، کړوپ، خـرپ، خروپ، دُرَب، دروب، کخ/کيخ، غړ، کښ، شر، بغ، سړ، سغ او په لسګونو نور يا په دري کي بُر، سور، يق،کخ/کيخ، ګرم، ګروم او داسي نور. په انګرېزي کي زياتره ږغونه پر درو ډلو وېشي:

الف) تقليدي ږغونه: هغه ږغونه، چي په حقيقت کي د يو ځانګړي ږغ تقليد يا پېښې کوي؛ لکه:
meow, moo, bow-wow, vroom, etc.
ب) سيمبوليک ږغونه: دا ږغونه زياتره د يو سيټ يا مجموعې په بڼه استعماليږي، چي ځيني يې قافيې هم لري؛ لکه:
lump, bump, hump, clump
يا د داسي ټکو په بڼه څرګنديږي، چي د تورو په پيل کـي يې يـو راز توری وي (alliteration) لکه:
flick, flash, flip, flop, etc.
ج) نابېره او په زوره چغه(Ejaculation) :
ho-ho, ha-ha, pish, pshaw, etc. (Jackson and Amvela 51.)
دا ډول ټکي بايد د ژبي له بېلابېلو لهجو څخه په پوره دقت را ټول او په قاموسو کـي په منظم ډول ثبت سي.

د کلام پر پرديٍ اجزاوو سربېره، په قاموس ليکنه کي د نورو ګرامري خصوصيتو لکه فـاعلي، مفعــولي، مالکي، اخباري، استفهامي، آلي او داسي نورو حالتو؛ مجعول او مجرد ثلاثي مصدرو، د فعل د لازمي او متعدي ډول د څرنګوالي، د فعل د بېلابېلو زمانو(حال، ماضي او جاري)؛ د بې قاعدې نارينه(مذکر) او ښځينه(مؤنث) حالتو، د بې قاعده مفردو او جمعي ډولونو، د زمان او مکان د اسمونو، ساده او مرکبو حالتو او نورو ګـرامري مشخصاتو پـه اړه لنډه يادونه کيږي.

په قاموسو کي د کلام د اجزاوو سمه او دقيقه پېژندنه له دې کبله هم ډېره د پام وړ ده، چي ځيني کليمې په يوه وخت کي د کلام په څو ډلو پوري اړه لري. لوستونکي بايد هـرومرو په دغه راز توپيرونو او باريکيو ښه و پوهېږي؛ مثلاً د «جهان»کليمه په پارسي، پښتو او ډېرو نورو ژبو کي استعماليږي، چي د ايتمولوژی له اړخه د پهلوي ژبي د «کيهان/ګيهان» له ټکي څخه اخيستل سوې ده (عميد۱: ۸۴۴ او ۳: ۲۰۲۳). دا ټکی د اسم په توګه د نړۍ، عالم، بشريت، خلګو او داسي نورو په مـانا کاريـږي؛ خو د فاعلي صفت په بڼه د «جهيدن»لـه مصدر څخه د ښورنده، خوځنده، جهنده او متـحرک ماناوي افاده کوي. سربېره پر دغو حقيقي ماناوو دا کليمه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي عرفان په خورا ډېرو اثارو کي د لړزېدونکي، متزلزل، ناپايه دار، فاني، بې بقا ، بې ثباته او داسي نورو په مجازي او استعــاري ماناوو هم استعمال سوې ده. اسلامي عارفانو په خپلو اثارو کي استدلال کړی دئ، چي په عرفاني ادبياتو کي ناسوت عالَم (مادي نړۍ) ته ځکه د « جهان »صفت ورکړل سوی دئ، چي يو رنګي، ثبات، ټيکاو او بقا نه لري. په خواشيني سره د «جهان»دا مانا نه يوازي د عامو خلګو؛ بلکي د ځينو ليکوالو ، ژبپوهانو او حتا قاموس ليکوونکو له پامه هم لوېدلې ده.

په انګرېزي کي هم داسي ټکي په پېخر دي، چي په عين حال کــي د اسم، صفت، فعل او قيد په بڼو کاريږي؛ مثلاً(hit)د فعل په بڼه د وهلو ، ويشتلو او داسي نـورو پـه مانا کـــاريږي؛ خو د اسم په بڼه بريد ، يرغل، وار، حملې، نښتي او داسي نورو تـه وايي.(proceeds)کليمه د اسم د جمعي په حالت کي عايد ، حاصل، دخل، ګټي او داسي نورو ته وايي؛ خو د فعــل په بڼه پر مخ تلو ، دوام ورکولو ، رامنځ ته کېدو ، را ټوکېدو او داسي نورو ته وايي. "broke" کليمه د فعل په بڼه، د فعل دوهم يا ماضي حالت دئ؛ خو د صفت په بڼه د بې پيسو ، کنګال، مفلس او داسي نورو ماناوي لري. د"dirty"عامه کليمه د صفت په توګه د چټل، بې نظمـه، تاريک توربخونه، درواغجن، ټګمار، فاسد ، خاين، غوولونکي او داسي نورو په مانا کاريږي؛ حال دا چي د فعل په توګه د تورولو ، ورانـولو ، چټولولو ، بـې نظمه کولو او داسي نـورو په مـانا ده."book" د اسم په بڼه کتــاب ، کتابچې، البـــوم او داسي نـــورو تـــه وايـي؛ په داسي حـــال کي، چي د فعل پـــه حالت کي د نوم ليـــکلو ، نوم ثبتولو ، سازمان ورکولـو ، برابرولـو ، ځان يا چاتــه بېلولو او داسي نورو په مانا دئ. په لاندي مثال کي "round"ټکی په پـــام کـي نيسو ، چي د صفت، اضافه توري، قيد ، اسم او فعل په بېلابېلو بڼو کـاريږي؛ او جـلا جـلا ماناوي لري:

round (adjective) e.g. "a *round* stone." — ***ګيردی/ګردی*** ډبره.

round (preposition) e.g. "*round* the corner." — نيژدې

round (adverb) e.g. "They all gather *round*." — دوی ګرده سره را ټوليزي.

round (noun) e.g. "You can buy the next *round*." — ته کولای سې نوی ***رَوَنډ*** رانيسې!

round (verb) e.g. "when we *round* the next bend." — کله چي پر راتلونکي کجګر را ***وګرځوو***.

(Jackson and Amvela 22.)

په انګرېزي کي يو بل ګرامري جوړښت هم سته، چي د "participial phrases"په نامه يادېږي؛ لـــکه: "The running boy", "The speeding jet", "Encourage, we …"او داسي نور، چي يوه کليمه اصلاً له فعل څخه جوړېږي؛ خو د فعل او صفت په بڼه کاريږي.(Warriner 65)يا يو بل ډول ګرامري ترکيب، چي په انګرېزي کي يې"gerund" بولي؛ او په حقيقـــت کـي د فعل او"ing"له يو ځای کولو څخه جوړېږي؛ مګــر د اسم په بڼه استعمالېږي؛ لکه"learning" "drilling", "swimming", "seeing"او داســي نور، چي موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په پښتو او پارسي کې د اسم مصدر په نامه استعمالوو؛ لکه: کتنګ، وينګ، ليدنګ، بېلونګ، وتنګ، ژړونګ يا تشنګی، سوختګی، ګرسنګی، شرمندګی، کردار، ګفتار، رم، هراس او داسې نور په پښتو او پارسي کې. د دې او داسې نورو حالتو په اړه لوستونکو ته مالومات ورانديکول؛ او د هغو توضيح او تشريح، د قاموس ليکوونکي د کار ډېره مهمه او ضروري برخه ګڼله کېږي.

په پښتو ژبه کې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» يوازنی مشرح او مفصل قاموس دئ، چې ګرده را غونډې سوی کليمې يې د کلام د اجزاوو د نوعيت او بېلابېلو ګرامري جوړښتو له پلوه په ښه توګه معرفي کړي دي. د ارواښاد علامه رشاد(۱۳۰۰-۱۳۸۳ش) د پټې خزانې په تحقيقي فرهنګ او د خيرالبيان په تحقيقي لغتنامه کې حتا د علومو اکاډيمۍ تر «پښتو - پښتو تشريحي قاموس»هم د کليمو ګرامري پېژندګلوی ته ژور او هر اړخيز پام سوی دئ.

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو او نادوده تأنيث حالتو را غونډول او توضيح کول هم د علمي قاموس ليکنې له مهمو کارو څخه ګڼل کېږي. لکه څنګه چې پوهېږو په زياترو ژبو کې د فعلو د بېلابېلو صيغو او د نومو د جمعې د جوړولو دپاره خاص قواعد ټاکل سوي دي، چې زده کړه يې هر چا ته اسانه ده؛خو په څينو ژبو کې د څينو نومونو جمعې او د څينو شيانو ښځينه نومونه تر عامي قاعدې وتلي وي. داسې بې قاعده حالتونه نه يوازې کم لوستي خلګ؛ بلکې کله کله د لوړې زده کړې خاوندان هم له سترو پېچومو او کړاوونو سره مخامخ کوي. قاموس ليکوونکې بايد په ژبه کې دغه راز بې قاعده حالتونه په ډېر غور سره وپلټي؛ او له لازمو توضيحاتو سره يې د يوه دقيق معيار په توګه ورانديکړي؛ مثلاً په انګرېزي کې ماضي حالت معمولاً د فعلو په پای کې د(d، ed يا t) وروستاړو په زياتولو سره جوړيږي؛ خو د دې عمومي قاعدې پرخلاف، داسې ډېر فعلونه هم ډېر دي چې له دې قاعدې څخه مستثنأ ګڼل کيږي؛ لکه write، wrote او written چې درې سره حالتونه يې بېل دي. يا leave، left او left چې دوهم (ماضي)او دريم حالت يا وصفي وجه(past participle)يې له لومړي حالت څخه توپير لري. يا read, cut, put, rid او داسې نور چې حال، ماضي او دريم حالت يې تولهد املا له پلوه يو راز دي. همدارنګه په انګرېزي کې عموماً له نومو سره د"s"يا "es"په زياتولو سره د جمعې حالت منځ ته راځي؛ لکه: benches, axes, books او داسې نور؛ خو څيني داسې نومونه هم سته،چې د جمعې حالت يې د دې قاعدې له مخې نه جوړيږي لکه men، women او داسې نور، چې د جمعې په حالت کې يې "a" توری په "e" اوښتی دئ. سربېره پر دې په انګرېزي ژبه کې د څينو نومونو مفرد او جمع خورا عجب و غريب ډولونه لري؛ مثلاً "datum"چې جمع يې "data"(اطلاعات، حقايق) ده. البته څينو فرهنګ ليکوونکو "data" داسې جمع ګڼلې ده، چې تل په انفرادي بڼه کاريږي. "criterion" هم له دغه ډول بې قاعده اسمونو څخه دئ، چې جمع يې د "criteria"(معيارونه، مشخصات)ټکی دئ. "phenomena" د جمعي صيغه ده، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

"phenomenon"یې مفرد بڼه ده. د داسې ټکو شمېر ډېر دئ، چې د ټولو یادونه یې بېــله پلــټنه او څــېړنه غواړي. په انګرېزي کې ځینــې داسې بې قاعدې ټکي هم سته، چې جمع یې د مفـرد په تــوګــه استعــمالیږي ؛ لکه"means" او داسې نــور. ځیني نور ټـکي تل د جــوړه والي په لــحاظ د جمعــې په بڼـه کــاریږي؛ لــکه : scissors , shoes, trousers او داســې نــور.

په عربي ژبه کې هم د نومو د جمعې حالتونه بېلابېلې بڼې لري. زیاتره نومونه د «ین» او «ات» وروستاړو په زیاتولو سره جمع کــیږي؛ لکه مؤرخ- مؤرخین، معلم - معلمین، کمال- کمالات، عادت- عادات او داسې نور. ځینــې نور د دې قاعدې پرخلاف ځانتــه ځانګــړې جمعې لري؛ لــکه: سر - اسرار، شریر- اشرار، شر- شرور، فضیلت - فضائل، علم - علوم. ځیني نور نومونه هم سته، چې له دغو قاعـدو سره چندان اړخ نه لګوي؛ لکه:«جــنج»چې د «جنحة/جنــحه» جمع او «مآخـــذ» چې د «مأخـــذ» جمـع ده.(Wher 8 & 140)

سربېره پر دې همدا اوس په ایراني پاړسي کې د «راه حلها»، «قتل عامها»، «نکته نظرها» او داسې نورو په څېر ناسمې جمعې دود دي، چې سمې بڼې یې «راههای حل»، «قتــلهای عام»، «نکــته های نظر/ نکات نظر» دي. د دې تر څنګ په پښتو، پاړسي او اوردو کې هم د جمعې ځینــې صیغې د یکړ یا مفرد شخص د پاره کاریږي؛ لکه: اولاد، مسلمان، طلـبه، مجاهدین، طوایــف، شروعات، حواس او داسې نور؛ په داسې حال کې چې اولاد د «ولد» جمــع، مسلمان د «مسلم» جمع، طلبه د «طالب» جمع، مجاهدین د «مجاهد»جمع، طوایف د «طایفه» جمع، شروعات د «شروع» جمع، حواس د «حس»جمع ده. موږ تل په خبرو او مرکو کې له مخاطب څخه پوښتنه کوو: «اولادونه دې ښه دي؟» هیڅکله نه وایو، چــې «اولاد دې ښه دي؟» دغه راز جمعو په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کې ځینو جمع الجمعو ته هــم لاره برابــره کړې ده؛ لکه: مالیاتها، مجازاتها، امورات، مشکلاتات، مسلمانان، غریبانان او داسې نور.

تر دې چې تېر سو، په قاموس لیکنه کې بــله ورته مسأله د ځــینو نــادوده نــارینــه (مــذکر) او ښځــینه (مؤنــث) نومــو یــادونه ده؛ مثــلاً: executive - executrix, gander - goose, fox- vixen, mediator- mediatress /mediatrix او داسې نور(انصاری**۵۳-۵۴**).

لکه څنګه چې وینــو په بې قاعده جمعــــو کې د جمعــې حالت د خپل مفرد حــالــت یو ساده وریانــتڼ یا د ژبپوهانو په اصــطــلاح اینفلــیکشنل مارفــیم(inflectional morpheme) نه دئ. د باقاعده جــمعو پر خلاف د جمعې دغه راز ډولونه، هر یو د کاملاً بېل او ځانګــړې حــالــت استازیتوب کوي. که څه هم نن سبا په ویــلو او لیــکلو دواړو کــې د دغه راز نــومــو ښځینه بــڼه ډېره لږ استعــمالیږي؛ خو سره له هغه هم قاموس لیکوونکي باید لوستونکو ته د داسې نومو ټـول تاریخي بدلونونه او څرنګـوالی، په روښانه ټکو کې وښیي.(Jackson and Amvela 82)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي داسي صفتونه خورا ډېر دي، چي د تفضيلي او عالي صفتو د جوړولو عام قواعد نه پر تطبيقيږي؛ ځکه په دې ژبه کي تفضيلي صفت له ساده صفت سره د "er" او عالي صفت د "est" په زياتولو سره جوړيږي؛ مثلاً د tall (جګ، لوړ) ټکی، چي تفضيلي صفت يې "taller" او عالي صفت يې "tallest" دئ ؛ اما د ځينو صفتو تفضيلي او عالي شکل له دې قاعدې څخه په بشپړه توګه توپير لري؛ مثلاً "bad" چي مقايسه يي صفت يې "worse" او تر ټولو خراب حالت يې "worst" دئ. good (ښه) ټکی هم دا ښه لري، چي تفضيلي صفت يې "better" او عالي صفت يې "best" دئ. (Warriner 14-16 and Thomson36-37)

هغه قاموس ليکونکي چي د بلي ژبي او انګرېزي يا انګرېزي او بلي ژبي د دوه ژبيز فرهنګ په ليکلو لاس پوري کوي، بايد هرومرو داسي ټکو ته پام وکي؛ ځکه قاموسونه هغه کتابونه دي، چي د لغاتو پر ډول ډول ماناوو سربېره بايد لوستونکي له دغه راز بې قاعدې حالتو او ګرامري باريکيو هم سره اشنا کړي.

په پښتو کي هم د ځينو نومو لکه چوکۍ، خولۍ، ګاډۍ، هګۍ/اګۍ، ګېډۍ او داسي نورو مفرد او جمع يو راز دي. داسي نومونه چي د ګرامر له پلوه يې «د جنس نوم يا اسم جنس» بولي، تل په مفرد يا يکړ ډول کاريږي. اوبه، بوره، غنم، اوړه، مستې، شيدې او داسي نور شيان ګرده په دې ډله کي راځي. په پارسي، انګرېزي او نورو ژبو کي هم دغه ډول ټکي د جمعي په بڼه نه استعماليږي. سربېره پردې، فرهنګ ليکونکی بايد د «مظلوميت»، «محکوميت»، «معصوميت»، «مغلوبيت» او داسي نورو ترکيبي ټکو په جوړښت کي د پارسي ژبي د مجعول يا جعلي مصدر څرنګوالي ته هم په واضح ټکو اشاره وکي. د پارسي ژبي قاموس ليکونکی بايد د توضيحاتو په وړاندي کولو سره همدغه راز روښانه کي چي مقوله، موقوفه، معضله، خالصانه، شاعرانه، حکيمانه، جانانه، عاشقانه او داسي نور جعل سوي مشتقات اصلاً په پارسي ژبه کي د عربي ټکو له مخي جوړي سوي دي؛ او په دغه بڼه په خپله اصلي ژبه (عربي) کي دود نه دي (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنګ فارسی عميد ۲۴-۲۵).

ځينو فرهنګونو د لومړي ټوک په پيل او ځينو نورو د الفبايي ترتيب له مخي په متن کي د ګرامر د ډېرو مهمو ټکو، د ليکني د بېلابېلو نخښو او ځينو نورو ژبنيو مسألو په اړه لنډ، خو ارزښتناک مالومات وړاندي کړي دي. شک نسته، چي قاموسونه د ژبپوهني يا ګرامر کتابونه نه دي؛ خو سره له دې هم د ګرامر او تنقيط د عامو قواعدو په اړه د لوستونکو ځينو عامو او مهمو پوښتنو ته لنډ جوابونه وړاندي کول، په زړه پوري او ګټور کار دئ. د پارسي په زړو فرهنګو کي «فرهنګ جهانګيری»، «فرهنګ جعفری» او په معاصرو پارسي او عربي قاموسو کي «فرهنګ عميد»، «المنجد فی اللغة و الاعلام» او ځينو نورو د ګرامر برخي ته هم توجه کړې ده. د پښتو په زړو فرهنګو کي «رياض المحبت» او په نوو فرهنګو کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» ګرامري اړخو ته ښه پام کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني وختونه د يوې کليمې يوه ټاکلې بڼه د خلکو پر يوې خاصې ډلې دلالت کوي؛ لکه «علمأ» چې د «عالِم» د کليمې د جمعې حالت دئ؛ خو زياتره د ديني عالمانو په مفهوم کارېږي؛ ځکه موږ په پښتو او پارسي کې نه وايو: ديني پوهان/ دانشمندان دينی؛ بلکې د هغو پر ځای وايو: ديني عالمان يا ديني علمأ/ علمای ديني يا علمای کرام. دا کليمه حتا په انګرېزي کې هم د "Ulama/Ulema" په بڼه کارېږي. دې ټولو باريکو لغوي اړخو او اختصاصي ځانګړتياوو ته د لوستونکو پام اړول، تر هر څه مخکې د قاموس ليکوونکی کار دئ.

په قاموسو کې د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په معاصره قاموس ليکنه کې بله مهمه موضوع، د راغونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو لنډه يادونه او سپړنه ده؛ ځکه په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې داسې ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چې په اصل او ريښه کې له يوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د وخت په تېرېدو سره د بېلو کليمو او ترکيبو په بڼه را منځ ته سوي دي؛ مثلاً وروروليي، وروړګلوي، وروري، وروړپالنه، وروروژنه او داسې نور ټول د «ورور» له ټکي څخه را وتلي دي. د «ود»له کليمې څخه، چې اوس زموږ د خلکو په ورځنيو محاورو کې له منځه تللې ده د ويدا، وده، ويده، ودنه، واده، ودول، ودېدل، ودون، ودوونکی، ودېدونکی، ودېدونې، ودېدون، ودېدنه، ودونه او نورو ټکي راوتلي دي(حبيبي، «د کلماتو مرګ او ژوند،» کابل۲، ۱۰). جګه غاړه، لکه غاړه، غاړه غړول، غاړه ايښوول، غاړه اغوستل، غاړه بندول، غاړه خلاصول، غاړه غړی، غاړه په غاړه، لاس تر غاړه او داسې نور ټول هغه اصطلاحات او محاورې، چې د «غاړې» له مادې څخه مشتق سوي دي؛ او هر يو يې جلا مانا لري.

له نېکه مرغه، په پښتو کې د کليمو د اشتقاق لمن ډېره پراخه او غني ده. په زياتره ټکو کښې يې له آره د اشتقاق زوروَره تومنه ګډه ده؛ د مثال په توګه پوهيالی، پوهنيار، پوهنمل، پوهندوی، پوهنوال او پوهاند ټول د پوهې يا پوهنې له ريښې څخه را توکېدلي دي، چې د پوهنوَر(د شمله ور، متوَر، غموَر او داسې پر وزن)، پوهنغر(د پوهې غر)، پوهنلمر(د پوهې لمر) او داسې نورو په شان ترکيبي ټکي هم په دې ډله ور ګډېدلای سي. يا په پارسي کې ميخانه، ميکده، مى پرست، مى فروش، مي خوار، ميګون، ميګسار، ميګساری او داسې نور چې ګرده د «مى»له کليمې څخه را توکېدلي دي. په اوروپايي ژبو، خاصتاً انګرېزي کې هم د داسې مشتقاتو لمن خورا ارته ده؛د مثال په توګه:

"liberticide", "liberalizing", "liberalizor", "liberalize" , "liberalism", "liberal " , "liberalization", "liberalist", "liberty " , "liberality", "liberate", "liberator", او داسې نور،

چې ټول د ازاد په مانا د (liber) له لاتيني ټکي څخه راوتلي دي؛ او د پېړيو پېړيو په اوږدو کې يې د خلګو له اړتياوو سره سم بېلابېل بڼې او لمسي زېږولي دي. البته په انګرېزي کې د کليمو بڼې او کورنۍ زياتره په دوو لارو جوړېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له یوه خپلواک مارفیم (free morpheme) سره د ډول ډول تړلو یا ناخپلواکو مارفیمو (bound morpheme) د یو ځای کېدو له لارې؛ لکه:

state (verb)
stated, stating

په پورتني مثال کې "state" خپلواک مارفیم (تر ټولو کوچنی مانا داره واحد) دئ؛ په داسې حال کې چې په

"stated" کې "ed" او په "stating" کې "ing" تړلي یا ناخپلواک مارفیمونه دي؛ او په انګرېزي کې یې "inflections" یا د کلیمو اوښتي صرفي شکلونه هم بولي.

- له اصلي کلیمې یا خپلواک مارفیم (state) څخه د اشتقاق پر بنسټ؛ لکه په دغو مثالو کې:

stateable, statement, misstate, restate, understate.

په دې توګه اشتقاق هغه لغوي بهیر یا عملیه ده، چې په هغې کې د بېلابېلو ضمیمو (مختاړو او وروستاړو) په زیاتولو سره له یو موجود ټکي څخه نوي ټکي، عبارتونه او ترکیبونه جوړېږي؛ مثلاً د "resign" له کلیمې سره د "ation" وروستاړی یا د "depart" له کلیمې سره د "ure" شاوندی یو ځای سوی؛ او په وار سره یې د "resignation" او "departure" بېل ټکي منځ ته راوړي دي. (Jackson and Amvela 82)

په عربي قاموسو کې عموماً له یوې ریښې څخه را وتلي مشتقات د هغو تر اړونده مصدرو لاندې کاږي؛ لکه: شراب، شارب، شربت، مشاربه، مشروب او داسې نور، چې ټول بې الفبايي ترتيبه د «شرب» تر مصدر لاندې کښل سوي دي (الهنائي الأزوي ۳۸۰؛ Wehr 462)؛ حال دا چې په پښتو او پارسي فرهنګو کې زیاتره مشتق سوې کلیمې هر یوه د الفبې د تورو په ترتیب، د بېلو قاموسي ټکو په بڼه راوړل کېږي. دلته په انګرېزي کې د بېلابېلو کلیمو په جوړښت کې د صرفي ضمایمو د بدلون راوستو څیني نوري بولګې ښیو، چې اشنايي یې د قاموسو لوستونکو ته بې ګټې نه ده:

Noun:

Base form	Stem+plural	Stem+possessive	Stem+plural+possessive
boy	boy*s*	boy*'s*	boy*s'*

Adjective:

Base form	Stem+comperative	Stem+superlative
cold	cold*er*	cold*est*

Verb:

Base form	Stem+3rd person singular	Stem+ past
eat	eat*s*	*ate*

Stem+participle	Stem+present participle
eat*en*	eat*ing*

په دې ټولو حالاتو کې، د ګرامر له پلوه د اړونده ټکو اصلي ډول یا اصلي کټګوري نه اوړي. په بله وینا اسم، صفت او فعل ګرده د پخوا په څېر د اسم، صفت او فعل په بڼه پاتېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي اشتقاقـــي ضميمي عمدتاً پر دوه ډوله دي:

الف) هغه اشتقاقي ضميمـــي، چي په مونښلولو سره يې د کليمو نوعيــت يا ډول اليشـــيږي. له دي کبــله د اونښتونکو ټکو (word class changing) په نامه يـــاديږي؛ لکه په دغو مـــثالو کـــي:

resign (verb)+ *ation* (derivational affix)= resignation (noun)
leak (verb)+*age* (derivational affix)= leakage (noun)
accurate (adjective)+*y* (derivational affix)= accuracy (noun)
free (adjective)+*dom* (derivational affix)= freedom (noun)
fright (noun)+*en* (derivational affix)= frighten (verb)
glory (noun)+*fy* (derivational affix)= glorify (verb)
(Jackson and Amvela 88-89).

ب) هغه کليمي چي له اصلي جوړښت سره يې د ضميمو په زياتولو سره، په ګرامري نوعيــت يا ډول کي بدلون نه راځي؛ لکه:

Nouns:

noun	+	affix= noun
malaria	+	*anti* = anti-malaria
scholar	+	*ship* = scholarship

Verbs:

verb	+	affix = verb
join	+	*ad* = adjoin
agree	+	*dis* = disagree
judge	+	*pre* = prejudge

Adjectives:

adjective	+	affix = adjective
social	+	*anti* = anti-social
kind	+	*ly* = kindly
possible	+	*im* = impossible

په انګرېزي کي قيدونه د اسم، فعل او صفت په بڼه په نورو اشتقاقي کليمو نه اوړي. په بل عبارت، قيدونه له نورو صرفي ضميمو سره په ګــډه، ببلي کليمي نسبي جـــوړولای. (Jackson and Amvela 90-91).

په قاموسو کي د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په پښتو، پاړسي او ځينو نورو ژبو کي داسي ترکيبونه ډېر دي، چي په يوه کار کي د ټينګار يا تأکيد دپاره په مضاعف يا دوه ځلي بڼه کاريږي؛ لکه: ژر ژر، چټک چټک، کرار کرار، ورو ورو، لړلړ يا په پاړسي کي زود زود، تېز تېز، کم کم، آهسته آهسته او داسي نور، چي ټول په يوه جومله کي د استعمال سوي فعل ځرنګوالی بيانوي. په ځينو نورو ترکيبو کي د مخکنـــي حالت پر خلاف، دوي ببلي کليمي سره يو ځای کيږي؛ خو بيا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخواني حالت په خبر په جومله کې د ټينګار مفهوم افاده کوي؛ د مثال په توګه: خبري اترې، ناري سوري، اوتي بوتي، سپکي سپورې، کنډوکپر او داسې نور په پښتو کې يا تاخت و تاز، ساخت و بافت، تيرو تار، درهم و برهم، سوز و ګداز او داسې نور په پارسي کې يا قلع و قمع او داسې نور په عربي کې يا "all & all","leaps & bounds ","bread & butter" او داسې نور په انګرېزي کې.

د داسې تأکيدي ټکو مثالونه نه يوازې په ورځنيو محاورو؛ بلکې زموږ د ژبې په ادبي اثارو کې هم ډېر زيات دي. قاموس ليکوونکي بايد د ژبې له لغوي زېرمې څخه د دغه راز ترکيبو د را غونډولو، تشريح کولو او ادبي نظايرو د وړاندې کولو په کار کې، تر وسه وسه زيار و باسي.

په قاموس کې د ځينو ناسمو ټکو د کارونې مثالونه او کره کول

قاموس ليکوونکي بايد د هغو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو دقيق مثالونه وښيي، چې د ځينو ژورناليستانو ، ليکوالو او شاعرانو له خوا په ناسمه بڼه کارېږي؛ د مثال په توګه لوړه/ په اوږد يا مجهول واو/(قسم، سوګند) د پښتو يوه زړه کليمه ده، چې حتا ځينې مطبوعاتيان او ژورناليستان يې هم په تېروتنې سره د لوړه/ په معروف يا لنډ واو/ (پورته، پاس، د کښته خلاف) په بڼه وايي يا بڼه(څېره، جوله، رنګ، ګونه، رخسار) چې ځينې يې له بڼه (بڼکه، د مرغانو بڼکه؛ په پارسي کې پَر) څخه هيڅ توپير نه کوي. سربېره پردې ځينې کليمې او ترکيبونه د مانا له پلوه په ناسمه بڼه کارېږي؛ مثلاً ويل کيږي: «ترينګلې حالات»، «لوړ پوړي/ جګپوړي چارواکي»، «لامل» او لاملان (جمع) او داسې نور، چې ټول په سمه بڼه او سمه مانا نه کارېږي. زموږ پوه او باخبره لوستونکي پوهېږي، چې «ترينګلی» په پښتو کې د تريو تندي، عبوس، کنجوس، بد مزاجه، بد خويه، مرچکي، خوشکتي، بخيل، خړوس، چړوس، سخت، په ماناوو راغلئ دئ(و.ګ: امرخېل او نور ،۱:۲۷۷)؛ خو نن ګورو چې دا ټکی په ميډيا کې د سياسي او امنيتي حالاتو د صفت په توګه د ناوړه، خړپړ، بې ثباته، نا ارامه، خطرناک، ويجاړ، خراب او داسې نورو په مانا استعماليږي. د«پوړ» ټکی هم په پښتو کې اصلاً د منزل، طبقې، چت او داسې نورو په مانا کارېږي؛ مثلاً خلک وايي:«هغه ودانۍ پينځه پوړه ده»يا «هغه ودانۍ/ عمارت پينځه منزله يا پينځه پوړه لري»يا ويل کيږي: «پلانی دفتر په پلاني پوړ کې دئ»او داسې نور؛ خو نن وينو چې په ټوله ميډيا کې د «پوړ» ټکی بې دليله د رتبې، درجې، مقام، چوکۍ، واک او داسې نورو په ماناوو کارېږي؛ د مثال په توګه ويل کيږي: «د پلاني هيواد يا پلاني وزارت لوړ پوړي چارواکي...» دا ترکيب اصلاً د انګرېزي ژبې له "high-ranking" يا "high-level" څخه اخيستل سوی دئ. ايرانيانو د ټکي په ټکي ترجمې له مخې په «بلند پايه»و ژباړه؛ زموږ پارسي ژبو ليکوالو هم په پټو سترګو د «بلند پايه/ بلندرتبه» په ډول واخيست؛ حال دا چې په دري کې له پخوا څخه د همدې مفهوم له پاره د «ذيصلاح»، «باصلاحيت» او داسې نورو ټکي کارېده، چې زموږ خلکو ته تر«بلند پايه»يا«بلندرتبه» ډېر اشنا، لنډ او اسانه دي. په دري خواشينۍ سره پښتنو ژباړونکو هم د ايرانيانو د هماغه تحت اللفظي ژباړې پر بنسټ د «لوړ پوړي/ جګپوړي» ترکيب په ناسمه او بې مفهومه بڼه رواج کړ. دې ښاغلو دا سوچ ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، چې چارواکي څنګه «پوړ»لرلای سي؟ زموږ خلګ خو په خپلو خبرو او مرکو کي«پوړ»ټکی یوازي د ودانۍ یا تعمیر دپاره کاروي. څونه به ساده، اسانه، لنډ او مانادارہ وای، که د «لوړ پوړي/جګپوړي»پر ځای یوازي لوړ، لوی، واکمن او داسي نور ټکي استعمال سي؛ مثلاً د لوړ پوړي یا جګپوړي چارواکي پر ځای لوی چارواکي، لوړ چارواکي، واکمن چارواکي او داسي نور ټکي کار سي، چي نه د پردو د لغوړني او بې خونده ترجمې اغېزه پکښې ګورو؛ او نه هم ساده خبره په بې ځایه تکلف او پېچلتیا سره بې مقصده اوږده سوې ده. په دې خبره هم ټول پوهېږو، چي د نوو ماناوو او مفهومونو له پاره کله کله د ژبي پخوانییو ټکو، عبارتو، ترکیبو او تعبیرو استعمال جایز او معقول کار دئ؛ لکه د پوهنتون، زېږنتون، درملتون او داسي نور ترکیبي ټکي، چي د انګرېزي ژبي د یونیورسیټي، متېرنیټي هوم، فارمسي له پاره غوره سوه؛ او خلګو په خوشالۍ سره ومنل؛ خو د نوو ماناوو له پاره د هغو کلیمو منل او رواجول ډېر ګران دي، چي له یوې خوا په ژبه کي نوري ژوندۍ کلیمې ولري؛ او له بلي خوا یې خلګ شپه او ورځ په خپله اصلي یا پخوانۍ مانا کاروي. د ځینو ټکو نوي ماناوي، د ښکلا، سادګۍ، اسانۍ، او معقولیت له اړخه هم د خلګو ذهنونه نسي قانع کولای. حقیقت دا دئ، چي په پښتو او دري کي دا چپه او راسته غوبلونه ټول د هغه بې مانا او غیر علمي خوځښت نتیجه ده، چي د ایرانیانو په نوښت د ژبي د «سوچه کولو»په نامه پیل سوی دئ؛ او زموږ په هیواد کي یې ځیني پردي پال، په پټو سترګو پیروي کوي.

د «لامل» ترکیب هم له دې ډلي څخه یو دئ، چي په دې ورځو کي خورا بې ځایه او بې دریغه کارېږي. ځیني لیکوال، شاعران او ژورنالیستان د «لامل»ظاهري جولې ته په کتو سره داسي انګېري، چي ګوندي دا ټکی د پښتو ژبي سوچه او سپېڅلئ ټکی دئ؛ ځکه په هغه کي ظاهراً د عربي یا بلي پردۍ ژبي هیڅ نښه نښانه نه لیدله کیږي؛ په داسي حال کي چي دا ترکیب په حقیقت کي د «له» او «عمل»د یو ځای کېدو څخه جوړ سوی دئ. په کښته پښتنو کي تر اوسه دا ترکیب د «له عمل/ له عمله» په بڼه کارېږي. د اروښاد دوست محمد خان کامل مومند(۱۹۱۵-۱۹۸۱م) د تاریخ مرصع په سریزه، تعلیقاتو او حاشیو کي، چي دا اوس زما مخ ته پروت دئ، دا ترکیب په همدې اصلي عربي بڼه خورا ډېر استعمال سوی دئ(و.ګ. د دوست محمد خان کامل مومند په قلم د افضل خان ختک د تاریخ مرصع سریزه، لمنلیکونه او یادښتونه). د دې خوا پښتنو دا ترکیب په مفغنه بڼه (له امله/ لامله) دود کړ؛او د «له کبله»، «له سببه»، «له وجي»، «له علته»او داسي نورو په مانا یې استعمالوي؛ اما په دې وروستیو کلونو کي ګورو، چي ځینو په اصطلاح «نوښتګرو ژبپوهانو» همدا ترکیب د ترخیم د معمولو اصولو پرخلاف د «لامل»په بڼه را وړاندي کړ؛ او هر ځای یې د عربي عامل، علت، سبب، وجي او داسي نورو پرځای یې کاروي؛ مګر څوک د دې «نوښتګرییو»په منطق او تعقل چندان نه پوهېږي؛ ځکه لومړی خو د سوو کلونو مروجي او اشنا کلیمې پرځای د نامأنوسي او ناباب ټکي درول هیڅ علمي جواز نه لري. دوهم دا چي د دې ټکي په مفغنه بڼه کي داسي لاسوهنه په هیڅ ډول د منلو وړ نه ده. په دې مانا چي«لامل»په اصل کي یو ټکی نه؛ بلکي له دوو برخو یا دوو ریښو (له + عمل) څخه مرکب دئ. د «له»اضافه توری یا ادات د پښتو په خورا ډېرو ترکیبو کي کارېږي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کوره، له ښاره، له کندهاره، له لوري، له پـلوه، له مـــېزه، له سترخانه، له خـــوړو او داسي نـور. په پارسي کي ددې مقصد د پاره«از» او په انګرېزي کي د "from"ادات کارېږي. په پښتو ګـرامر کي د د، و، له، تر، من، څني، څخه او داســي نورو په خبر ادات یا ناخپلواک توري له بل خپلواک ټکي سره د هغه د همېشنۍ برخي په توګه نسو کارولای؛ مثلاً «ترکوره»، «د/له ښاره»، «د/له هغو څخه» او داسي نور هيڅـــکله د يـــوې واحدي کليمې بڼه نسو ويلای. «لامل»هم بايد د لامله/ له امله (له+امل) په ډول استعمال سي؛ ځکه له خپلواکو کليمو سره د اداتو نه همېشنی او بېلېدونکی تړښت، په خبرو او ليکنو کي لـــويي ستونـــزي پېښوي (په دې برخه کي د نور مالومات د پاره و.ګ. حبيبي، پښتو نثر ته کره کتنې ۲۴ او الفت ۲۲-۲۷).

که چيري«لامل»د يوې واحدي کليمې په توګه د مـنلو وړ وي، بيا نو «لکبل»، «لخاطـر»، «لپلو» او داسي نور هم بايد د دې ناوړه قاعدې پر اساس نامسم و نه ګڼل سي؛ مثلاً داسي جومله بايد نامسمه و نه بلله سي، که وو ايو: «د پلاني کار يا پلانۍ پېښې لکبل څه ؤ؟» حال دا چي پښتانه په خپلو خبرو او مرکو کي د دغه راز کړکېچنو او بې خونده ترکيبو پر ځای وايي: «پلانی کار ولي وسو؟»، «د دې کار علت يا سبب څه دئ؟»، «د پلاني کار يا پلانــۍ پېښې وجه څه ده؟»يا تر ټولو لنډه او غوره بڼه: «پلانی کار يا پلانۍ پېښه ولي وسوه؟»او داسي نور. «په حقله/ په هکله» هم د «له عمله/ له امله»په شان يـــو بل ترکـــيب دئ، چي د کښـتـه پښتنو له لاري اوس زموږ په اسانه او بې وله پښتو کي هم ډېر کارېږي؛ خو «په+حقــلـه/ په+هکله»بايد تـل د داسـي ترکيب په بڼه وپېژندل سي، چي دوې بـــرخي لـــري. په دې خبره مي هيڅ سر نه خلاصېږي، چي په پښتو کي د نوو لغتو او ترکيبونو په اصطلاح «مبتکر» جوړونکي ولي د خپل ولس پخه، اسانه، او ښکلې ژبه پرېږدي؛ او په لوی لاس له ځانه داسي ټـکي او ترکيبونه را باسي، چي د هري ورځي په تېرېدو سره زموږ روانه او خوږه ژبه لا مروړي او ګرانوي؟! پـــه خواشينۍ سره په پښتو کي اوس د دغه راز ناوړه بدعتونو شمېر تر حساب تېر دئ.

له دې خبري هيڅوک نټه نه کوي، چي په ټولنه او طبيعت کي له بدلـونو او پرمختګو سره ګام په ګام د نوو ټکو، ترکـيبو او عبارتو جوړول، نه يوازي زمـــوږ د ژبي؛ بلکي هري ژبي ښکاره او انکار نه منوونکي اړتيا ده. د دې ځرګند واقعيت له پوهېدو سره سره، د مأنوسو او اشنا ټکو پر ځای د حق او نا حق نوو ټکو وضعه کول، هيڅ ګټه او منطق نه لري. د علمي او عصري قاموسو ليکوونکي بايد د «سوچه کولو»تر نامه لاندي د ژبي د تباهۍ او وژني دغه راز عملونه په روښانه ټکو سره بيان کړي، چي لوستونکي يې په ټولو اړخونو او ځانګړتياوو پوه سي.

په قاموسو کي د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندي کول

کله کله ځيني ټکي او ترکيبونه په يوه ژبه کي په ناسمه بڼه باب سوي وي، چي مـــوږ يې په عـــام ډول مشهوره تېروتنه يا مشهوره غلطي بولو. قاموس ليکوونکی بايد د يوه باصلاحيته ژبپوه او لغتپوه په څېـــر د دغه راز ټکو، عبارتو او ترکيبو د را غونډولو تر څنګ د هغو سم او کره شکلونه هم لوستونکو ته وړاندي کړي؛ مثلاً په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کي «صورت نیول»، «تصمیم نیول»، «تر معالجې لانـدي نیول»، «تر مطالعې لاندي نیول»، «پرلاره اچول»، «محکمه کول»، «ځو کړې ماینونه»، «ځو بابه ښوونځي»او په لسګونو نور هغه ترکیبونه دي، چي له نورو ژبو څخه د هو به هو ترجمې له لاري پښتـو ته راغلي دي؛ او زموږ د خوږې او اسانه ژبې له ګرامري او مانوي جـوړښت سره هیڅ اړخ نه لګوي.

ځیني وختونه په ټولنه کي د دوو نیژدې او یو رنګ ټکو یا په بېلابېلو سیمو کي د یوه ټکي د راز راز وریانتیونو ترمنځ په ویلو او کښلو کي ډول ډول تېروتني کیږي. دا هم په واقعـیت کــي دیوه پـوه او مــجرب قاموس لیکوونکي اصالت او رسالت دئ، چي دغه ډول تېروتنو او ګډوډییو ته د خلـګو پام واړوي؛ مثلاً په پښتو کي لوبدیځ او لوبدیز، ختیځ او ختیز، کوځه او کوسه، روزګان او ارزګان، ارغسان او ارغستان، ساپی او صافی او په سلګونو نور یا په پارسي کي تصــادم او تصــادف، تیلیګرام او تیلیګراف، ګزاردن (په ز) او ګذاردن (په ذ) او داسي نور، چــي خلګ یــې زیاتره په تېروتني سره یو د بل پر ځای کاروي. پـه انګرېزي کي هــم داسي مثــالونه لږ نه دي؛ لکه :canvas (کرباس، کــتان، هغه ټوټه چي انځــورونه پر کښل کــیږي) او canvass (د چا د رایــې یــا ملاتړ غوښتنه، د رايي ورکوونکو د نظریاتو پوښتنه او داسي نور) یا born (زوکـړی، ذاتي، مورزاده) او borne (زغملئ، منلئ، لېږلئ، لرلئ او داسي نور). دوهمــه کلیمه (borne) په حقیقت کــي د "bear" د فعل دریم حالت یا وصـفي وجه ده؛ په داسي حال کي چي لـومړی کلیمه (born) د صفت په بــڼه کاریږي.

په هره ژبه کي داسي ټکي او ترکیبونه خورا ډېر دي، چي زیاتره عام او لږلوستي خلـګ یې په شکلي او مانوي بېلوالي کي له تېروتنو سره مخامخ کیږي. قاموس لیکوونکی بایـد داسي ګډوډۍ او التباسونه په روښانه ټکو سره تشریح او بیان کړي، تر څو په دې توګه په ژبه کي د خپلسرۍ او ابتذال مخه ونیول سي.

نیولوجیزم او قاموس لیکنه

بشري تمدن تل د پرمختګ او بدلون په حال کي دئ. هره ورځ د ټولنیز ژوندانه په بېلابېلو ډګرو کي نوي نوي اختراعات او کشفیات کیږي. دا نوي علمي او تخنیکي پرمختګونه له ځانه سره د نوو لغتونو، تعبیرونو، ترکـیبونو او مصطلاحاتو اړتیا را منځ ته کوي.

نیولوجیزم (neologism) یا د نوو ټکو جوړونه د هري ژبې د لغوي زېرمي مهمه، ضروري او پراخېدونکي برخه ده، چي د بشري اړیکو نیژدېوالي او چټـکو ساینسي پرمختګونو یې د بل هر وخت په پرتــله، اړتیا زیاته کــړې ده. هغـه قاموسونه، چي د بشري ټولني له سیاسي، اجتماعي، فرهنګي، علمي او اقتصـادي بدلونو سره ګام په ګام پرمختــګ و نه کي؛ او د نــوو پرمختګو او نوو حالاتو پـه رڼا کي بشپړ نسي، په هیڅ وجه نسي کولای د خلګو علمــي او ادبي ستونزي لیري کړي. زاړه قاموسونه لکه څنګه چي مخکي هم یادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسوه، په چټکۍ سره د کتابخانو په الماريیو کي بندي کيږي؛ او د اړونده ځانګو له خو محدودو څېړونکو پرته يې نور څوک پوښتنه هم نه کوي. دا ځکه چي عام خلګ زياتره د هغو نـوو تـکو په ماناوو پسي ګرځي، چي د نوو بدلونوو په اثر، د ټولنيز ژوندانه په بېـلابېلو برخو کي ور سره مخامخ کيږي. له دي کبله بايد قـاموس ليکوونکي ترخپل ټول واک او ځواک پوري پوره کوښښ وکي، چـي په خپلو لغـوي زېرمـو کي د نوو کليمو، ترکـيبو او اصطلاحاتو را غونډولو او شنني ته هم کلکه توجه وکړي. د همدې مقصد له پاره په پرمختـللو هيوادو کي زياتره هرکال د ژبنيو قاموسو نوي ايډ پشنونه چاپيږي. په دي توګه، په نوو قاموسو کي د علومو په ټولو برخو کي نوي جوړ سوي تـکي له علمـي معيارونو سره سم د خلـکو استفادې ته وړاندي کيږي. په دغه راز هيوادو کي د نوو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جـوړولو له لاري د قاموسو بډاينه او بشپړوَنه، همېشنۍ او پرله پسي کار دئ. له بـده مـرغه پـه افغانستان، په تېره بيا پښتو کي د نوو تکو د وضعه کولو بهير له راز راز پېچومو سره مخامخ دئ. پښتو ژبه د هيواد د ځينو بې غَوْره سياسي رژيمو د واکمنۍ، د سيمې د تاريخي پېښو او فرهنګي جريانو د بېلابېلو اغېزو له امله، په افغانستان کي د ايراني پاړسۍ او په پښتونخوا کي د اوردو او انګرېزي ژبو تر پراخ او زور نفوذ لاندي ده. دا نفوذ او اغېزه اوس د يوه بربنډ فرهنګـــي يرغـل ګڼچي ته رسېدلې ده. د همدې دلايلو پر بنسټ، د نړۍ له علمي او تخنيکي پرمختګـو سره اوږه پر اوږه، په پښتو او دري کي هم د نوو تکو وضعه کول؛ او د نوو قاموسو له لاري د هغو عامـول او رواجول، د دغو ژبو د ودې او پرمختګ اساسي ضرورت دئ. په راتلونکو بحثو کي، د نوو تکو د جوړولو، دودولو او ځينو نورو مهمو اړخو په اړه، خه رڼا اچوو.

قاموس ليکوونکي او د نوو تکو پېژندنه

مخکي هم اشاره وسوه، چي عام ولس د خپل غريزي او طبيعي عکس العمل پر بنسټ، هرومرو د نوو شيانو او نوو پېښو د پېژندني له پاره، له يوې لاري يا يوه تدبيره کار اخلي. دا غريزي او طبيعي غبرګونونه کله له علمي اساساتو سره سر نه خوري، له دې امله بايد ژبپوهان، خاصتاً لغتپوهان او قاموس ليکوونکي د دغه راز ګډوډۍ او خپلسرۍ په مخنيوي کي مرسته وکي؛ مثـلاً د اينټرنيټ له پـيدا ايښت سره په پښتو ژبـه کـي د انګرېزي ويب سايټ (website) له پاره د «ويبپاڼې»، «جالپـــاڼې»، «اينټرنيټپاڼې»، «ويـب سايټ»، «ويـب» او داسي نورو تـــکي راووته. طبعاً هر لغت جوړونکي خپله وضعه کړې تکی/ ترکيـــب تر نورو غوره وباله. د دې تکو ترمنځ د پايښت او بقأ د پاره علمي سيالي پيل سوه؛ او اوس ترڅو کـــالو سياليو او ټکرو وروسته ګورو، چي «ويبپاڼه» په افغاني ټولنه کي ترنورو سيالو ترکيبو مشهوره، مقبوله او ګټوونکې بريښي. په دې توګه بايد قاموس ليکوونکي «ويبپاڼه» د يوه عيني، واقعي او منلي نوي تکي په توګه په خپلو قاموسو کي ثبت کړي، چي عام وخاص يې په خپلو ورځنيو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي. البته قاموس ليکوونکي کولای سي، چي د «ويبپاڼي» په تشريح او بيان کي د نورو سيالو تکو يادونه هم وکي، تر څو لوستونکي د «ويبپاڼې» په مفهوم ښه پوه سي. بايد هېره نه کوو، چي هر نوی وضعه سوی تکی په قاموسو کي د ثبتولو او ضبطولو وړ نه دئ. په بل عبارت، يوازي هغه تکي بايد په قاموسو کي د نوو تکو په توګه وليکل سي، چي د خلګو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځنيو خبرو او مرکو کې پراخ استعمال ولري يا خلکو عملاً په خپلو ورځنيو چارو او اړتياوو کې منلي وي. زموږ ځينو نيولوجيستانو اوس د نوو ټکو په نامه داسې زېږمې جوړ کړي دي، چې که د ژبې منلو او معياري قاموسو ته لاره پيدا کړي، په ډېر لږ وخت کې به زموږ د ژبې او فرهنګ د ودې پر ځای، د خلکو د سپېڅلې او خوږې ژبې شمزۍ ور ماتې کړي.

که په پښتني ټولنه کې د ايران د «فرهنګستان» په بڼه، د ژبپوهانو او لغتپوهانو يو سراسري مرکز فعاليت لرلای، بيا نو د قاموس ليکوونکي کار نور هم اسانه کېده؛ ځکه دې مرکز به په پښتني سيمو کې د نوو ټکو د را غونډولو، توحيد او انسجام چارې پر مخ بيولای؛ او تر پراخو علمي شننو وروسته به يې د وړاندې سوو نوو ټکو له ډلې څخه، تر ټولو غوره د معيار په توګه منلای؛ اما دې لوی برې ته تر رسېدو پورې بايد، د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کې د اسانۍ، ساد‌ګۍ، معقوليت او عموميت اصول له پامه و نه غورځوو.

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کې د چټکتيا ارزښت

د نوو ټکو او ترکيبو په جوړولو کې بل مهم او ارزښتناک اصل د هغــو په وضعــه کولو او دودولو کې د چټکتيا مسأله ده. که ژبپوهان، ادبپوهان، ليکوال، شاعران، ژورناليستان او په پای کــې د ژبې هر مينه وال په چټکۍ سره له پردو ژبو څخه نوو را توکېدلو ټکو او ترکيبو ته په خپله ژبه کې معادل ټکي جوړ نه کې،نو عام خلک هيڅکله د دوی دې بې غوْرۍ او ټمبلۍ ته لاس تر زنې نه کښېني. خلک د نورو ژبو له نوو ټکو سره د مخامخ کېدو پر مهال مجبور دي، چــې له دغو څو لارو څخه يوه غوره کې:

- د نوو ټکو په وړاندې خپل مروَج ټکي ودروي.
- که يې په خپله ژبه کې د نوو ټکو له پاره څه و نه مونده ، بيا نو له خپلې پوهــې او تجـربې سره سم، هغو ته د خپلې ژبې نوي ټکي وټاکي.
- د ټولو لارو تر ټرلو وروسته، د ناچارۍ له مخې، پردي ټکي په خپله اصلي او وارد سوې بڼــه ومني؛ د مثال په توګه په افغانستان کې اوس عــام خلک اووه يا اته کسيز موټر ته، چــې پــه انګرېزي ژبه کــې يــې ايم پي وي MPV(Multi- Purpose Vehicle)يا (people carrier)بولي، د «تونيس» ټکی استعمـــالوي يا هغـه تېـز رفتار موټر ته چې د بارو‌لو دپاره په شا کې تش ځای لري؛ او په انګرېزي کې يې ايسټېټ کار(estate car) بــولي،د «ســراچه»ټکی کاروي. د سرويس(service)انګرېزي ټکی هم له همــدې ډلې څـخـه دئ، چــې پـه انګرېزي کې د خدمت، چوپړ، مرستې، ترميم، کار، وظيفې، عبادت، مراسمو، کتنې، نظــارت او نورو په مفهوم استعمالېږي؛ خو په افغاني پښتو او دري کې د سپرلي وړونکي غټ موټر يا بــس(bus)په مانا دود ده ، چې هغه هم په خپل وار سره د خپله اوروپايي کليمه ده. دغــه راز، زموږ خلکو د موبايل (ګرځنده يا بې مزي تليفون) د سيګنل نخښې ته د «آنتن» ټکی غوره کــړی دئ؛ مثلاً په هغو ځايو کې چې د مخابراتي دستګاه او موبايل ترمنځ سيګنل کمــزوری وي، خلـګ وايي: « موبايل آنتن نه ورکوي.»دا او په سلګونو نور ټکي په واقعيت کې د عام ولس د غريزوي ذهن هستوني او پنځوني دي. په دې نوم ايښوونو کې، لکه څنګه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګورو، د پام وړ ټکـو د لغوي او مانوي اړخو تر منځ هيڅ اړيکې او دلايل نه ليدل کـيږي. سره له دې هـم قــامـوس ليکوونکــي نسي کولای، په دې دليل چې ايم پي وي يا اووه سيټه موټر چيري او «تـونيس» چيري يا ايستېټ موټر چيري او «سراچه»چيري، د دغه راز ټکو له را غونـډولو او ثبتــولو مخ واړوي؛ ځکه قاموس ليکوونکی د ټولني د ژبنييو، فکري او فرهنګي ارزښتــونو د يـوه امانتکار ليکوونکي په توګه وجيبه لري چې ټولي هغه کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات په پوره غوَر سره را ټول او خوندي کړي، چي د ژبي په ادبي او علمي اثارو او ورځينيو محاورو کي باب وي. البته فرهنګ ليکوونکی بايد هېره نه کړي، چي د دغه راز ټکو او ترکيبو د راغونډولو او مانا کولو ترڅنګ د هغو اصلي علمـي او تخنيکــي نومونـه هم وښيي؛ د مثـال په ډول روښانه کي، چــي د «آنتن/ انتن» ټکی اصلاً د انتينا (antenna) د لاتيني کليـمې مفغـنه بڼه ده. دغـه رنګـه دا خبــره څرګنده کړي، چي انتينا په حقيقت کي د سيمانو، فــلزي ميلو او نورو تخنيکي سامانو څخه جوړه سوې آله ده؛ او د راديو، تلوېزون يا بلي مخابراتي وسيلې د اليکټرو مقناطيسي څپو د اخيستني او په مقصد استعماليږي. له دې کبله د موبــايل فون د سيګنل ښوولو د پاره چندان موزون او معقول نه لېږدوني برېښي.

کله چي خلګو د خپلو طبيعي عکـس العملو په لړ کي نوو شيانو او نوو پېښو ته نوي ټکي او ترکيبونه غوره کړه؛ او د پراخ استعمـال په وجه په ټول ولس کي دود سوه، بيا نو د هغو پر ځای د چا خبره د نورو علمي او اکاډيميکو نومونو رواجول د اسمان خاته د ي؛ ځکه خـلګ پــه هيڅ ډول حاضر نه دي، هغه کليمې او ترکيبونه په نورو اليش کړي، چي دوی يې په خــپله پــه جوړولو کي برخه اخيستې؛ او عملاً د هغـو په کاروَنه کــي هيڅ ربړ او تکليف نــه ګوري. «تونيس»، «سراچه»، «انتن»او داسي نور هغه ولسي نوم اينبووني دي، چــي اړول يــې پــه اسانه ممکن نه دي.

بې شکه موږ ټول (عام و خاص) بايد د ژبي بډايني او بشپړتيا ته په کلکه اوږه ورکوو؛ خو په دې کار کي بايد له ځانځانۍ، شخصي ذوق، ذهني قضاوتو او نورو روانــي - اجتمـــاعي ناروغييو څخه ځانونه وژغورو. پښتو خورا شتمنه او ارته ژبه ده. په خواشينــۍ ســره د دې لرغوني ژبي ټول علمي، ادبي او هونري اثار لا تر اوسه په بشپړ ډول نــه دي را غونډ سوي. زموږ د لغوي زېرمي په پراخه لمن کي، د نيولوجيزم ډېرو ستونزو ته په اسانۍ سره د حل لاره موندل کېدای سي؛ خو دا کار په زغم او سړه سينه، پرله پسې علمي څېړنو او پلټنو ته اړتيا لري. هغه نيولوجيستان، چي په خپله ژبه او ادب کي تر هر راز پلټني او ګروېږني د مخه، د ماشين په شان نوي کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات جوړوي؛ او بيــا له خلګو په ټينګه غواړي، چي بې تأمله يې د پخو کــانو په توګه په ورځنييو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي، په واقعيت کي خپلي ژبي ته تر هغو کسانو لږ زيان نه رسوي، چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي جريانو ظالمانه يرغلو ته لاس تر زني ناست وي؛ ځکه په دې کار سره د ولس سپېڅلې، اسانه او خوږه ژبه د يوه يا څو کسانو د شخصي ذوق او ذهني قضاوتو قرباني کيږي؛ په داسي حال کي چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي يرغلو په نتيجه کي، د ژبي لغوي زېرمي او لرغونو فرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتو ته لوی زیان رسیږي. په دواړو حالتو کي ژبه د ولس د یوه نه بېلېدونکي امانت په توګه، د اشخاصو او دولتو د بې رحمانه لاس وهنو له لوی خطر سره مخامخ کیږي. همدي لویو خطرو ته په پام سره باید ، زموږ نوي تکي د ولس په ژبه او فرهنګي میراثو کي ژوري ریښې ولري؛ د ټولني عامو خلګو ته اسانه او په زړه پوري وي؛ او په رواجولو کي یې له ناسمو او نامعقولو لارو کار وانخیستل سي.

البته له دي حقیقته هیڅوک سرغړونه نه کوي، چي د نوو تکو جوړول یا نیولوجیزم زموږ د لرغوني ژبي د ژوندي پاته کېدو له خورا مهمو او اساسي اړتیــاوو څخه دئ؛ خو سره له هغه هم باید هیڅکله په دې کار کي علمي موازین او اساسات تر پښو لاندي نه کوو؛ د مأنوسو او پېژندل سوو دخیلو ټکو د بې ځایه سوچه کولو پر ځای باید خپل ټول پام هغو نوو ټکو، عــبارتو، تعبیرو او اصطلاحاتو ته واړو، چي هره ورځ له بېلابېلو لارو، د سېل په شان، زموږ ژبــي او ادب ته را ننوزي؛ او په پای کي زموږ د لرغوني ژبي بقا له لوي خطر سره مخامخ کوي. ټول شاهدان یو، چي د نړۍ خلګ زموږ پر خلاف په اریانوونکي جدیت او سرعت پرمخ درومي. هره ورځ د علومو په بېلابېلو برخو کي نوي کلیمې، ترکیبونه او اصطلاحات را منځ ته کوي. زموږ پوهان او قلم چلوونکي باید د دغه راز نوو ټکــو او علمي پرمختګو په پېژندنه کي، تر ګاونډییو ژبو او شاوخوا فرهنګي جریانو یو ګام هم وروسته پاتــه نه وي. مخکي تر دې چي فرهنګي یرغلګر داسي ټکي او اصطلاحات په مروړلي او بې خونده بڼه زموږ ژبي او کولتوري چاپېر ته را ننباسي، باید په خپله ژبه او ادب کي د هغو له پاره په زړه پوري معادل ټکي ولرو. د دې خبري مانا دا ده، چي د ژوندانه په ټولو برخو کي باید د بهرنۍ نړۍ علمــي، تخنیکي او فرهنګي پرمختګونه له نیژدې و څارو؛ او په هـغو کي نوي ټکــي، نــوي اصطلاحات او نوي فکرونه په بشپړي پوهي او هوښیارۍ، یو پلا بیا وایم په بشپړي پوهي او هوښیارۍ سره، خپلي ژبي ته را ننباسو.

په لغت جوړونه کي د پښته ګرۍ زیانونه

ایراني لغت جوړونکو له کلونو کلونو راهیسې د پارسي ژبي د سوچه کولو افراطي هلي ځلي پیل کړي دي. هره ورځ د عربي، تورکي، هندي او اورپایي کلیمو د ژباړي په لړ کي د ماشین په څېر پارسي ټکي را باسي؛ او بیا یې په پیاوړي سیاسي، فرهنګي او اقتصادي ځواک سره نه یوازي په ایران؛ بلکي په افغانستان، تاجیکستان او ځینو نورو پارسي ژبو سیمو کي ترویج او خپرولو ته ملاوي تړي. له څه د پاسه د برشو کلو راهیسې او س د پارسي ژبي او فرهنګ پر شوونیستي ترویج سربېره، د شیعه مذهب د پراخولو او سیاسي نفوذ له پاره لیوني کوښښونه هم، له دې خطرناک جریان سره ملګري سوي دي. دې افراطي تلاښونو نه یوازي زموږ د خلګو روانه او خوږه پارسي (دري) په بې خونده ایراني رنګ لړلې ده؛ بلکي پر پښتو ژبه او ادب یې هم ډېري ناوړه اغېزي ښندلي دي؛ ځکه زموږ ځیني پښته ګر ژبپوهان، ادیبان، لیکوال او ژورنالیستان هم نن سبا، د پښتو ژبي پراخو علمي، ادبي او کلتوري زېرمو ته په شا ګرځولو سره د ړندو په شان د ایرانیانو وضعه سوي کلیمې، ترکیبونه او عبارتونه هو به هو پښتو ته اړوي؛ او وياړي چي ګوندي پښتو یې د پارسي، عربي او نورو ژبو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزو ژغورلې ده؛په داسي حال کي چي په خپلو ناوړو، زموخته او کړکېچنو تقليدي لغت جوړونو سره يې زموږ د مندو او پلرونو ساده او خوږه پښتو، تر بل هر وخت، په پردو ژبو پوري تړلې ده؛او په دې ناوړه کار سره يې د هغې د طبيعي ښکلا او ادبي - علمي پرمختګ مخه نيولې ده. دا ښاغلي واضعان په دې نه پوهېږي، چي زموږ نـوي ټـکي او ترکيبونه بايد هيڅکله له پښتني تومني څخه بې برخي نه وي. هغه ټکـي، عبارتـونـه او تعبيرونه چي بې پښتني روح يوازي د پښتو په يوه بدخونده او لغوړن ظاهري رنګ لړلـي وي، هيڅکله پښتني نه ګڼل کيږي. له دې کبله بايد پښتنانه ليکوال، مؤرخان، ژورناليستان او عام خلګ ان د پردو نومونو په ليکلو او تلفظ کي هـم د ګاونډييو ژبو پيروي ونه کړي؛ څکـه پـه پاړسي، عـربي، اوردو او ځينو نـورو ژبو کـي د تلــفـظ او امــلايـــي سيستم د نيمګــړي جــوړښت له امله، حتــا پـه نــــومو کي هم بـدلـون راځي؛ لکه په پاړسي کي، چي د مک کرسيټل(Mc Chrystal)، پول(Paul)، کلينټن(Clinton)، جکسن(Jackson)، سټيوون(Stephen)او داسي نورو نومونه د «مک کريستال»، «پاوِل»، «کلينتون»، «جکسون»، «ايستيفان» او داسي نورو په څېر تلفظ کوي.

په اوردو کـي پــــاډي اشــډان (Paddy Ashdon)، کـاتــــرين(Catherine)، کېــره لايــن(Caroline)، چارلس(Charles)او داسي نور نـومـونه د «پېډي ايشډان»، «کېترين»، «کېرولاين»، «چارلس» پـه بڼه وايي. په عربي کي ويکټوريا (Victoria)، ويکـي(Vicky)، پريټي(Pretty)او داسي نوري کليمې د «فيکتوريا»، «فيکي»، «بريتي» او داسي نورو په ډول تلُفظ کوي، چي د دغو ټکو له اصلي انګرېزي تلفظ سره ډېر توپيـر لري.

ايرانيان د توحيد، توبيخ، توضيح، توليد او داسي نورو په څېر کليمې د «ت»په پېښ وايي؛ حال دا چي سمه بڼه يې د «ت»په زْوَر يا فتحه ده. د املاوو دغو څو بولګو او مثالو ته وګورئ، چي ايراني پاړسي ژبو له ځينو پردو ټکو څخه څه جوړ کړي دي: آفريقا، آلمان، آمريکا، الکل، ايتوپي، پروتيين، تيروييد، تلفن، دُلار، دمــکراسي، ژاپــن، سيمپاتيک، کپی، کُت و شلوار، کُره، مبل او داسي نور.

انسان هک پک سي، چي د افريقا، المان او امريکا په تلفظو کي خو له لـويـه سره د «آ»رغ نسته، نو ايرانيان يې د کوم منطق او دليل له مخي په ليکنه کي له ځانه په کښېباسي؟ اما د خپلي جعل سوي ليکدود پر خلاف يې د «ايميريکا» په بڼه وايي. بـله په زړه پوري لا دا چي د اوروپايي ټکو په تلفظ او املا کي د کوم عقل او منطق پر اساس د عربي ژبي لـه اعراب څخه کار اخسيتل کيږي؟! ټول پوهيږو، چي ايرانيان خو درګرده په پاړسي کـي د مأنوسو او اشنا عربي ټکو پر ځای خپلي حق او نا حق پاړسي کليــمې دروي، دلتــه بيا څه وسوه، چي د کليماتو په تلفظ او ليکدود کي د خپلي ژبي پر اساساتو تکيه نه کوي؟ زمــا پـه دې خبره سر نه خلاصيږي، چي ايرانيان د «کاپي»، «کوټ/کوت»، «ډيموکراسی/ ديموکراسی» او داسي نورو په شان اوروپايي ټکي ولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «کپی»، «کت»، «دمکراسی»په بڼه لیکي؛ خو د «کوپي»، «کوت»، «دیموکراسی» په بڼه یې وایي. په پارسي ژبه کې د «و» او «ی»په کارولو سره دا ستونزه، په ډېرې اسانۍ سره له منځه ځي!

عربان که د کلیمو په تلفظ او لیکدود کې له اِعراب څخه کار اخلي، دا خو د هغوی د ژبې نه بېلېدونکې ځانګړتیا ده. موږ پښتنو، پارسي ژبو او داسې نورو خلکو ته د اوروپایي ټکو په تلفظ او املا کې د عربي اِعراب د کار اخیستني اړتیا څه ده؟ په بله وینا، پر موږ پښتنو او دري ژبو چا اېښې دي، چې کوټ/کوت (coat) د «کټ/کت» په بڼه ولیکو؛ اما د «کوټ/کوت»په بڼه یې و وایو. په اوسنۍ پارسي کې د «تخت»په مانا د «کت» کلیمه اوس بېخي مړه ده، نو ځکه خلک د «کورتی»یا «بالاپوښ»او داسې نورو په مفهوم د «کت» له کلیمې سره د هغه په التباس چندان نه پوهېږي؛ مګر په پښتو کې خو د کُټ(پوښاک) او کټ(تخت)یو راز لیکل د مانا له پلوه لویه سرخوږي او ګډوډي پېښوي؛ ځکه پښتو ژبې خو د پارسي پر خلاف د «کټ/کت» کلیمه تر اوسه په ژوندۍ بڼه خوندي کړې ده.

زموږ د ژبې فیالوژیک خصوصیتونه هیڅکله له دغه راز تلفظونه او املاوو سره سمون نه لري. د همدې استدلال پر بنسټ پښتنو ته نه ښايي، چې د داسې نوموونو په تلفظ کې هم د نورو ژبو پر ناسمو لارو پل کښېږدي؛ ځکه پښتو د دغه راز نوموونو په اصلي او کره تلفظ کې د ډغیوهنې د اساساتو له پلوه هیڅ مشکل او ستونزه نه لري. موږ چې د انګرېزانو په ډول«کوټ» ویلای او لیکلای سو، څه اړتیا لرو چې د ایرانیانو او نورو مقلدانو د ناسم تلفظ او ناسمې املا په پیروی«کت»و وایو او لیکو؟ که د ایرانیانو کاپي تر اصل اسانه او کره وای، بیا یې په ویلو او لیکلو کې هیڅ عیب او نیمګړتیا نه لیدل کېده؛ مګر اوس قضیه کاملاً سرچپه ده.

هماغسې چې په وینګ او لیکدود کې د پردو بې ځایه پیروي له علمي ارزښتونو سره اړخ نه لګوي، په پټو سترګو د پردو د هرې نوې کلیمې، ترکیب او اصطلاح منل هم هیڅ معقول او منطقي تادا و نه لري. زموږ په نوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو کې باید تر ډېره حده زموږ د خپلې ژبې جوهر او اصالت ګډ وي. که نه نو په پردي رنګ لړلې ترجمه سوي ټکي د کټې پر ځای تاوان رسوي. موږ باید په دې کار کې د ړانده چلند او پېښنه ګرۍ پر ځای له خپلو ادبي او علمي اثارو، لغوي زېرمې، فرهنګي میراثو او تر ټولو مخکې سلا مشورې څخه کار واخلو. د دې ټولو باریکو او حساسو علمي مسألو چاڼ کول او روښانه کول، د عصري قاموس لیکنې له مهمو اصولو څخه ګڼل کیږي.

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

دا خبره علمي اساس نه لري، چې نوي ټکي باید هرومرو د ژبپوهانو یا نورو مسلکي کسانو له خوا وضعه سي. که د نوو ټکو وضعه کول یوازې د ژبپوهانو مسوولیت وګڼو؛ او نورو کسانو، په تېره بیا ادبپوهانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکوالو، شاعرانو او داسي نورو مينه والو ته په دې بهير کې د ورګډېدو اجازه ورنکوو، نو په هغه حالت بايد شعر او شاعري هم يوازې د اديبانو کار وبولو؛ ځکه اديبان تر هر چا د شعر او شاعرۍ په لفظي او مانوي اړخونو ښه پوهېږي؛ مګر عملاً ګورو، چې ډېر ادبپوهان او ادبي منقدين له خپلې پراخې علمي پوهې او مسلکي تجربو سره سره، حتا د شعر ويلو استعداد هم نه لري. ځيني ځيني يې د قافيې، عروضو، بديع او بيان په زور د کاغذ پر مخ څه نا څه کاږي؛ خو په خواشينۍ سره چې د زياترو په ادبي او هونري هستونو کې د نوښت، خلاقيت او خوند چندان نخښه نه مالومېږي.

شک نشته، چې ژبپوهان او لغتپوهان د نوو ټکو په جوړولو او غوره کولو کې تر نورو فرهنګيانو او عامو خلګو ډېره پوهه او مهارت لري؛ خو سره له دې هم د دې خبرې مانا دا نه ده، چې څوک د يوه تحصيلي ډيپلوم په استناد د ژبپوهنې او نيولوجيزم ټول واک يوازې او يوازې په خپلو لاسو کې واخلي؛ ځکه ژبه د خلګو مال دئ؛ او هيڅ پوه او متخصص د دې حق نه لري، چې د خلګو ژبه او فرهنګي ارزښتونه د خپل شخصي ذوق او ذهني قضاوتو تابع کړي. کـه لوستو کسانو، يوازې د پوهنتونو د تحصيلي ډيپلومو په وړاندې کولو سره د خلګو پر ژوندانه د حکومت کولو حق موندلای سوای، نو تر هر څـه مخـکې به طبيبـانو حق لرلای، چې ناروغانو ته د زړه په غوښت دارو درمل تجويز کړي؛ په داسي حال کې چې د نړۍ تر ټولو لوړ او لوی طبيب هم دا حق نه لري، چې په خپلو طبي لارښوونو، مشـورو او نسخو کې د طبابت له منلو اصولو او قواعدو څخه سرغړونه وکي. دغه راز، که يوازې تحصيلي سندونو لوستو کسانو ته د خپلسرو پرېکړو انحصاري حق ورکولای، نو قاضيانو او څارنوالانو به بې هيڅ بيرې او انديښنې د تورنو کسانو په ژوند د لوبو کولو حق لرلای؛ اما په عمل کې ګورو، چې حقيقت داسي نه دئ. هيڅوک د نافذو قوانينو او مقرراتو له چوکاټه دورې هورې پښه نسي ايستلای. په دې نړۍ کې هيڅوک د خپلسرۍ او زورواکۍ حق نه لري. د نـوو الفـاظو د جوړولو مسأله هم کټ مټ همداسي ده. ژبپوهان او لغتپوهان هم په دې بهير کې د شخصي ذوق او ناروا لاسوهنې حق نه لري. د همدې استدلال له مخې بايد د ټولنې هر وګړی (لوستی يا نالوستـی) په بشپړې ازادۍ سره د لغت جوړولو په بهير کې فعاله او چټکه برخه واخلي. دا خبره هم بـايد په ډېر ټينګار او تأکيد سره وويل سي، چې د نوو ټکو په منځ کې چاڼ او وروستۍ پرېکړه به د سليم ذوق، ژور منطق، سادګۍ، اسانۍ او ښکلا د اصولو له مخې کيږي نه د تحصيلي کاغذو له مخې. د هر چا په وضعه سوي ټکي کې چې دا ځانګړتياوې او مشخصات را غونډ سوي وه، هغه بايد د ټولو له منـځه ښه او غوره و پېژندل سي. په دې توګه، د لغت جوړوني په بهير کي تر ټولو لـوی پوهاند او استـاد يوازې هغه څوک دئ، چې په خپلو نوو لغـت جوړونو سره د خلـګو علمي، ادبـي او ذوقي تنده ماته کړي.

په پای کي دا خبره هم د يادوني وړ ده، چې په قاموسو کي بايد د نوو ټکو د جوړېدو او رواج کېدو تقريبي تاريـخ تــه هــم لـنډه اشاره وســي. د انګرېـــزي ژبـــي په معـاصرو قــامــوسو کـــي "Chambers 21st Century Dictionary" د نوو ټکو د جوړېدو تقريبي تاريخ ته هم جـدي پـام اړولئ

دئ.

پورټمېنټيونونه(Portmanteau/Portmantean)

پورټمېنټيونونه هغه ټکي دي، چي د دوو بېلو ټکو ړغونه او ماناوي سره يو ځای کوي؛ او نوي ټکي ځني جوړوي؛ لکه په دغو مثالو کي:

*br*eakfast+lu*nch*: brunch
*ch*annel+tu*nnel*: chunnel
*d*ove+h*awk*: dawk
*mo*tor+ho*tel*: motel
*sh*eep+g*oat*: shoat
*s*lang+*language*: slanguage (Jackson and Amvela 101).

د داسي ټکو را ټولول او شننه هم د نوي قاموس ليکني له مهمو او ګټورو اړخونو څخه ګڼل کيږي. په پښتو او پارسي کي د کليمو د يو ځای کېدو او لنډېدو مثالونه ډېر دي؛ خو په دغه بڼه تر اوسه د نوو ټکو د جوړولو څه روښانه څرک نه ليدل کيږي.

په قاموس ليکنه کي د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا ببلابېل اړخونه

لکه څنګه چي د دې ليکني په ځينو نورو برخو کي هم يادونه سوې ده، ژبه د يوه ژونـدي او خوځنده ټولنيز مخلوق په توګه تل د بدلون او اوښتون په حال کي ده. ځيني کليمـې يـې د زماني په تېرېدو سره مري؛ او پرځای يې د زامنو، لمسيانو او کـړوسيانو په بڼـه نـوي نوي نسلونه سترګي غړوي. ځيني ټکي يې د لغوي تطور په بهير کي پخـوانـۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي خپلوي. کله کله داسي هم پېښيږي، چي ببلابېل لغـتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي او د هغو ترڅنګ ځيني نوري ماناوي هم اخلي. په تېرو بحثـو کي مو د دغه راز بدلونو ځيني بولګي په توګه کړې. دلته د هغو ټکو د ځينو مثالو او نمـونو پـه اړه لنډي خبري کوو، چي د ايتيمولوژۍ او تاريخي تګلوري په لحاظ بېل؛ خـو د خـپل ظاهـري جوړښت پر بنسټ د يوې واحدي کليمې په څېر پام اړوي؛ او پېژندنه يې د ليکسيکوګرافۍ له نظره ډېر مهم او ارزښتناک کار دئ.

١- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

هومنيمونه يا مشابهات هغه ټکي دي، چي په ليکلو کي يو راز؛ مـګر په مانا کي سره بېـل دي؛لکه کوټه (خونه، هوتاک)، کوټه(له هګۍ اچولو لوېدلې چرګه)، کوټه(خره، دلۍ، د خاورو، پارو يا نورو شيانو لويه ذخيره)،کوټه(ډېر، زيات، په پېخر، چي زياتره په مجازي مانا استعماليږي)، کوټه(يو ډول سپی)، کوټه (ګلپ، ناچله، ګډ سوی، منسوخ، له چلنده لوېدلئ) او په سلګـونو نور ټکي. دغه حالت ته، چي دوه يا څو ټکي د ليکدود يا تلفظ له پـلوه يوه بڼـه ولـري، تشابه (homonymy) ويله کيږي. متشابه ټکي زياتره په دوو بڼـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیدل کیږي:

الف) هوموفونونه(Homophones)

همږغه مشابهات هغه ټکي دي، چي په وينګ يا تلفظ کي يو ډول؛ خو په مانا کي سره بېل وي؛ لکه کوټ(چي اوس په پښتو کي د کورتۍ، نيم تنه يي پوښاک يا بالاپوښ په مانا کاريږي) او کوټ(کلا)، لور(د ونو رېبلو وسيله، په پارسي کي داس)او لور(خوا، پلو، طرف)يا په پارسي ژبه کي شادی(خوښي، خوشالي) او شادی (بيزو، ميمون)، شور(تريو، ترش، د خوږ ضد)او شور(خوښي، خوشالي، ږوږ)، رَمَق/د ري او ميم په زور/ (وروستۍ سولګۍ/ سلګۍ، ځګندن، وروستۍ ساه)او رَمَق/د ري او ميم په زور/(د رمي معرب، چي په پارسي کي جوړ سوی دئ، ياني د پسو رمه، مېوه ورکول، زېږول، زغمل) يا د انګرېزي ژبي دغه ټکي:

heir/air(هوا/وارث)؛

bare/bear(لرل/يږ، خرس)؛

bank/bank (د سمندر، رود يا ولي غاړه/د پيسو ساتلو ځای)؛

to/two/too(ډېر/دوه/اضافه توری يا ناخپلواک ټکی)؛

no/know(پېژندل/نه، يا) ؛

write/right/rite(مراسم/حق/ليکل) او په لسګونو نور، چي هر يو يې د تلفظ په لحاظ، له يو راز والي سره سره، بېله ريښه او بېله مانا لري.(Jackson and Amvela 72.)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هوموګرافونه ياني هغه دوه ياځو ټکي چي يوه املا؛ خو بېلي ماناوي(ځيني وختونه مختلفي ريښې او مختلف تلفظونه)ولري؛ لکه خوندي(ساتلئ، محفوظ) او خوندي(خواهران)، توره(سپلاوه، شمشېر) او توره(تور رنګه، د سپين ضد)، زړه(قلب، دل) او زړه(تېره، پخوانۍ،سابقه، ګذشته) په پارسي کي دَر/د دال په زوَر/(ور، دروازه) او دُر/د دال په پېښ/(مرغله/ملغلره، ګوهر)، سحر/د سين په زوَرکي او د ح په زوَر/(سهار، ګهيځ)او سِحر/د سين په زېر/(جادو، طلسم، منتر)يا په پارسي او هندي کي سر/د سين په زوَر/(د انسان د بدن پاسنۍ برخه، د هر شي پيل)،سر/د سين په زېر/(راز، پټه خبره)، سر/د سين په پېښ/(هغه بوټ، چي سرېبرنه برخه يې له تارو اوبدل سوې وي)، سر/د سين په پېښ/(په هندي کي اواز، ږغ، موسقي، آهنګ، نغمه او داسي نور)، سر/د سين په پېښ/(په هندي کي هغه څه، چي د خدايانو خوښ وي؛لکه قرباني)، سر/د سين په پېښ/(په پارسي کي د کب يا ماهي هغه ډول چي د توري بڼه لري)، سر/د سين په زور/(هغه نل يا نی، چي کمانه او غشی ځني جوړوي)، سر/د سين په زوَر/(په هندي کي خوځنده، متحرک، روان)، سر/د سين په زوَر/(په هندي کي زياتي اوبه، جهيل، ډنډ)، سر/د سين په زېر/(په هندي کي خوشالي او خوښي کول) او داسي نور(عميد۲: ۱۴۰۸او پلاټ ۲۴۸-۲۵۰) يا په هندي، اوردو او ځينو نورو هندي الاصله ژبو کي لوټ/په لنډ يا معروف واو/(چور، چپاو، غلا، غيرمنصفانه معامله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

،لوټ/په اوږده یا مجهول واو/(بانکي نوټ، د پیسو لوټ) او لوټ/د لام په زَوَر/(جاروتل، بیرته را ګرځېدل، مینه، عشق).

په انګرېزي کې bark(غپل)او Bark(د ونې خوَر یا پوستکی)؛ fair(ښایسته، ښکلی، روښانه، ، کم رنګه ، د توربخون ضد)، fair(د سوداګرۍ نندارتون، په شمالي امریکا کې کارنیوال او د څارویو ګنج)، fair(عادلانه، منصفانه، معقول)او د دې ټکي نوري ماناوي، ټول د هوموګرافو له ډلې څخه دي.

که څه هم د هومونیمو د دواړو ډولونو پېژندنه او راغونډول په لغت پوهنه او قاموس لیکنه کې ډېره ارزښتناکه موضوع ده؛ خو سره له دې هم ژبپوهان او لغتپوهان د هومونیمو د پېژندنې او په قاموسو کې د هغو د اوډنې په اړه یو راز نظر نه لري. ځینو هومونیمونه هغه لغتونه ګڼلي دي، چې د ریښو یا ایتیمولوژۍ له پلوه بېل؛ خو د تلفظ له پلوه یو ډول وي؛ لکه په دغو مثالو کې:
کوټ(کورټۍ، بالاپوښ) او کوټ(کلا ، حصار) یا په پارسي کې شادي(خوښي، خوشالي) او شادي(بیزو، میمون)، یا په انګرېزي ژبه کې bank(د پیسو خوندي کولو ځای)او bank(د دریاب، رود او ولې غاړه)، bark(غپل)او bark(د ونې یا درختي خوَړ/ پوستکی)، peace (سوله، امن) او piece (ټوټه، برخه، شمېر ، غړی او داسې نور)، strike (اعتصاب، کاربندي، هړتال)او strike(وهل، ضربه، وارکول او نوري ماناوي)، pole(اوږد ډانګ یا سیخ) او Pole (پولنډی، د پولنډ اوسېدونکی) ،may (ممکن)او May(د مې میاشت)، tear(څیرل)او tear (ژړا ، ژړل)، bear (زغمل، وړل، لرل، منل...)او bear(یږ، خرس)او په لسګونو نور(مقایسوي یا تاریخي مېتود). ځیني نور ژبپوهان او لغتپوهان باورلري، چې په هومونیمو کې نه یوازې هغه ټکي شاملېږي، چې تلفظ یې سره ورته؛ خو د ریښو په لحاظ سره بېل وي؛ بلکې هغه لغتونه هم هومونیمونه بلل کیږي، چې تلفظ یې یو راز وي؛ او د کلیمو د ماناوو د تاریخي تطور او مورفالوجیکو بدلونو په نتیجه کې منځ ته راغلي وي(د سترکتوریالیزم/ سترکچریالیزم مېتود)(د نور مالومات دپاره و.ګ. هلالي ۲۱). په دې ډله کې تور(د سپین ضد)، تور(تومت/تهمت، اتهام، الزام)، تور(جال، دام)، کوټه(خره، خرمن، دلۍ، د هرشي لویه ذخیره)،کوټه(ډېر، زیات، په پېخر)، برېښ(د پښتنو یوه قبیله)او برېښ(سرتېری یا تېروني یار)؛ په پارسي کې شاهد(کتوونکی)، شاهد(په مجازي مانا محبوب، معشوق، نګار، یار) او شاهد(په جزایي او حقوقي دعوو کې د قضیې اثباتوونکی یا ردونکی)یا په انګرېزي کې digest(هضمول)، digest(دراغونډو سوو مالوماتو د ماناوو او استنباطاتو اروېدل او شنل او حتا digest(د خبرو او منظمو ادبي خپرونو لنډه مجموعه یا لنډه بڼه) او د دې کلیمې نوري ماناوي، چې ټولي په حقیقت کې له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د زمانې په تېرېدو سره یې بېلابېل مفهومونه ټکو پر ځای او جلا ماناوي خپلي کړي دي. له دې امله د ژبپوهانو دوهمه ډله غوره ګڼي، چې داسې کلیمو ته باید د هومنیمس(homonymous) پر ځای ذومعانین (polysemous) کلیمې و وایو(د نور مالومات

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پاره و. ګ: هلالي ۲۴).

په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې، کله کله د مشابه ټکو د ویلو پر مهال د اروېدونکي په ذهن کې د مانا لویه ګډوډي او التباس پېښیږي؛ لکه په دغو جوملو کې:
د احمد کوټ ډېر اوږد ؤ/ دئ. دلته د«کوټ»ټکی د مانوي التباس اساسي سبب دئ؛ ځکه په مخکنۍ جومله کې د«کوټ» ټکی په دوو بېلو ماناوو(لباس او کلا)سم او معقول دئ. څوک وار دواره نه پوهېږي، چې ویوونکي د «کوټ»کلیمه په څه مقصد او مانا استعمال کړې ده. کــه څوک وو ایي:«د پلاني کوټ(پوښاک) لوی دئ.» دا جومله ښېخي سمه ده. دغه راز که څوک و وایي: «د پلاني کوټ(کلا/ قلعه) ډېر لوی دئ.» دا جومله هم په بشپړه توګه سمــه او دقیقه ده. (که څه هم د کورتۍ یا بلاپوښ په مفهوم د کوټ coatکلیمه له انګـــرېزي ژبې څخه را غلــې ده؛ خو له عمرونو راهیسي زموږ په ژبه کې په پراخ ډول کارېږي.) یا دا دوې جوملې، چې په هغو کې د مشابه ټکو کاروَنه، د مانا له اړخه لویه ګډوډي او ستونزه پېښوي:
۱- کوم*لور* ښه دئ؟ یاني کومه خوا ، کوم طرف، کوم لوری او داسي نور.
۲- کوم*لور* ښه دئ؟ یاني د رېبلو کومه وسیله (چې په پارسي کې یې داس بولي) ښه ده؟
د پښتو په ځینو لهجو کې، د دغو درو ټکو په وینګ او کښنګ کې د ګډوډۍ او التباس له کبله، د هغو د مانا په پوهېدو کې لوی مشکل پېښیږي:
- خوله (دهن)
- خوله (عرق)
- خوله (کلاه)
اصولاً د درو سرو ټکو په تلفظ کې د خج له پلوه ښکاره توپیرونه سته، چې که روښانه نه ســي لوستونکي ته د مانا په پوهېدو کې ډېر ګران پرېوزي. د دې له پاره، چــې له لومړیو دوو ټکو سره د دریم ټکي(خوله=کلاه) التباس له منځه یو وړل سي، ښه دا ده چــې دا ټکی د«خوله»پر ځای «خولۍ»و وایو. په انګـــرېزي کې هم داسي پېچومي او مشکلات خورا زیات دي؛ مثلاً:

The *route* was very long.
The *root* was very long.

په لومړۍ جومله کې د*لاري یا مسیر* اوږدوالي ته اشاره سوې ده؛ په داسي حال کې چــې په دوهمه جومله کې د وني یا بوټي د *ریښې* په اړه خبري کیږي. یا په دې دوو انګــــرېزي جوملو کې:

Helen didn’t see the *bat*(animal).

Helen didn’t see the *bat* (wooden implement).

لکه څنګه چې ګورو، په لومړۍ جومله کې د"bat"کلیمه د ځکالـــي(ښــاپېرک/ شــوپرک/ یا خفاش) په مانا ده؛ او په دوهمه جومله کې د هغه لرګین اوزار/ افــزار په مانا ده، چــې په کـریکیټ کې استـعمالیږي. سره له دې چــې داسي ټکي زیــاتره د پــام وړ شرایطو او حالاتو تر څنګ، د اړونده مشابه ټکو د ګرامــري ډول یــا نوعیت(word class)پر بنسټ سره بېلوي؛ خو په عمل کې د لویو مانوي التباسو او ګډوډییو سبب ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داسي ټکو حساسو مانوي توپيرونو ته پام اړول، د هر پوه او مجرب قاموس ليکوونکي د کار مهمه برخه ده(Jackson and Amvela 72-73.)

د مشابه ټکو په اړه عامه پرېکړه دا ده، چې د ظاهراً يوه ريښه لرونکو ټکو د پاره بېل قاموسي سرټکي ولرو. له همدې سببه د اکسفورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(COD9) کي د ږغ (sound) د پاره څلور مشابه ټکي راغلي دي، چي له بېلابېلو ژبو څخه اوس په جلا جلا ماناوو، په انګرېزي کي باب دي. په ځينو مواردو او حالاتو کي حتا هغه مهال هم څو ټکي مشابه ګڼل کيږي، چي وروستۍ ريښه يې کټ مټ يو راز؛ خو دوهمي ژبي ته يې د ننوتو لاري بېلي وي؛ مثلاً "mite"کليمه د يو ډول حشرې په مانا د زړې انګرېزۍ(Old English) له "mite" ټکي څخه را ټوکېدلې ده، چي هغه هم په خپل وار سره، له جرمنۍ ژبي څخه اخيستل سوی دئ. د «کوچنۍ پيسې»يا «کوچني حيوان»مانا يې هم جرمنۍ ريښه لري؛ خو منځنۍ انګرېزۍ ته د کښته منځنۍ جرمنۍاو بيا منځنۍ هالنډۍ د "mite"له لاري ننوتی دئ.

په ځينو حالاتو کي حتا هغه ټکي هم د مشابه ټکو په توګه ګڼل سوي دي، چي د ريښو په منځ کي يې اړيکي فرضي بڼه هم ولري؛ لکه د څړولو (graze)ټکی چي په(ا.ل.ق.۹) کي دوه سر ټکي لري. لومړی يې د څارويو له خوا د ونښو په څړولو اړه لري، چي ريښه يې د"grasian" ټکي ته رسيږي. دوهم يې پوستکي/ پوټکي ته وايي، چي ښايي ريښه يې د زړې انګرېزۍ د"graze"ټکي يو ځانګړی استعمال وي. په داسي حالاتو کي دا خبره روښانه نه ده، چي ولي دغه راز دوه ټکي د يوې کليمې دوې بېلي ماناوي يا په بله وينا دوهمه مانا د لومړۍ مانا امتداد او پراختيا نه بلل کيږي؟

د قاموسو اوسنيو استعمالوونکو ته ريښه پېژندنه د مشابه ټکو د تشخيص او بېلولو يو طبيعي معيار يا اساس نه دئ؛ خو قاموس ليکوونکي ته د لغتو د ناباوري بڼو او مانـاوو د فرضي او تصوري توپيرو په پرتله ډېر باوري او مشخص اساس دئ. هماغسي چي مخکي هم يادونه وسوه، د مشابه ټکو د توپير کولو د پاره يو بل اساس او تاداو د کلام د اجزاوو له مخي د کليمو بېلول دي، چي د هغو پر بنسټ په مختلفو ډلو يا کټګوريو پوري تړلي لغتونه، په خپله د بېلو قاموسي سرټکو اړتيا په ګوته کوي. د همدي معيار له مخي د لانګمېن په انګرېزي قاموس (LDEL 1991) کي د"skin"کليمې د اسم او فعل د پاره دوه بېل سرټکي ثبت سوي دي.

په دې اړه بله مهمه مسأله دا ده، چي قاموس ليکوونکی بايد د هغو ټکو لفظي او مانوي شنني ته هم پوره پام وکي، چي د يوې ژبي تر پولو دباندي په بېلابېلو ژبو کي د اواز يا املا د ورته والي په سبب د ګډوډۍ او التباس موجبات برابروي؛ مثلاً «دود» په پارسي او پښتو کي د لوګي په مانا کاريږي؛ خو په هندي او اوردو کي يې د«دوده»په بڼه د شيدو په مانا استعمالوي يا د بېيټ(buffet) انګرېزي ټکی، چي د وهلو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټکولو په مانا دئ؛ خو املا يې د بوپې(buffet)له هغه فرانسوي کليمې سره يو راز ده، چې ځانته د خوړو اخيستو په مانا کارېږي. له دې دوو مثالو څخه مالومېږي، چې د مشابهاتو بېلابېل ډولونه (هوموفونونه او هموګرافونه) نه يوازې د يوې ژبې په محدوده؛ بلکې کله کله د دوو يا څو ژبو ترمنځ هم لويې املايي يا مانوي ګډوډۍ پېښوي. ځينو فرهنګ ليکوونکو، له هغې ډلې څخه د انګرېزي ژبې د چېمبرز قاموس مؤلفانو، د دغه راز التباسو او مغالطو د ايسته کولو دپاره، خونده ور او په زړه پوري توضيحات وړاندې کړي دي(و.ګ.:Chambers 21st Century Dictionary)

په اوسنيو قاموسو کې زياتره هڅه کېږي، چې د لغتو تاريخي ريښو او مانوي تطور ته په پام نه کولو سره، ټول مشابه (homonymous) ټکي د بېلو يا جلا ټکو څېر وکښل سي. البته دا کار لوستونکو ته د کليمو د پام وړ ماناوو په موندنه کې ډېر ګټور او مرستندوى دئ؛ خو د لغتو د اتيمولوژۍ او شکلي - مانوي بدلونو له پلوه ځينو ګډوډييو او سرخوږييو ته لمن وهي.

د مانوي بدلون پر دې بولګو او مثالو سربېره، چې د عربي او پښتو ترمنځ د کليمو د مانوي بدلون ځيني اړخونه بيانوي، په پښتو کې هم د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د مانوي تحول خورا ډېر مثالونه لرو. دلته د يوه مثال يادونه بې ګټې نه ګڼو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په«پښتو - پښتو تشريحي قاموس»کې د«تور»دغو دوو مشابه ټکو ته ځاى ورکړل سوى دئ:
[1]تهمت(تومت)، افترا، الزام.[2]متهم، مجرم، هغه څوک چې د کوم جرم مرتکب شي.[3]قصور، ګناه.[4]ترهه، د زړه وسواس.[5]د مرغانو نيولو يو ډول جال(امرخېل اونور،١ټ: ٧۴۴).

د«تور»د بېلابېلو ماناوو په لړ کې دريمه مانا ياني قصور او ګناه بېله مانا نه ده. قصور او ګونا په مانا کې له تهمت، الزام، افترأ او اتهام سره هيڅ توپير نه لري. دا ټولې کليمې په خپلو منځو کې مترادفې دي. ځيني خلګ د يوه تورن يا متهم کس په باره کې وايي:«د پلاني تور څه ؤ؟» ځيني وايي:« قصور يا ګونا يې څه وه؟» د قاموس د دې برخې ليکوال بايد تر هر څه مخکې له حقوقي پلوه د « متهم»او«مجرم»د دوو بېلو اصطلاحاتو ترمنځ جدي توپير ته پام کړى واى؛ ځکه په حقوقو کې«متهم»هغه څوک دئ، چې د يوه جرم يا ګونا په کولو تورن وي؛ مګر تور يا اتهام يې تر اوسه د يوې قانوني محکمې له خوا نه وي زباد سوى؛ په دا سې حال کې چې«مجرم» هغه څوک دئ، چې لګېدلئ تور يې د يوې واکمنې قانوني محکمې له خوا ثابت سوى وي. له دې کبله«متهم» او «مجرم»له حقوقي لحاظه يو راز خلګ نه دي. که څوک په تېروتنې سره د «متهم» او«مجرم»د حقوقي اصطلاحاتو ترمنځ توپير و نه کړي، ښايي خلګ پر دې تېروتنې سترګې پټې کړي؛ ځکه قاموس ليکوونکى حقوقپوه نه دئ، چې د حقوقو او نورو علومو د ټولو اصطلاحاتو په باريکو توپيرونو پوه سي(که څه هم بايد تر وسه وسه کوښښ وکي، چې د دغه راز ټکو په مانا او بيان کې تل له اړونده نافذو قوانينو يا نورو منصوصو حقوقي تعريفونو څخه استفاده وکي، نه دا چې هغو ته د ځينو لغت جوړونکو په څېر، له ځانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریفونه وټاکي)؛ مګر د «تور» په بېلا بېلو ماناوو کي له تومت (تهمت) او الزام سره د جال یا دام د ماناوو یو ځای کول په ښکـاره دا ښیي، چي «د پښتو - پښتو تشریحي قاموس» د دې برخي لیکوال د قاموس لیکني مهم اصل ته هم پام نه دئ کړی. دا دوې بېلي ماناوي باید د «تور» په دوو بېلو قاموسي سرټکو کي بیان سوي وای. په بل عبارت، د مرغانو د جال په مانا د «تور» ټکی باید د یوې بېلي قاموسي کلیمې په توګه ثبت سوی وای.

د تراه/ترهـ، وسواس یا اندېښني په مانا د «تور» کاروَنه ډېره نادره برېښي، چي قاموس لیکوونکي باید دا نابابه او نادره مانا د پښتو ادب د یوه مشهور او باوري ماخذ په ښوولو سره مستنده کړې وای. که د «تور» ټولو ماناوو ته په ځیر سره پام وسي، له ورایه مالومېږي چي د ټولو ماناوو په منځ کي نیژدې او منطقي اړیکی سته؛ او ګرده ماناوي په واقعیت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي، چي هغه د تور (د سپین ضد) ټکی دئ. همدې کلیمې د خلګو له مانوي انګېرنو سره سم، د زمانې په تېرېدو سره، بېلا بېلي ماناوي موندلي دي. ځینو ماناوو تر اوږده نسبي استقلال وروسته، په پای کي د جلا کلیمو په بڼه سر پورته کړی دئ؛ لکه د جال یا دام په مانا د «تور» ټکي کاروَنه، چي له تومت (تهمت)، افترأ، متهم او مجرم څخه کاملاً بېله ښکاري.

د تور رنګ او تومت ترمنځ اړیکی له ورایه څرګند دئ؛ ځکه تومت یوازي هغه مهال منځ ته راځي، چي د چا پر سپینه لمن توره لکهَ یا داغ پیدا سي. په بله ژبه، د انسان نېک شهرت یا نامه ته زیان ورسیږي. د دې استدلال له مخي به ښه دا وي، چي «تور» د پښتو ژبي په قاموسو کي د دوو مشابه ټکو په بڼه وکښل سي. په لومړي کي یې پر اصلي او حقیقي مانا (تور رنګ) سربېره ګرده مجازي یا اصطلاحي ماناوي؛ لکه تومت، افترأ، الزام، اتهام، متهم، تورن او داسي نوري را غونډې سي؛ او په دوهم کي د جال یا دام په مفهوم د یوې بېلي کلیمې په بڼه وړاندي سي. که چیري اتېمولوژیکي څېړني دا حقیقت په ډاګه کړي، چي د «تور» دا مانا هم له هماغه اصلي او پخوانۍ ریښې (تور رنګ) څخه را ټوکېدلې ده، بیا هم دا مانا تر ډېره حده بېله او علیحده برېښي. د بېلوالي او استقلال دلیل یې هم دادئ، چي له اصلي او پخوانۍ مانا څخه د لیري والي په سبب د زمانې په تېرېدو سره نور له خپل بایولاجیکي/ بیولوژیکي مور او پلار سره په یوه جامه کي ښه نه ایسي.

څرنګه چي لیدل کیږي ذومعانین یا پالیسمیس ټکي د اوږده لغوي او مانوي (معنوي) تطور په بهیر کي کله کله خپله څېره په هومنیمو یا مشابه ټکو هم اړوي. په دې مانا چي د یوې کلیمې یوه یا څو ماناوي د نسبي خپلواکۍ تر موندلو وروسته، په پای کي د یوې بېلي کلیمې په توګه سر را پورته کوي؛ لکه کوټه (ډېر، زیات، سِوا، په پېڅر) چي په حقیقت کي له کوټه (خرهَ، خرمن، دلۍ، د خاورو، امبارو یا نورو ورته شیانو لویه کوټنۍ) سره یوه ریښه لري؛ خو اوس ګورو چي خلګ یې د هر شي د ډېروالي او زیاتوالي په مانا استعمالوي؛ مثلاً یوه نجلۍ خپلي همزولي ته وایي: «زه کوټه کالي لرم.» یا «ورور مي کوټه چاکلېټ راکړه.» دلته «کوټه» د ډېروالي او زیادښت په مانا ده، که څه هم له خرمن، خرې، امبار/ انبار، ډېران، کوټنۍ او داسي نورو سره نېغ په نېغ ارتباط لري. له دې کبله باید په پښتو قاموسو کي د یوه بېل سرټکي په توګه ثبت او تشریح سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپايي ژبو په ګډون د نړۍ په زياترو ژبو کي د واقعي مشابه او ذومعانين ټکو د پولو ښلوالی اسانه کار نه دئ. کله کله واقعي مشابه لغت د پالیسمیس یا ذومعانین په بڼه او کله کله هم د هومنیمو یا مشابه ټکو په ډول سرښکاره کوي. پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله هم د ځینو وتلو ژبپوهانو او لغتپوهانو د نظريو په استناد کاږي، چي د پالیسیمي او هامنیمي تر منځ د ښلولو روښانه کرښه نسته. په دې لاره کي لوی مشکل د دې خبري اِبهام او تاريکي ده، چي د کليمو ماناوي بايد څونه ښلوالی او جلاوالی ولري، تر څو په قاموسو کي د ښلو ټکو په توګه و پېژندل سي؟ (Jackson and Amvela 22)

د «عملي قاموس ليکني د پاره د آکسفورډ لارښود»مؤلفانو - سو آټکينز او مايکل رنډيل د پاليسيمي د بېلابېلو ډولونه په ډله کي، ددغو نومونو يادونه هم کړې ده:

Regular Polysemy, Semantic Polysemy, Semantic Transfer, Regular Meaning Shift, Semi-Productive Polysemy and Lexical Implication rules.

په انګرېزي کي د پاليسيمي دوه مثاله:

Put the *can* in the recycling bin.[دلته "*can*"د لوښي په مانا کارسوی دئ]

Did he eat the whole *can* ? [دلته "*can*"د محتوياتو په مانا دئ]

He dropped the *glass* and broke it. [دلته"*glass*"د لوښي مانا لري]

She drank six *glasses* that evening. [دلته"*glass*"د هغه دمحتوياتو مانا لري]

(Atkins and Rundell 139)

په ځينو قاموسو کي يې هموګرافو ته پرله پسي نومرې يا شمېرې ورکړې وي؛ او هغه په روښانه ډول ښيي، چي په راتلونکو ليکو کي د پام وړ ټکي ځيني نوري مانوي هم بيان سوي دي.

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

لکه څنګه چي پوهېږو په طبيعت کي د ډېرو اسمو، زياترو فعلو او ځينو صفتو تر منځ په يوه ځانګړې ډله يا کټګورۍ پوري د تړښت له پلوه خاص اړيکی ليدل کيږي. د شيانو او پديدو ترمنځ دې ډول صنفي او ګروهي اړيکو ته د ژبپوهني په اصطلاح هايپانمي(hyponymy)او د دغه راز اړيکو لويو او کوچنيو يا اصلي او فرعي ډلو ته هيپونيمونه(hyponyms) او هايپنيمونه(hypernyms) يا سپراورډينېټونه (superordinates)وايي.

په هيپونيمو کي يو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای کاريږي، چي مانا يې تر هغه محدوده او په هغه کي مشموله وي؛ لکه غاټول، نسترن يا ريدی چي د ګل هيپونيمونه دي يا مېز او چوکۍ چي د فرنېچر هيپونيمونه دي؛ ځکه ګل په واقعيت کي داسي پراخ او عام مفهوم دئ، چي غاټول، نسترن، ريدی او داسي نورو ګلان ټول په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنبي شامل دي. په فرنېچر کي هم مېز، چوکۍ او داسي نور شيان ګرده داخل او شامل دي. بالعکس د غاټول، نسترن، ريدي او داسي نورو محدوده مانا په يوازيتوب سره د ګُل عام او اُرت مفهوم نه احتوا کوي. په دې ډول هيپونيم د کوچني او محدود مفهوم له پاره د عام ټکي استعمال دئ. په هايپنيمو يا سپراورډينېټو کي د هيپونيمو پر خلاف، يو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای استعماليږي، چي تر هغه پراخه او عامه مانا ولري؛ لکه حيوان کليمه چي د سپي، زمري، پړانګ، پيشي او داسي نورو هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ يا په انګرېزي کي د "vehicle" کليمه د "automobile", "train", "chariot", "airplane" او "dogsled" هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ. د همدې تعريف له مخي، هايپنيم يا سپراورډينېټ د هيپونيم پر ضد د کوچني، محدود او مشمول مفهوم له پاره د عام ټکي يا عام مفهوم کارول دي. (دې مسألې ته وروسته له يوه بله اړخه هم لنډه کتنه کوو.)

قاموس ليکوونکو ته د هيپونيمو او هايپنيمو د پوهېدو ارزښت په دې کي دئ، چي د بېلابېلو شيانو (حيواناتو، نباتاتو، صنعتي او تجارتي پيداورو) او رازراز طبيعي - اجتماعي موجوداتو او پېښو په تعريف کي بايد د بېلابېلو ډلو او کټګوريو تر منځ حساس صنفي او ګروهي اړيکی په غوَر او دقت سره بيان سي (دا کار که څه هم په ويلو کي اسان بريښي؛ خو په عمل، په تېره بيا د صفتو او قيدو په حالت کي کله کله ډېر ګران او ستونزمن کار دئ) که نه نو د هغو تر منځ مشترکي پولي ګډوډيږي؛ او په تېروتني سره د يوه شي نوم بل شي ته ورکول کيږي.

کوهيپونيمونه (Co-hyponyms)

په قاموس ليکنه کي دا خبره ډېره مهمه ده، چي د کوهيپونيمو او سينيمو (مترادفو ټکو) تر منځ روښانه توپير وسي. په پخوانيو فرهنګو کي يې د صفتو تعريف د کوهايپنيمو په وسيله کاوه؛ خو اوسني فرهنګونه زياتره کوښښ کوي، چي دا نيمګړتياوي ليري کړي. سره له دې هم په دې کار کي لوی مشکل دا دئ، چي په ټولو حالاتو کي د يوې ډلي يا ټولګي تعبير (genus expression) موندنه ګران کار دئ؛ ځکه په صفتو کي د هيپونيمو د مراتبو لړۍ په ندرت سره موندل کيږي. په نتيجه کي وينو، چي د هر شي او هري پېښي په اړه د اړتيا وړ هيپونيمونو (سپراورډينېټونو) تر لاسه کول ناممکن حالت ته رسيږي؛ لکه په دغه مثال کي:

strange: [1]unusual, peculiar, surprising, eccentric, novel, unfamiliar, alien, foreign, unaccustomed(Atkins and Rundell 135).

مخکني مثال ښيي، چي کوهيپونيمونه د صفتو په بڼه راوړل سوي دي.

هايپانمي او ميرنمي (Hyponymy and Meronymy)

هايپانمي او ميرنمي د حسي اړيکو هغه جوړي دي، چي د مراتبو د لړۍ (hierarchy) پر بنسټ سره يو ځای سوي وي. په ژبه کي ځيني ټکي عامي ماناوي لري؛ حال دا چي ځيني نور هما غه شي ته په اشاره کولو سره تر ډېره حده، مشخصي ماناوي افاده کوي؛ د مثال په توګه «ونه/درخته» او «ناجو» دواړه کېدای سي د عين

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي د یادوني دپاره استعمال سي؛ خو «ناجو» د «وني/درختي»په پرتله د پام وړ مفهوم، ډېره ښه او مشخصه پېژندګلوي کوي. په حقیقت کي«ونه/درخته»د هغو شیانو دپاره استعمالېدای سي، چي«ناجو»نه وي؛ مګر د وني توب اساسي ځانګړتیاوي لکه لوی بوټی، تنه، ښاخونه، ونه او ناجو پاڼي او داسي نور، له ځانه سره وساتي.(Jackson and Amvela 117-118)

دواړه د عمومیت او مشخص والي د هایراکۍ(سلسله مراتبو) د اړیکو په مرسته سره تړلي دي. په دغه راز ګډو روابطو کي د نوعیت یا ډول اړیکی بیانیږي؛ ځکه د وني ډول یا نوعیت یو دئ. دې ارتباط ته لکه څنګه چي مخکي هم یادونه وسوه، په ژبپوهنه کي هایپانمي(hyponymy) وايي. د دې پرخلاف په میرنمي (meronymy) کې د دوو ټکو تر منځ اړیکی د «برخي ارتباط» دئ؛ مثلاً د پښې او ګوتي درد په حقیقت کي یوې پښې ته اشاره ده؛ خو د ګوتي درد د هغه د ځای یا موقعیت پېژندني ډېره مشخصه او دقیقه لاره ده. ګوته په واقعیت کي د پښې یوه برخه ده.

په قاموس لیکنه کي ډېر ځله د بېلابېلو ټکو تر منځ د هایپانمي او میرنمي اړیکی لیدل کیږي. البته د شیانو، اشخاصو او بېلابېلو موجوداتو تر منځ د ډول یا نوعیت اړیکی(هایپانمي) د برخو تر اړیکي(میرنمي) زیات لیدل کیږي. هایپانمي اړیکی د طبیعي موجوداتو او پېښو په تصنیف یا خپل خپل کولو پوري نه محدودیږي؛ مثلاً د بېلابېلو خپلونو او کټګوریيو دغه ډول مثالونه د انسانانو په لاسي مصنوعاتو کي هم موندل کیږي. دلته د مسألې د لا زیاتي شنني او اسانه پوهېدو دپاره د انګرېزي ژبي یو مثال وړاندي کوو، چي موږ ټول د ژوندانه په ورځنیو چارو کي په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ یو. لوښی یا ظرف په مجموعی ډول پر څو ډوله دئ:

الف) غوټه یا بوخڅه/ بوخچه(bag)

ب) دبلی یا قوطۍ(tin)

ج) بکس یا صندوق/ صندوخ(box)

د) بېرل/ بېلر(barrel)

هـ) دېګ یا کټو(pot)

غوټه یا بوخچه په خپل وار سره، پر درو ډولو وېشل کیږي:

الف) کڅوړه یا خلطه/ خریطه(sack)

ب) ګوډانه، کوچنۍ کڅوړه یا بېلېدونکی جیب(detachable pocket)

ج) د پیسو ایښوولو یا پیسو ساتلو ډېر کوچنی جېب، امیاني، بټوه، پټاکیدانه(purse)

بکس هم په پر دوه ډوله دئ:

الف) کرېټ(crate)

ب) بسته(case)

بسته هم په خپل وار سره، پر دوه ډوله ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) د کتابو یا اسنادو د خوندي کولو او وړلو راوړلو بسته(briefcase)
ب) د کالو ساتني یا وړلو راوړلو بسته(suitcase)
بېرل/ بېلر هم په خپل روڼ، پر دوه ډوله دئ:
الف) کوچنی بېرل(keg)
ب) د الکولي مشروباتو د تخمُرکولو لوښی(cask)

د بېلابېلو شیانو د مختلفو ډولونو او بېلابېلو برخو د سمي پېژندني دپاره قاموس لیکوونکو ته ښایي، چي د هایپانمي او میرنمي په مسألو سر خلاص کړي. هر شی تر هغه مهاله په کره او دقیقه بڼه نه پېژندل کیږي، چي له نورو همډوله، همجنسه او همشکله شیانو څخــه جلا نسي. همدغه راز، د شیانو د بېلابېلو برخو د پام وړ موقعیت د دقیقي پېژندني دپاره هم باید د انساني اناټومۍ په څېر، د هغو سم او کره نومونه په ګوته سي. که په مخکنیبو مثالونو کي، قاموس لیکوونکی، د یوه شي یو ډول د بل ډول پر ځای وښیي یا د هغو دوه یا څو ډولونه پــه خپلو منځو کي سره ګډوډ کړي، ښېله شکه به لوستونکـي د هغو په پوهېدو کــي، لهلــوی سرخوږي او جدي تېروتني سره مخامخ کړي.

میرنمي له کُل سره د اجزاوو یا له اصل سره د فروعـــاتو او برعکـــس اړیـکی منعکسوي؛ مثلاً د بایسکل یا مـوټرسایکل د څرخ په اجزاوو(برخو)کي د هغــه سیمان(spokes)شامـل دي.دغه رنــګه، د کــلیسا پــه فرعي اجزاوو یا برخو کي مرکزي تالار(nave)؛ د ماجت/ مسجد په برخو کي حجره، محراب، منبر او نوري برخي؛ د ودانۍ په برخو کي خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د کتاب په برخو کي د هغه مخـونه، پوښ او نوري برخي؛ د لاسو او پښو په برخو کي ګـوتي، نوکان او داسي نور شامل دي. یا په سرچپه بڼه د یوه څرخ سیمـان او نــوري برخــي؛ د یوه ماجت محراب، حجــره، مــنبر او نوري برخي؛ د یوه کتاب مخونه، پوښ او نـوري برخي؛ د یوي ودانۍ خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د یوي کلیسا مرکزي تالار(nave)او نوري برخي؛ د لاسو او پښو نوکان، ګـوتي او نوري برخـي په وار سره د څرخ، مــاجــت، کتاب، ودانــۍ، کلیسا او لاسو او پښــو کُل جوړوي.(Atkins and Rundell 135.)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

شبه میرنمي له یوې ډلي، یوې تولۍ خلګو یا یو غونډ شیانو سره د هغو د غړو اړیکی منعکسوي. دا ډول اړیکی په حقیقت کي له کُل سره د اجزاوو کمزوری ارتباط ښیي؛ لکه قومي اړیکی؛ مثلاً د یو چا په اړه ویل کیږي: هغه څوک چي په پلاني قام یا قبیلې پوري تړلئ دئ.

د هایپانمي او میرنمي له هر اړخیزي شنني څخه دې نتیجې ته رسیــږو، چي د راغونډو سوو کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطـلاحاتو په لا دقیق تصنیف او چاڼ کي د قاموس لیکوونکو کوښښ، د پام وړ ماناوو په پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او چټکه موندنه کې، له لوستونکو سره ډېره مرسته کوي.

کولوکېشن(Collocation)

په خبرو اترو او ادبي اثارو کې کله کله دوه ټکي د يو بل تر څنګ يا يو بـــل ته نيـژدې راورل کيږي. د دې دوو ټکو تر منځ داسـي مانوي(معنـوي) اړيکې موجود وي، چې پــه حقيـــقت کې يو ټکی د بل د مانا له پوهېدو سره مرسته کوي؛ مثلاً چيري چې چای جوشه (kettle) استعمال سي، له هـغه ســره جـــوخت د ايشېـــدل (boil) د کاروَني احتمال هـــم تـر سترګو کيږي. دا دوې کليـمې ښايي له نحـوي پـــلوه بېلا بېلې بڼې ولري؛ لکه په دغو مثالو کې:

subject + verb = (kettle+boil)
verb + object = (boil+kettle)
adjective + noun = (red+wine). (Jackson and Amvela 131)

په پښتو کې هم د داسې ټکو شمېر لږ نه دئ، چــې په خـبرو او ليکنو کــې زيـاتره د جوړو (pairs)په بڼه کاريږي؛ مثلاً(شين+ اسمان يا اسمان + شين)، (کور+ودان)، (اور+ سوځېدل)، (شين + پټي)، (ســرې + شونډې)، (ســور+ ســالو)، (زريني+ وړانګې) او داسې نور يــا په پارسي کــې(هوا + تند)، (دريا+ خروشان)، (آب/هوا+ سرد)، (حمام+ ګرم) او داسې نور. د دغه رازصفتو او اسمو تړښت او يو ځايوالی په حقيقت کې د کولوکېشن اړيکی بيانوي. البته په ګرامر کې هم د ځينو ټکو د يو ځای ظهور پراخ مثالونه لرو؛ لکه په دغو انګريزي مثالو کې چې هيڅکله يو له بله نسي بېلېدای:

refer *to*, fond *of*, fear *of*, rely *on*, etc.

هغه څه چې په قاموس ليـــکنه کې د غـــوَر او تعمق وړ دئ، د ځينو ټکو تر منځ د خاصو سيمانتيـکي اړيـکو تشخيص او پېژندنه ده. د کليمو په سيمانتيکي جوړښت کې د بدلون او اوښتون ځينـــي نور مثالونه او ډولونـــه هـــم سته، چې قاموس ليکوونکي بايد د لغوي زېرمو په راغونډولو او تشريح کولو کې، د هغو بېلا بېلو اړخو ته دقيق او هر اړخيز پام وکي.

کله کله داسې هم پېښيږي، چې په يوه جومله کې د يوه ټکي د متضادي يا معکوسي مانا په نفي کولو سره يوه خبره يا پرېکړه مثبته بڼه اخلي؛ مـــثلاً« غورمه/ قورمه ترخه نه ده»، «کوچنيان بد نه دي»، «هوا لا تر اوسه نه ده توده سوې» او داسې نور. په لومـړی جومله کې له ورايه ګورو ، چې د «ترخه نه ده» عبارت په حقيقت کې د غورمې/ قورمې خوږوالـي ته اشاره ده؛ په دوهمه جومله کې د کوچنيانو ښه والي او روغتيا ته ګوته نيول سوې ده؛ او په دريمه جومله کې هم د لومړيبو دوو په شان د هوا د سړښت بيان راغلئ دئ. دې حـالت ته په ژبپوهـنه کې لايټهيز(litotes) وايي، چې په حقيـقت کې د يوه عمل د اغېزمنيا او ارزښت د لږلو له پاره استعماليږي؛ او پېژندنه يې په قاموس ليکنه کې هم له ضروري موضوعاتو څخه ګڼل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هره ژبه کي د فصاحت او بلاغت د څرګندولو په خاطر داسي لاري چاري استعماليږي، چي هر يوه يې په خپله خاصه بڼه او ځانګړي ډول د کليمو او ترکيبو پر ماناوي اړېکي لـويه اغيـزه ښندي. دغـه راز صنايعو، نخښو او نوښتګرۍ ته چي شمېر يې خورا زيـات دئ، په انګرېزي کي د رېتوريـک ډيوايسيز(rhetoric devices) اصطلاح کاروي، چي د قاموس ليکـوونکي د کار يوه برخه ده. د قاموسو مؤلفان بايـد نه يـوازي دغـه راز ټکي، عبارتونه او ترکيبونه په پوره غور سره را غونډ، بلـکي د فرهنـګونو په مـتن کي يې هم سم او کـره استعمال ته دقيق پام وکي.

د کليمو د مانوي بدلون ځيني نور ډولونه: ميتونمي/ ميتانمي، سينيکډک/ سينَکډيکي...

په ژبپوهنه کي داسي حالات او موارد، چي په هـغو کـي يو شی د بـل اړونـده شي په وسيله و نومـول سي، د ميتونمي يا ميتانمي(metonymy)په نامه يادوي؛ او يـو د بـل پـر ځای کارېـدونکو ټکـو ته ميتنيمونه (metonyms)وايي؛لکه تاج (crown) کليمه، چي د پاچا يا ملکي او توره (sowrd) چـي د يوځي ځواک پر ځای کارېږي. په ژبه کـي د داسي ټـکو سمـه پېژندنه او پر ځای کاروَنه هم د قاموس ليکني د علمي مېتودولوژۍ نه بېلېدونکـې برخه ده. سربېره پردې، د بېلابېلو کليمو د ماناوو او استنباطاتو په اوښتو کي بل راز مانوي بدلونونه هـم پېښيږي، چي په هغو کي کله کله برخه يا جزء د کُل يا ټول پر ځای(لکه ګل د پسرلي دپاره) يا بالعکس ټول يا کُل د جُزء يا برخي پرځای(لکه قانون د پوليس د منصبدار دپاره)، خاص د عام پر ځای(لکــه د ستـوني پرېکول د وژلو دپاره) يا بالعکس عام د خاص پر ځای(لکه غـل د جيب وهوونکي دپاره) يا د شيانو ترکيبي اجزاوي د هغو د بشپړ او واحد جوړښت پر ځای(لکه پولاد د توري يا ستېرينګ د موټر دپاره)کــارېږي. داسي حالاتــو ته د ژبپوهــني په اصـطـلاح سينيکډک/ سينَکډيکي (synecdoche)وايي ،چي له ميتونمي سره نيژدې او ټينګ اړېکی لري؛ او پېژندنه يې قـاموس ليکوونکي ته نه يـوازي په زړه پوري؛ بلکي ضروري ده.

د متضـادو ټکو يو ځای والـی(Combination of Antonyms)

متضاد ټکي د استعمال د موقعيت له پلوه زياتره په يوه جومله يا څو نيژدې جوملو کي ليدل کيږي؛ مثلاً «د ***ژوند*** او ***مرګ*** مسأله»، «له ***سره*** تر ***پايه***»، «***اوږد*** او ***لنډ***»، «***دوست*** او ***دوښمن***»، «***ژوندی*** يا ***مړ***» يا په پارسي کي «از ***صبح/بام*** تا ***شام***»، «***تاريکی*** و ***روشنی***»، «***زن*** و ***مرد***»، «***پير*** و ***جوان***» او داسي نور.

په ژبو کي ځيني ټکي او ترکيبونه له آره تـل په متضاده بڼه کاريږي؛ او مقصـد يې تر ډېره حده پر يوه خاصه مسأله ټينـګار کول وي؛ مثلاً خلک وايي:«پلاني دا تبصره په ***پټه*** وکړه ***نه په عامه***» يا «پلانـی دا مرسته ***يوازي زما سره*** کوي، ***نه له هرچا سره***» او په پای کي دا ځانګړتيا ، چي متضاد ټکي زياتره د يوه ټاکلي حالت بدلېدو ته د اشاري په بڼه کارېږي؛ د مثـال په توګه ويـل کيـږي: «مــوږ يم پر لسو بجو پرانيستل کـيږي؛او پــر څلــورو بجــو تــړل کـيږي.»(Jackson and Amvela114)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کي هم ځيني کليمې په خپـل ذات کي متضـادي او متناقضي ماناوي افاده کوي؛ مثلاً په پښتو او دري کي«چالاک» له يـوې خوا چـټک، چُست، چـابک، کوښښي، تکړه او داسي نورو ته وايي؛ او له بلي خوا همدا کليمه د مُزور، رند يا هغـه چا په مفهوم کاريږي، چي په پوهه، مهارت، هونرمندۍ او ناروا لارو چارو سره، په هرډول شرايطو او حالاتو کي د ځان په ګټه کار کوي. د پاړسي په پخوانيو متنو کي«زبان دراز» ترکيب د نارينه وو د پاره د فصيح، بليغ، مستدل او داسي نورو په مفهوم کار سوی دئ؛ خو اوس ګورو، چي همدا ترکيب د نارينه وو، او ښځودواړو، په تېره بيا ښځو د پاره د بې شرم، بـې حيا، سپين ســترګي، رږ، ګستاخ، سليطه او داسـي نورو په مفهوم کاريـــږي. داسي مالوميږي، چي د«زبان دراز» پخوانی مفهوم اوس تقريباً په ټولو حـالاتو کي د نوي مفهوم تر اغيزې لاندي راغلئ دئ؛ او دا پخپله د عين کليمې يا ترکيب د متضادو اړخونو يو مثال بيانوي. په انګريزي کي هم د دغه ټکو او ترکيبو شمېر لږنه دئ؛ د مثال په توګه د"wicked"کليمه اصلاً د ناوړه، بد، زشت، مـضر، شيطان، ازار رسوونکي او داسي نورو په مفهوم ده؛ خو په عـاميانه خـبرو او مرکو کـي د عالي، غوره، غښتلي، پياوړي،کارپوه، عالمانه او داسي نـورو په مفهوم استعماليږي. دغه راز په انګريزي کـي"howling"کليمه هم د سپي يـا لېوه د درد او عذاب د اوږدې چغې په مـانا استعماليږي؛ او هم د کټ کټ خندېدو په مفـهوم، چي دا دواړي ماناوي هم په خپلو منځو کي د مانوي تضـاد مسأله په ګوته کوي. د هندي او اردو ژبو«ګل»کليـمه د پرون او سبا دواړو په مانا کاريږي، چي دوه جلا او متضاد مفاهيم دي(و.ګ. پلاټ ۸۴۰).

زياتره داسي انګېرل کيږي، چي انټنمي(antonymy)يوازې د هغو ټکو تر منځ ليـدل کـيږي، چي د ګرامر له پلوه د کلام په يوه يا عين ډلې پوري اړه ولري؛ خو له دې کـــبله چـي انټنمي په حقيقت کي د دوو يا څو بېلو ټکو تر منځ د مانوي اړيکو بيان دئ، نو ځکه دا امکان هم ليري نه دئ، چي د کلام په بېلابېلو اجزاوو يا جلا جلا کټګوريو پوري د تړلو ډلو تر منځ هم اړيکی ځرګند کړي؛ لکه:

Lighten our *darkness*, we pray.
She remembered to *shut* the door, but left the window *open*.
(Jackson and Amvela 114)

په مخکنيـيو دوو جوملو کي وينو، چي متضاد ټکي د کلام د بېلابېلو اجزاوو تر منځ مانوي اړيکی بيانوي.

په انګريزي کي د متضادو ټکو ډولونه

په انګريزي کي متضاد ټکي عموماً پر درو ډلو وېشي، چي ځيني مثالونه يې په دې ډول دي:

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

هغه متضاد ټکي، چي د بېلو ټولګيو يا درجو پر اساس سره جلا کيږي؛ لکه:

beautiful او ugly، hot او cold، cheap او expensive او داسي نور.

داسي متضاد ټکي زياتره په خبرو کي د پرتله کولو د پاره کاريږي؛ لکه:

My arm is *longer*/*shorter* than you.

(c) ketabton.com: The Digital Library

I love a *good book* more than a *meal*.

- متباين يا متمم انتيمونه(Contradictory or Complement Antonyms)

هغه متباين يا متناقض ټکي، چې د يو بل د متمم په توګه کاريږي؛ لکه:
"asleep" او "awake" ، "alive" او "dead" ، "on" او "off"، "true" او"false" او داسي نـــور.
په داسي متضادو ټکو کي د درجي خبره هيڅ ځای نه لري؛ د مثال په تـــوګه يـــو خوځنده موجود بايد يا ژوندی وي يا مړ. هيڅوک د پرتلي په بڼه داسي نه وايي، چي پلانـی تر پلاني مړ يا ژوندی دئ. په دغه راز متضادو ټکو کي د مقايسي يا پرتلي امکان نه ځاييږي. دغه رنګه د برېښنا سويچ هم يا بايد روښانه وي يا مړ.

- سرچپه يا اړولي انتيمونه(Converse Antonyms)

په دغه راز متضادو ټکو کي، ديوه ټکي استعمال سمدلاسه د بل متضاد ټکي مانا بيانوي؛لکه:
below او above ، after او before، sell او buy او داسي نور. په دغو دوو جوملو کـــي د دې ډول متضادو ټکو دوه اړخيز اړيکی ښه مالوميږي:

Lydin *bought* the car from Kristen.
Kristen *sold* the car to Lydin. (Jackson and Amvela 116)

ځينو نورو مؤلفانو د انتنمي ډولونه په دې ډول هم نوملي دي:

الف) متممه يا مکمله انتنمي(Complementary Antonymy)

متممه يا مکمله انتنمي د دوو متضادو حالتو تر منځ داسي اړيکی بيانوي، چي د تفضيـــلي (مقايسه يي) او عالي صفتو په مرسته نسي تشريح کيدای. په داسي حالاتو کي داســي نه ويل کيږي، چي پلانی لږ ژوندی (slightly alive) يا نسبتاً مړ (rather dead) دئ. له دې امله، په دې برخه کي عمومي فارموله دا ده:

- که ژوندی وي، نو مړ نه دئ.
- که مړ وي، نو ژوندی نه دئ.
- که ړوند وي، نو بينا نه دئ يا نسي ليدلای.
- که په سترګو ويني، نو ړوند نه دئ.
- که لګيدلئ وي، نو خطا سوی نه دئ.
- که خطا سوی وي، نو بي نخښه نه ده ويشتې. (Atkins and Rundell 142).

ب) قطبي انتنمي(Polar Antonymy)

په دې ډول انتنمي کي، متضاد ټکي يو د بل مقابلو قطبونو ته اشاره کوي؛ خو د متضادو ټکو په دې ډول کي، اړيکی تر متممي يا بشپړې انتنمي ډېر پېچلئ دئ؛ او په دې فارموله کـــي څرګنديږي:

- که ښه نه وي، نو بد نه دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- که بد نه وي، نو ښه نه دئ.
- که ښوزله وي، نو شتمن نه دئ.
- که تاریک وي، نو روښانه نه دئ.
- که ډېر ښه نه وي، نو لږ بد دئ.
- که ډېر بد نه وي، نو لږ ښه دئ.
- که ډېر روښانه نه وي، نو لږ تاریک دئ.
- که ډېر تاریک نه وي، نو لږ روښانه دئ.
- که ډېر ښوزله نه وي، نو لږ شتمن دئ.
- که ډېر شتمن نه وي، نو لږ ښوزله دئ.

ج) سمتي یا اړخ لرونکي انټنمي (Directional Antonymy)

په دې انټنمي کې، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري، د متضادو ټکو هغه کوچنۍ ډولونه راځي، چې د مختلفو اړخونو استازیتوب کوي؛ لکه شمال چې د جنوب په مقابل لوري کې پروت دئ یا لوړ چې د کښته مخالف دئ یا مخ چې د شا مخالف لوري ته اشاره کوي. نارینه او ښځه، مقعر او محدب، لوړ او کښته، پیل او پای، زانګو او ګور، ترل او پرانیستل، پراخ او تنګ، تودوخه او سړښت او داسې نور هم د اړخ لرونکو متضادو ټکو بېلابېل مثالونه دي. (Atkins and Rundell 143)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

د نړۍ په زیاترو ژبو کې، د زمانو په تېرېدو سره د متلو پراخي او ارزښتناکي زېرمې جوړې سوي دي، چې را غونډول یې د هغو ژبو د روزونکو او پالوونکو ستره او مهمه وجیبه ګڼله کیږي. لکه څنګه چې ژبه د یوه ژوندي ټولنیز مخلوق په توګه تل د بدلون او تحول په حال کې ده، د نورو ټکو، تعبیرو او ترکیبو په شان یې متلونه هم د پیدا ایښت، ودې او مرګ بېلابېل پړاونه تېروي. یو متل مري او پرځای یې یو یا دوه نور متلونه زیږي. که څه هم نن سبا په زیاترو ژبو کې، د متلو د خوندي کولو او هر اړخیزې شننې د پاره بېلې مجموعې او قاموسونه لیکل سوي دي؛ خو سره له دې هم د ژبې د مفصلو او تشریحي قاموسو په تألیف کې، د ځینو متلو د ثبتولو او سپړلو مسأله ډېر اهمیت وړه.

دا حقیقت اوس هرچا ته څرګند دئ، چې ژبنۍ قاموس د ژبې له ګردو اړخو لکه ګرامر، لیکلي او شفاهي ادب، موسیقۍ، هونر، علمي او مسلکي اصطلاحاتو، فکري او دیني اعتقاداتو او نورو ژبنیو، ادبي او کولتوري ارزښتونو سره نه شلېدونکې اړیکې لري. له همدې سببه باید د تشریحي قاموسو مؤلفان د ژبې اصلي ویوونکو ته د لغوي زېرمې او نورو ادبي - علمي موضوعاتو ترڅنګ د متلو په راټولو او تشریح کولو کې هم بشپړ زیار وباسي. په پارسي، انګرېزي او نورو ژبو کې هم داسې متلونه خورا ډېر دي، چې یادونه یې د ژبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريحي او مفصلو فرهنګو کې بې ګټې نه ده. که متلونه په قاموسو کې د هغو تر مرکزي او محوري ټکو لاندې وکښل سي، په موندلو کې به يې ربړ او سرخوږی نه پېښيږي؛ مثلاً د «مينځه» تر ټکي لاندې«خواره دي سي مينځه، چي د مينځي کالي مينځي» او له«ډول» سره دا متل «چي ډول دي سو په خنګ، د وهلو يې څه ننګ؟ !» وکښل سي. البته په اختصاصي قاموسو کې د متلو راغونډول او ثبتول په يوازي سر د مسألې بشپړ حل نه دئ. بايد د هغو مفهوم او د استعمال ځای هم په اسانه او روښانه ټکو سره بيان سي.

د هري ژبې په ادبي اثارو کې هم کله کله له متلو څخه استفاده کيږي. په پښتو او پارسي نظم کې د متلو را وړل يو بېل ادبي صنعت دئ، چي«ارسال المثل» يې بولي؛ لکه عبدالعظيم رانيزي، چي "د ګور شپه نه په کور کيږي" متل په يوه بيت کې داسي راوړی دئ:

«د ګور شپه چېري د چا نه په کور کيږي»
غم د چا په خوشـــحالۍ کلــه بدليږي
(بېنوا، ارسال المثل)

کله کله د يوه بيت په هره ميسره کې بېل بېل متل راوړل سوی وي، چي په ادبي صنعت کې يې« ارسال المثلين» بولي؛ لکه د خوشحال خان ختټک(۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) په دې بيت کې:

«وايي چي له ځــانه په اولاد وي پېرزوينه»
«خدای په کارواني په اصلي والـــي اوبه»
(بېنوا، ارسال المثلين)

که څه هم ن سبا، د ژبې متلونه زياتره د ځانګړو قاموسو په بڼه چاپيږي؛ خو سره له هغه هم د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې، د متلونو را غونډول له ډېرو ګټورو او ارزښتناکو کارو څخه دئ.

په قاموسو کې د ژبنيو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

د قاموس ليکني يو بل مهم اصل د پام وړ ژبې د ببلابېلو محاورو يا ژبنيو اصطلاحاتو را غونډول او توضيح کول دي؛ ځکه په هره ژبه کې د زماني په تېرېدو سره له يوې مادې يا يوې ريښې څخه دونه محاوري او اصطلاحات جوړ سوي او لا پسي جوړيږي، چي را غونډول او شنل يې د ژبې د هر اړخيزو او مفصلو قاموسو لوستونکو ته ډېر ګټور او په زړه پوري دي؛ لکه«خبره تر غاښ لاندي کول»،«سر نه ګرځول»،«سر نه خلاصول»، «سر نه ګرَول»،«غوږ نيول، «تر غوږ تېرول»،«خوله پرېکول»،«په غوښو کې هډوکې لټول»، «خاشي ماتول»،«سترخان په پښه ښوول»،« پر پزه مچ نه پرېښوول»، «له مچ سره سبلاوه ګرځول»،«پزه په هوا نيول» او سلګونه نور، چي هر يو يې په خپل جغرافيايي چاپېر او خپلو ځايي ويوونکو کې، بېلي ماناوي او مفهومونه لري. په خوشالۍ سره په پښتو کې د دغه راز محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو لمن دونه پراخه ده، چي که د پښتنو په ټولو سيمو کې، د روزل سوو مسلکي کسانو له خوا په پوره زيار او زغم سره را ټول او بيا د ژوندييو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثالو په وړاندي کولو سره په روانه ژبه تشریح سي، خبره به یې بې شکه څو ټوکه پنډو قاموسو ته ورسیږي. دا کار په حقیقت کي د پښتو ژبې د بې ساري لغوي استعداد، ستري مانوي پانګي او تر هر څه مهم د دې لرغوني ژبې په بېلابېلو ټکو کي د اشتقاقي وړتیا د پراخوالي او زیاتوالي په مانا دئ. د دې واقعیت د زبادولو دپاره دلته یوازي د مثال په بڼه د هغو محاورو او اصطلاحاتو یادونه کوو، چي په پښتو کي د «اوبو» له مادې څخه راوتلي دي:

اوبه کول (مځکه یا څاروي اوبه کول، ویلي کول)؛ اوبه لرل (په تپ کي زوه یا التهاب، په پخو خوړو، مېو یا سبو کي اضافي اوبه)؛ مال اوبه کول (د مال یا سامان آلاتو خرڅول)؛ خوله اوبه اوبه کېدل (له ډېري اشتها خوله د اوبو ډکېدل)؛ اوبه اخیستل (د وجود ټپ ته اوبه ننوتل، د چا سپکاوی یا بې عزتي کول)؛ اوبه ایستل (له ټپ یا خوړو څخه د اوبو وتل)؛ اوبو پر سر اخیستل (په ربړو او کړاوو کي ډوبېدل)؛ اوبو پر سر اخیستل او ځک ته لاس اچول (د بېلابېلو ستونزو او پېچومو پر مهال د ژغورني دپاره، له هر چا څخه مرسته یا هري ممکني وسیلي ته لاس اچول)؛ اوبو راوړی (بې وسه او بې کسه، داسي بې واکه او ناتوانه، لکه اوبو چي راوړی وي)؛ د مخ اوبه تویېدل (د چا سپکاوی یا بې عزتي کول)؛ اوړه او اوبه کېدل (روغه او جوړه، توافق، سازګاري)؛ اوبه غلبېلول (له ناوړو شرایطو یا ناوړو کسانو سره ګوزاره کول، د ستونزو او اختلافاتو زغمل)؛ اوبه خړول (د کسات یا غچ اخیستني دپاره پلمه جوړول، برید کولو ته تیاری کول)؛ اوبه خړول او ماهیان نیول (د حالاتو خړپړتیا ته لمن وهل او له هغو څخه ناروا ګټه اخیستل)؛ اوبه په ځړول (په بې غیرتۍ او شاګرځولو سره د ځان او دوست سپکول او شرمنده کول)؛ اوبه په سترګو کي دربدل (پړتیا، شرمنده کېدل)؛ اوبه په غاړه کي ښکاربدل (د ښکلو لطافت، ښایست او نازکوالي ته اشاره)؛ اوبه تر ورخ تېربدل (کار تر کار تېربدل، مهم فرصت له لاسه ورکول)؛ تر پر وړو لاندي اوبه تېرول (په پټه یا چالاکۍ سره د یوه کار کول)؛ اوبه درول/ اوبه دربدل (سپکېدل، بې عزته کېدل)؛ اوبه ډم وروړل (د کار په پیل کي سم فکر نه کول او په پای کي له ستونزو او کړاوو سره مخامخ کېدل)؛ اوبه په ډانګ نه بېلېدل (د شخړو او ناخوالو له کبله د خپلوانو، عزیزانو او ملګرو نه بېلېدل)؛ اوبه ډم کېدل (د بې پروایۍ او ناپامۍ په وجه د مشکلاتو او ناخوالو ډېربدل)؛ اوبه سړي کول (اوبه تودول)؛ تر اوبو ترۍ پوري ایستل (په چم او ټګۍ برګۍ سره د چا تېر ایستل او ځورول)؛ تر اوبو د مخه ګاولي ایستل (د یوې مسألې یا پېښې په اړه تر وخت د مخه پرېکړه کول، بې ځایه اند بښنه او تلوسه)؛ له سترګو اوبه وتل (بې شرمي، بې حیایي، د چا په وړاندي سپکاوی او بې عزتي)؛ تېري اوبه نه جاروتل (د تېر وخت یا تیري سوي موقع بېرته نه راستنېدل، د ښه فرصت له لاسه وتل)؛ په چا پسي اوبه پاشل/ شیندل (چا ته په سفر کي د خیریت او سلامتۍ غوښتنه کول)؛ اوبه تر سر تېربدل (په پېچومو او مشکلاتو کي ډوبېدل)؛ اوبه اچول (درناوی کول، سرکښته کول)؛ اوړو او اوبو غوندي زده کول (د یوه مضمون یا کار په زده کړي کي زیات تمرین او مهارت)؛ خوله له اوبو ډکېدل (د مصلحت پر اساس، له حقیقت ویلو ډډه کول)؛ اوبه ډېرول (د مېلمنو د ناڅاپي راتګ پر مهال د اوبو په مرسته د ښوروا یا نورو خوړو ډېرول)؛ اور او اوبه (د دوو متضادو شیانو یا اشخاصو را غونډول)؛ په رښکۍ اوبه را ایستل (چاته د هغه/هغې د اقتصادي ښوزلۍ یا ښوسۍ په سبب، پېغور ورکول) او داسي نوري محاوري او اصطلاحات، چي ګرده مخ یا شا ته د «اوبو» له مادې سره د یوې بېلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليمې د موښلولو په مرسته جوړ سوي دي؛ او هره اصطلاح يې د استعمال بېل ځای او جلا مانا لري(د نور مالومات له پاره و.ګ. نوري ۱۰-۱۲ او حبيبي، «د پښتو لوی سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ۲). دا اصطلاحات زياتره د پښتو په لوېديځه (لوېديزه) لهجه کې کاريږي. کېدای سي د پښتو په نورو لهجو کې د «اوبو» له مادې څخه ځيني نوری محاورې او ژبنې اصطلاحات هم راوتلي وي، چي هر يو يې د بېل مقصد او بېلې مانا دپاره استعمال سي. سربېره پر دغو پراخو ژبنيو اصطلاحاتو د پارسي ژبې له «آب» مادې څخه هم په پښتو کي ځيني ترکيبونه جوړ سوي دي، چي د خلکو په ورځنيو خبرو او مرکو کي کاريږي؛ لکه: آبداره (عزتمن، پتمن، د وقار او حُرمت څښتن)؛ بې آبه (بې عزته، بې پته، بې حُرمته، سپک)؛ آب و عزت او داسي نور.

د دغه رنګه ترکيبو، محاورو او اصطلاحو د ماناوو سمه پېژندنه د پښتو ژبې هر زده کوونکي او ويوونکي ته ډېره ضروري ده. که څه هم په ځينو ژبو کي د محاورو يا ژبنيو اصطلاحوو د پېژندني دپاره له اوږدو زمانو څخه بېل قاموسونه کښل سوي دي، چي پر خپل ځای ډېر ستر او ارزښتناک کار دئ؛ خو سره له دې هم د ژبې په مشرح او مفصل فرهنګ کي د ځينو مشهورو او عامو بڼو راوړل او سپړل، د ريښه پېژندني او ډول ډول شکلي او مانوي تطوراتو له پلوه بې ګټې خبره نه ده. د پښتو ژبې ځيني محاورې او اصطلاحوي له نن څخه تقريباً اويا کاله مخکي د هيواد د مخکښ او نوميالي فکلوريسټ، متن سموونکی، قاموس ليکوونکي، اديب او شاعر- اروښاد محـــمد ګل نوري (په ۱۳۵۲ش کي مړ) له خوا را غونډې سوې دي، چي په خپل وخت کي ډېر لوی او په زړه پوري کار ؤ. بېله شکه اويا کاله ډېر اوږد عمر دئ. زموږ ژبې په دې اوږده موده کي د ودې او پرمختګ ډېر اوږده پړاونه او مزلونه وهلي دي. له دې کبله دا برخه هم زموږ د نورو ژبنيو قاموسو په شان، پرمختيا او بشپړتوب ته اړتيا لري.

اروښاد محمد ګل نوري په پښتو قاموس ليکنه کي هم د قدر وړ زيار ايستلئ ؤ؛ مګر په خواشينۍ سره چي نه چا سم پېژندلئ او نه يې هم قدر کړی دئ. ويل کيږي، چي اروښاد نوري په واقعيت کي د هغه دوه جلدي «پښتو قاموس» اصلي مؤلف هم دئ، چي څو لسيزې مخکي يې د خپلي لور- طيبو په کومک او همکارۍ تأليف کړی ؤ؛ او د «نوراللغات» نوم يې پر ايښی ؤ؛ خو د پښتو ټولني د هغه مهال واکمنانو پر خپلسر د «پښتو قاموس» په نامه چاپ کړی دئ؛ او اروښاد نوري يوازې د مؤلفانو د ډلې يو غړی بللئ دئ) (و.ګ. نوري).

د پښتو ژبې په انګريزي څېړونکو کي جګړن جورج واترز ګيلبرټسن هم د عارف الله خان يوسفزي، علي اکبر خان کندهاري او محمود اپريدي په مرسته په خپل پښتو - انګريزي قاموس کي د پښتو ژبې خورا ډېرې ژبنۍ اصطلاحوې او محاورې را غونډې کړې دي. په دې قاموس کي پر پښتو محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو سربېره، ځيني پښتو ټکي او متلونه هم راغلي دي، چي د پښتو او انګريزي ژبې زده کوونکو ته په يوه ډول، خورا په زړه پوري کتاب دئ. و.ګ.:

A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې ژبنیو اصطلاحاتو او محاورو شمېر زرونو ته رسېږي، چې ځیني یې د خلګو د ورځنیو مکالمو ترڅنګ، په ادبي اثارو کې هم د مجاز او کنایي په بڼه کارېږي. په بېلابېلو ماناوو .له یوې رېښې څخه د دغه راز پراخو اصطلاحاتو او محاورو راوتل، پښتو ژبې ته دنړۍ په مهذبو او متمدنو ژبو کې، لوړ او ارزښتمن ځای ورکړی دئ.

«فرهنګ نظام»د پارسي فرهنګو په ډله کې هغه فرهنګ دئ، چې د دغې ژبې خورا ډېرې محاورې او ژبني اصطلاحات یې خوندي کړي دي؛ لکه فلان نخود هر آش است(یانې په هر کار کې لاسوهنه کوي)؛ همان آش است و همان کاسه(یانې په شرایطو او حالاتو کې بدلون نه دئ راغلئ)؛ آش همسایه روغن غاز دارد(یانې د نورو شیان او کارونه تر خپلو ښه ښکاري)؛ آش دهن سوزی نیست(یانې مهم شی نه دئ)او داسې نور، چې ګرده د «آش» له مادې څخه را ټوکېدلي دي(شاد ج۱: ۸۱).

اروانباد ډاکټر عبدالحکیم هلالي په خـپل علـمي او کـتور اثر«پښتو قاموس لیکنه»کې د ژبنیو اصطلاحاتو د وېش په اړه د روسي ژبپوه -و. و. وینګرادف نظریې راوړې دي، چې لنډه یادونه یې دلته بې ګټې نه ده. ددې روسي ژبپوهاند له نظر سره سم، ژبني اصطلاحات د مانوي جوړښت له پلوه پردرو ډلو یا ګروپو وېشل کېږي:

«په لومړي ګروپ کې هغه ژبني اصطلاحات داخلیږي، چې معنا یې د ترکیب د اجزاوو له معنا لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا یې د ترکیب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي؛ لکه د پښـتو ژبې دغه ژبني اصـطلاحات: په سـترګو ننـوتـل، پرسپین ډاګ غاښ وتل. په دوهم ګروپ کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې معنا یې د ترکیب د اجزاوو پر عمومي معنا متکي وي؛ لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: د پایڅي رګ پالل؛ هر سړی پر خپله ټیکۍ اور اړوي؛ دی د کراستې ملا بند دئ؛ پر بدو اوښتل. په دریمه ډله کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې اصطلاحي معنا یې په تحلیلي ډول د ترکیب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري(لکه د پښتو ژبې دغه ژبني اصطلاحات: پښه پر پښه اړول؛ باڼو پر باڼو ایښوول؛ اوږه کښل؛ بګړۍ د سره لوبدل...» (د بشپړ مالومات دپاره و.ګ: هلالي ۱۰۹-۱۱۰).

یو بل روسی ژبپوهاند - ن.م. ښانسکي د وینګرادف پر درو ډلو یوه بـله ډله هم ور زیاتوي؛ او په دې حساب د روسي ژبې اصطلاحات پر څلورو ډلو وېشي. د ده په عقیده، په څلرمه ډله کې هغه ژبني اصطلاحات راځي، چې که څه هم د ترکیب هر غړی یې په خپله اصلي مانا استعمالیږي؛ او د ترکیب عمومي اصطلاحي مانا یې د جوړونکو غړو مجموعه ده؛ خـو دا ترکیبونه د استعمال پر مهال تل خپل اصلي ترکیبي شکل خوندي کوي؛ او بې الیشـبـدو کارېږي؛ لکه په پښتو ژبه کې دغه ترکیبونه: د اوبو شین ډنډ؛ د سینما ټکیس...(هـلالي ۱۱۱). یو بل روسي ژبپوهاند -ب. ن. ګـلوین هـم د وینـګرادف پر وېـش یوه بله ډلـه ور زیاتوي، چـې د آیډیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Idiom)پــه نامه یې یادوي(هلالي۱۱۱). د دغو نظریو پر خلاف، پــه روسي ژبپوهنه کې پر مختکنییو څلورو ډلو سربېره، ټول هغه ترکیبونه هم د ژبنییو اصطلاحاتو په ډله کې راځي، چې خپل ترکیبي ثبات یې تر یوې انــدازې ساتلئ وي؛ او تل د مشخصو ترکیبو په شکل استعمــــالیږي؛ لکه متلونه، مقولې او عام عبارات (هلالي۱۱۱).

په قاموسو کې د متلو، ژبنییو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لارې

د متلو، مقولو، ژبنییو اصطلاحاتو او عامو عبارتو تر منځ په انګــریزي، پارسي، پښتو او نورو ژبو کې هم کله کله د پولو ټېلول اسان کـــار نه دئ. ژبنــي اصطلاحات د نــورو ژبو په څېر په انګرېزي کې هم خورا پــــراخــه زېرمه لري، چې د آيډيمو (Idioms) تر عـــــنوان لاندې څېـــړل کیږي؛لکه: 'a wet blanket'(هغــــه څوک، چې د نــورو د ساتېرې فضا ورانــوي)؛'Pyrrhic victory' (هغه بــــرى، چې په لوړه بــیه پــرېوتــــي وي)؛ 'under wire' (پر وخت برابر، پر موقــع بــرابـر)؛ 'to eat a humble pie'(بخښنه غوښتل، د تېروتنې منل)؛'Crocodile tears'(د چم یا ټګــۍ اوښکې تویول، د خلګو غولول) او په سلګونو نور.

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په قاموسو کې د ژبنییو اصطـــــلاحاتو د ځرنګوالي او ځای ځايګي په اړه داسي کاږي: «ژبنییو اصطلاحاتو هیڅکله په قاموسو کې د ښېـل سرتکي ځای نه لره. ښايي نــه د هـــغو د اوږدوالي په وجه، بلکې له دې کبله چې په فرهنګــو کې د هغو مـــوندنه اسانه نه ده. قاموسونه د اصـــطلاحاتو د اوډلــــو په بـــاره کې بېـلابېلې کړنـــلارې لــري. د انګرېزي فرهــنګو له ډلــې څخه په لانګـــمېن قاموس (LDEL, 1991, xiv)کــي، په دې اړه خورا پېچلې او مروړلې کړنلاره غوره سوې ده. په دې مانا، چـــي یــوه اصطلاح تر هر څه مخکي، په خپل ترکیب کې له لومړني اسم سره یو ځای اوډل کیږي.که یې په ترکیب کې اسم نه لره، بیا له صفت سره یو ځای لیکل کیږي. کــه یې په جوړښت کــې صفت هم شامل نه وي، بیا نو تر لـــومړني قید لانــدې راځي. که یې په ترکیب کې قیــد هم شامل نه ؤ، بیا نو تر لومړني فعل لاندې او که یې فعل هم نه لره، بیا نو د خپل ترکیب تر لومړنۍ کلیمې لاندې(هر څه چې وه)اوډل کیږي. البته هر چیري چې په قاموسو کې ژبنۍ اصطلاح ځای مومي، باید د کراس ریفرینس په بڼه، د اصطلاح په جوړښت کې تر نورو جوړونکو تــــکو لاندې هم و اوډل سي.»(Jackson and Amvela 209)

په اوسنۍ انګرېزي کې دا دود دئ، چې د فعلو تر شا قیدونه او اضافه توري مونښلوي؛ او په دې توګه له جوړسوي ترکیب څخه بېلې ماناوې تر لاسه کوي، چې د ګرامر په اصطلاح، عبارتي فعل (phrasal verb) ورته وایي؛ لکه:

give away(۱له چا سره خیانت کول.۲چاته څه ورکول).

give in(تسلیم کېدل، ماته منل).

give off(۱تولیدول.۲د بوی یا بخار ایستل).

(c) ketabton.com: The Digital Library

give on /give into(۱ښول.۲پرانیستل.۳مخته، څېرمه).

give out(له منځه تلل، ماتېدل، پای ته رسېدل.۲اعلانول.۳وېشل.۴بهر ایستل).

give over(۱درول، لاس اخیستل، پرېښوول.۲لېږدول، و ځانګړي کار یا مقصد ته ښول).

give up(۱پرېښوول، ترک کول، په یوه کار کې د ماتې یا ناکامۍ منل.۲ځان یوه ځانګړي کار یا داعیې ته ګومارل او داسې نور).(Thomson & Martinet 315; Robinson 566-67)

هغه عبارتي فعلونه(Phrasal Verbs)چې د فعل او قید له یوې برخې یا قید او اضافه توري له یو ځای کېدو څخه جوړ سوي وي، زیاتره تر اړونده فعلو لاندي اوډل کیږي؛ خو ځیني قاموسونه له داسي فعلو او قیدو سره د یو بېل قاموسي سرټکي(headword)په توګه چلند کوي؛ ځکه چې داسي فعلونه ځیني مهال له خپلو اصلي فعلو څخه ګرسره جلا ماناوي لري.(Jackson and Amvela 209)

په معاصرو انګرېزي قاموسو کې معمولاً هغه اصطلاحات او عبارتي فعلونه، چې هریو یې بېله مانا افاده کوي، معمولاً تر اصلي مادې لاندي کاږي؛ او په ځینو حالاتو کې یې له اسانه مثالو سره په جوملو کې هم استعمالوي. د پښتو مشرح او مفصل فرهنګ هم باید د ژبو په ټولو لهجو کې دغه راز ارزښتناکي زېرمې را غونډې؛ او په اسانه ټکو سره یې توضیح کړي. په دې کار سره به بې شکه له یوې خوا د پښتو ژبې ستره لغوي او اصطلاحي پانګه له زیانمن کېدو او هېرېدو څخه وژغورله سي؛ او له بلې خوا به په اسانۍ سره، د پښتو ژبې ټولو مینه والو ته فرصت ورکړل سي، چې د بېلابېلو لهجو په ورځنیو محاورو او مرکو کې کارېدونکي ټکي او عبارتونه له ژوندیو مثالونو سره زده کړي. د خلګو دا نیژدېوالی او پیوستون به په پای کې د یوې منلي معیاري ژبې په رامنځ ته کولو کې هم ستره ونډه واخلي. په قاموسو کې د ژبنیو اصطلاحاتو د اوډني او ترتیب په اړه هم په ژبپوهانو او فرېزیالوژیستانو کې بېلابېلي نظریې وړاندي سوي دي، چې د فرېزیالوجی/ فرېزیالوژی له مهمو موضوعګانو څخه ګڼل کیږي(د بشپړ مالومات د پاره و.ګ. هلالي ۱۱۳- ۱۱۷).

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کې له یوې ریښې څخه راوتلي محاورې او ژبنۍ اصطلاحوي په بېلابېلو بڼو ثبت سوي دي. ځینو قاموس لیکوونکو دا ډول اصطلاحات تر بېلو سرلیکونو لاندي ثبت کړي دي؛ په داسي حال کې چې ځینو نورو بیا د خپل ترکیب تر اصلي او مرکزي ټکي لاندي اوډلي او مانا کړي دي. نن سبا په معاصر قاموسو کې ژبني اصطلاحات او عبارتونه زیاتره تر هغه اصلي یا مرکزي ټکي لاندي کاږي، چې د شکل او مانا په لحاظ له پام وړ اصطلاحاتو سره نه شلېدونکی اړیکی ولري؛ مثلاً«مال اوبه کول»، «تر اوبو د مخه ګاولي ایستل»، «اوبه په ستوني کې مالومېدل»، «تږی تر اوبو پری ایستل» او داسي نور ګرده په قاموس کې د «اوبه» تر اصلي یا مرکزي ټکي لاندي راوړل کیږي یا په انګرېزي کې د "Pyrrhic victory" اصطلاح د "Pyrrhic" او د"Crocodile tears" اصطلاح د "Crocodile" ټکي په پای کې کېښل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې په ځينو اختصاصي قاموسو کې يې، د متلو او ژبنيبو اصطلاحاتو د اسانه موندني دپاره، هره ژبنۍ اصطلاح يا متل د هغو ټولو ترکيبي برخو لاندې راوړې دئ؛ مثلاً "Actions speak louder than word"متل د "actions" , "louder" , "speak" او "word" تر قاموسي ټکو لاندې، په جلا جلا ډول تکرار سوی دئ.(Simpson 1, 140, 209, 250.)

په اختصاصي فرهنګو کې د متلو، ژبنيبو اصطلاحاتو او بېلابېلو عبارتو په اسانه موندنه کې د ځو ځايه يادوني يا کراس- ريفرينس لاره تر ټولو غوره او عملي لاره ده؛ اما د ژبې په عمومي تشريحي قاموس کې له ټولو ترکيبي برخو سره د يوه متل يا يوې اصطلاح ځو ځلا يادونه، نه يوازې سرخوږونکی، بلکې په اقتصادي لحاظ هم نامطلوب کار دئ. له دې کبله يې له اوسني دود او بايدې سره سم، يوازې تر هغه ټکي يا مادې لاندې کاږي، چې د اتيمولوژۍ له پلوه اړېکی يا نيژدې والی سره لري؛ لکه په مخکنيو مخونو کې چې د «اوبو» له مادې څخه د ځينو را ټوکېدلو محاورو او اصطلاحاتو، لنډه يادونه وسوه.

په قاموسو کې د ترکيبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

د هرې ژبې په قاموس ليکنه کې، بله مهمه او ارزښتناکه مسأله د ترکيبي ټکو يا مرکباتو پېژندنه او را غونډول دي. په زياترو ژبو له هغو څخه په پښتو، پارسي، عربي او انګرېزي کې د مرکباتو شمېر دونه ډېر دئ، چې له را غونډولو او شنلو څخه يې د مرکبو ټکو جلا لوی او پنډ قاموسونه جوړېدای سي. مرکب او ګډ ټکي زياتره په دوو بڼو جوړېږي:

الف)کلمه چې يوه خپلواکه کليمه(base)له يوه يا ځو اشتقاقي عناصرو سره يو ځای سوې وي (complex word) لکه: ناسم(نا+ سم)، اتلواله(اتل+ واله)،زړورتيا (زړور+ تيا)، مينه ناک (مينه+ناک) او داسې نور په پښتو کې يا نارسايي(نا+ رسايي)، ګلزار(ګل+ زار)، معجزه آسا (معجزه+ آسا)، بتکده (بت+ کده)او داسې نور په پارسي کې يا impossibility(im-, possibil,-ity), Unlikely(Un-,like, -ly), vitality(vit-,-al,-ity) او داسې نور په انګرېزي کې، چې د بېلابېلو ژبو (لاتيني ، يوناني، فرانسوي او اسپانوي) ډول ډول اشتقاقي عناصر (derivational elements) د مخوندې او شاوندې په بڼو له خپلواکو ټکو سره يو ځای سوي ؛ او په ګډه يې بېل مرکب ټکي جوړ کړي دي.

ب) هغه مرکب ټکي، چې د دوو يا ځو بېلو کليمو له يو ځای والي څخه جوړ سوي وي؛ لکه کوروانه (کور+ودانه)، خواتوری(خوا+توری)، سرلوړی(سر+ لوړی)، سرتېر(سر + تېر) او داسې نور په پښتو کې، يا ميهن دوست(ميهن+ دوست)، دلخراش(دل+ خراش)، خاطر جمع(خاطر+ جمع)په پارسي کې يا blackboard (black+board), blackbird (black+bird), teapot (tea+pot) او په سلګونو نور په انګرېزي کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کې مرکب ټکي پر ځينو فيناالوجيکي/ فونولوژيکي توپيرونو سربېره، په ليکدود کې هم د پام وړ توپيرونه او بېلوالی لري. د فيناالوژۍ له پلوه په زياتره دوه کليمه يي مرکبو ټکو کې خج پر لومړۍ څپه وي؛ لکه: eMERgency plan, RePUBlican Party, TEApot, BLACKbird او داسې نور. انګليسي ويوونکي د (white house) او (WHITE house) په دوو ترکيبي بڼو کې، د تلفظ له پلوه ښکاره توپير کوي. د ليکدود له پلوه هم ټول مرکب ټکي يوه بڼه نه لري. ځيني يې د يوې کليمې په بڼه ليکل کيږي؛ لکه: blackbird ,teapot ,blackboard او داسې نور (Solid Compounds) ځيني نور مرکب ټکي د يوې بېلوونکې نخښې (هايفن) په وسيله سره بېل سوي وي؛ لکه: ,bridge-builder, mud-walled body-blow او داسې نور (Hyphenated Compounds) او په پای کې دريمه ډله مرکبات هغه ترکيبي ټکي دي، چې ترکيبي برخې يې يو له بله بېلې کښل کيږي؛ لکه: ,coffee cup, blue sky Army depot او داسې نور (Open Compounds). دا خبره د يادوني وړ ده، چې د بلې هرې ژبې په شان، په انګرېزي ژبه کې هم د مرکبو ټکو په اړه د تلفظ تر توپيرو د ليکني توپيرو ته ډېر پام کيږي. سره له دې هم د ترکيبو په ليکلو کې تر اوسه د کومې پخې او ثابتې قاعدې پر ځای، شخصي ذوق او سليقه چليږي. لکه څنګه چې businessman, business-man, business man;wine bottle, wine-bottle او داسې نور تر اوسه، په بېلابېلو بڼو ليدل کيږي (په دې برخه کې د نور مالومات له پاره د اينټرنيټ د دغه لينک وګورئ: (encyclopedia.com/complex and compound words)

په انګرېزي کې داسې کليمې هم ډېرې دي، چې د ترکيب او يو ځای والي دواړه شکلونه پکښې راغلي وي؛ لکه: "hot-bloodedness" چې په هغه کې د "hot" او "blood" د دوو اصلي کليمو تر څنګ د "ed" او "ness" دوه وروستاړي هم تر سترګو کيږي. په "biographical"، "lexicography" او داسې نورو ترکيبونو کې هم د دوو بېلو اصلي ټکو پر يو ځای کېدو سربېره، يو شاوندی هم ليدل کيږي. په انګرېزي کې دا راز ترکيبي ټکو ته "Compound-Complex Word" وايي، چې کله کله د يوه هايفن (-) په مرسته سره بېليږي.

په انګرېزي کې د ترکيبو بېلوَنه

دا خبره جوته ده، چې په انګرېزي کې ترکيبونه تل له دوو يا زياتو ريښو (کليمو) څخه جوړ وي؛ مګر سره له دې هم حتمي او ضروري نه ده، چې د هغو جوړونکي ريښې (کليمې) بايد د کلام په يوه برخه يا يوې کټګورۍ پورې تړلې وي. که د يوه ترکيب دواړې ريښې د کلام په يوه برخه يا يوې کټګورۍ پورې اړه ولري؛ لکه (اسم + اسم يا فعل + فعل) نو داسې انګېرل کيږي، چې نوی جوړېدونکی ترکيب به هم د کلام په يوه برخه يا يوه ډول پورې اړه ولري؛ او د هغې ډلې د يوه ساده غړي په توګه به کار کوي. د عمومي قاعدې په توګه د يوه ترکيب د جوړونکو يا متشکله اجزاوو وروستۍ برخه، د هغه ترکيب مجموعي نوعيت يا کټګوري په ګوته کوي. په راتلوونکو کرښو کې د بېلابېلو ترکيبو فارموله او ډولونه وړاندې کيږي:

د اسم ترکيبونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره رينبه(هر ډول کليمه) + اسم = اسم

د ترکيب لومړۍ برخه کېدای سي اسم، فعل، صفت يا قيد وي؛ خو دوهمه برخه بايد هرومرو اسم وي. په داسي حالاتو کي تر لاسه کېدونکی ترکيب تل د اسم بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + اسم: text-book, arm-chair, ash-tray

فعل + اسم: pick-pocket, dare-devil

صفت + اسم: hard-cover, blue-collar, black-bird

قيد + اسم: down-grade, back-talk, after-thought

د فعل ترکيبونه

هره رينبه (هر ډول کليمه) + فعل = فعل

ياني که په يوه ترکيب کي اسم، صفت، فعل او قيد له يوه فعل سره و موښلي، نو تر لاسه کېدونکی نوی ترکيب هم خامخا د فعل بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + فعل: house-keep, brain-wash, baby-sit

فعل + فعل: drop-kick, dive-bomb

صفت + فعل: white-wash, sweet-talk, dry-clean

قيد + فعل: over-do, down-grade

د صفت ترکيبونه

هره رينبه يا هره کليمه (بېله فعله) + صفت = صفت

اسم + صفت: sea-sick, ox-eyed, earth-bound

صفت + صفت: south-west, metallic-green, blue-green

قيد + صفت: off-white, near-sighted

د قيد ترکيبونه

قيد + قيد = قيد

قيد + قيد: through-out, in-to

د خاص اسم ترکيبونه

فعل + قيد: د اسم ترکيب

فعل + قيد(اشتقاق): drive-in, blast-off

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ترکیبو دا ډله یوازنی ډول دئ، چي په انګرېزي کي د عامي قاعدې پیروري نه کوي.

په پښتو کي سپین مخی، ورانکار، سرتمبه، سرزوره، خپلسره، کاغذ باد، تورکمار، لاسلیک، پوهنځی، غمخور، اناري سور، ژړ نارنجي او داسي نور؛ په پارسي کي سنګدل، سیاه دل، جستجو، ګفتګو، دوربین، دوراهی، آبپاش، آبګردان، بتکده، ایستګاه او داسي نور د دغو ډلو ښو بولګې دي. البته په ټولو ژبو کي د قاموس دپاره د را غونډو سوو موادو (corpus) د شنني او څېړني په بهیر کي کله کله ډېره ګرانه وي، چي د اصطلاحي ترکیبو (Idiomatic Compounds) او نا اصطلاحي ترکیبو (Non-Idiomatic Compounds) تر منځ توپیر وسي.

په انګرېزي قاموسو کي د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په انګرېزي کي د مرکباتو او عبارتو تر منځ د فینالوژیکو، نحوي او مانوي اساساتو له مخي توپیر کوي:

۱- د تلفظ پر بنسټ توپیر: لکه په 'black 'board عبارت کي، چي دواړي متشکله کلیمي په پیل کي خج لري؛ او د دواړو ټکو تر منځ تړاو لیدل کیږي. په داسي حال کي، چي په 'black-board مرکب ټکي کي یوازي د لومړۍ برخي په پیل کي خج لیدل کیږي؛ او په ترکیب کي د دواړو جوړونکو ټکو تر منځ د اواز له اړخه څه تړښت نسته. دغه راز په 'hard 'cover عبارت کي بیا هم د هري کلیمي په سر کي خج ګورو؛ حال دا چي په 'hardcover ترکیبي حالت کي یوازي یو لومړنی خج لیدل کیږي. په تلفظ کي دا بدلونونه، عبارت او ترکیب ته بېل بېل شکلونه ورکوي.

۲- د نحوي خصوصیتو پر بنسټ توپیر: د مرکباتو د جوړونکو برخو تر منځ ګرامري اړیکی کله کله روښانه نه دئ؛ نو ځکه په مرکباتو کي زیاتره د پرېکون یا انقطاع (intruptibility)، د کلیمو د اوډني یا ترتیب (word order)، تعدیل یا بدلون (modification) او صرفي ضمیمو منلو (inflectibility) مسألو ته زیات پاملرول کیږي. ټول مرکبات او د هغو جوړونکي برخي د پرېکون یا انقطاع وړ نه دي؛ مثلاً "dare-devil" ترکیب د "dare the devil" په عبارتي بڼه نسي استعمالیدای.

په ترکیب کي د کلیمو اوډنه یا تریب په دې مانا دئ، چي د یوه ترکیب ببلا بېلي برخي د یو بل په وړاندي څه ډول موقعیت لري؟ په انګرېزي کي اصلاً د اسم + صفت یو ځای والی عادي خبره نه ده؛ خو سره له دې هم په ځینو ترکیبو؛ لکه sea-sick او داسي نورو کي کارېږي. بالعکس، په انګرېزي کي د فعل + ادات (verb + preposition) ترکیب عامه خبره ده؛ خو سره له هغه یې هم د اسم دپاره کارول ناباب ښکاري؛ مثلاً "splashdown" چي اسم دئ؛ او یوازي په ترکیبي بڼه کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تعدیل یا اوښتون مفهوم دا دئ، چي د یوه ترکیب د مانا د تعدیل دپاره له نورو ټکــو څخه کار اخیستل کیږي . له دې کبله چي ترکیب یو واحد یونیټ دئ، نو ځکه د هغه متشکله برخي په خپلواک یا بېل ډول نه تعدیلیږي. سره له دې هم ترکیب کېــدای ســي په مجمــوعي بڼه د نورو ټــکو په مرسته بــیان سي؛ مثلاً ”air-sick“ نه د ”hot air-sick“ او نــه هــم د ”air-very sick“ پــه بڼه ویل کېــدای سي، چي تو ده (hot) هوا بــیان کړي؛ او د ناروغۍ یادونه وکي. په انګرېزي کي معمولاً وایــي: John was seriously air-sick په دغه جومــله کي د ”seriously“ کلیـمه په واقعـــیت کــي ټول ترکیب تعریفوي نه د ترکیب لومړی عنصر یا لومړی برخه (air) .

۳- په ترکیبو کي صرفي ضمایم اخیستنه (inflectibility): د یوه قاموسي ټکي په تــوګه، ترکــیبونه د خپــلو ګرامري کټګوریو له مخي بېلابېلي صرفي ضمیمې مني؛ خو د هغو متشکله عناصر په جلا بڼه وروستاړي یا مختاړي نه مني؛ لکــه ”bottle-neck“ چي یو اســم دئ؛ او د ”bottles- necks“ په بڼه نسي ویل کېدای. په داسي ترکیبو کي یوازي وروستــی عنــصر د جمعي دپاره وروستاړی قبلوي؛ او تل د ”bottle-necks“ په بڼه استعمــالیږي. ”finger-prints“ , ”ash-trays“, ”dish-washers“ او داسي نــور ټــول د دې ډول بدلــونو نور مثــالونه دي. (Jackson and Amvela 93-94)

۴- په ژبنیو اصطلاحاتو د اوښتو له مخي توپیر: ترکیبونه له مانوي اړخه دا ځانګړتیا لري، چي د خاصي مانا په ترلاسه کولو سره، زیاتره د ژبنیو اصطلاحاتو (Idioms) بڼه غوره کوي. یوازي په ډېرو نادرو حالاتو کي د ترکیبو مفهومونه د تحت اللفظي یا هو بهٔ هو مانا پر بنسټ د هغو له متشکله عناصرو څخه مشتق کیږي؛ او په زیاترو مــواردو کي د هغــو د لړه ترلړه یوه جوړونکي عنصر مانا پټــه او مبهــمه پاتیږي؛ د مثــال په ډول ”dustbin“ یوازي د خاورو او خځــلو ټولولو ته ځانګړی یا محدود نه دئ. یا توره تخته (blackboard) چي کېدای سي د توروالي پر ځای سپین یا زرغون رنګ ولري؛ او د لرګي پر ځای له فلز یا کوم بل شي څخه جوړه سوې وي. د همدغو خصوصیاتو په رڼا کي، چي ګرده په یوه وخت کي عمل کوي او ترکیــب ته یو پــیاوړی اجرایي واک او ځواک ورکوي، له عبارت سره د ترکـــیب د بېــلوالي او توپیر کرښه کښل کیږي. (Jackson and Amvela 94)

په قاموسو کي د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پارسي کي د ترکیبي ټکو پر پراخي زېرمي سربېره، ځیني ترکیبي ټکي لومړی سره ګډ سوي؛ او بیا د زمانو په تېرېدو سره ترخیم یا لنډ سوي دي. د امتزاج او تخفیف دې عملیې ته د ژبپوهني په اصطلاح «نحت» ویل کیږي؛ لکه: نبخه (نه + یم + خبر)، خدابنکه (خدای + بنه پوهېږي + که)، خدام (خدا + می داند)، مچم (من + چه + می دانم) او داسي نور، چي را غونډول او تشریح کول یې په ژبنیو قاموسو کي ډېره ضروري او مهمه خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

په پښتو او پارسي کې هم د انګرېزي ژبې په شان د مرکبو او مخلوطو ټکو په اړه بېلابېل ليکدودونه باب دي، چې لنډه يادونه او شننه يې دلته بې ګټې نه ده:

- ځيني کسان ترکيبي او مخلوط ټکي يو له بله بېل کاږي؛ لکه لمن ليک، لاس ليک، ګفت و ګو، جست و جو، علاقه مند، سرمايه دار او داسي نور. لکه څنګه چې ګورو، د ترکيبي ټکو په دې ډول املا کې، بې شکه د مرکبو ټکو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت روښانه ښه لري. د املا دا ښه له لوستونکو سره مرسته کوي، چې د ترکيبي ټکو د بېلابېلو برخو اصل او نسب په اسانۍ سره وپېژني؛ اما په دې دود کې د ځينو مرکبو او مخلوطو ټکو په بېلولو سره، د هغو مانوي جوړښت ته لوی زيان رسيږي؛ او حتا په ځينو حالاتو کې يې د مانا پېژندنه د معما په څېر ګرانيږي؛ لکه پوهنځی، پوهنتون، نبخه، خدابښکه، خدام، مچم، او داسي نور؛ ځکه د دغه راز منحوت ټکو په جوړښت کې د ګډوالي (امتزاج) او لنډون (ترخيم) دواړو عمليو برخه اخيستې ده. ځيني مرکب ټکي په حقيقت کې له دوو او ځيني نور له داسي درو برخو جوړ سوي دي، چې هره جوړونکې برخه يې په بېلوالي کې خپله اصلي او حقيقي مانا نسي افاده کولای. له دې سببه يې يو ځای ليکل، ډېر پر ځای او ګټور کار دئ.

- ځيني کسان د مخکني دود پر خلاف د لمنليک، لاسليک، جستجو، ګفتګو، دانشجو او داسي نورو په څېر ترکيبي ټکي، د يوې کليمې په ښه کاږي. داسي کسان په حقيقت کې د تلفظ د اړتيا او اسانۍ پر اساس د هغو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت ته پام نه کوي؛ ځکه په وينګ کې د دغه راز ترکيبي ټکو جلا جلا ادا کول دروندوالی او ګراني پېښوي. له دې کبله يې د زمانو په تېرېدو سره ورو ورو د يوې کليمې رنګ او جوله اخلي. بله مهمه خبره دا ده، چې په ځينو مخلوطو او ترکيبي ټکو کې ټولي شاملي برخې په ګډه پر يوه واحد مفهوم دلالت کوي، چې په دې توګه يې بېل بېل ليکل د پاموړ مانا ته زيان رسوي؛ د مثال په توګه (لاس + ليک) دواړې کليمې په ګډه د امضا، توشيح يا دستخط مانا رسوي، چې په انګرېزي کې يې "sign", "signature","autograph" او داسي نور بولي. دلته د «لاس» او «ليک»دوو بېلو کليمو ته په جلا جلا ډول، هيڅ اشاره نسته. که په دري کې«پدرکلان»، «خسربره»، «مادراندر»، «جستجو»، «دانشجو» او داسي نور ترکيبونه سره بېل کوو، بيا نو د ترکيب د دوو يا څو جوړونکو کليمو هره برخه پر هغه مانا دلالت نه کوي، چې په ترکيب سوې ښه کي نغښتې ده؛ ځکه مرکبي ښې ټولو ترکيب سوو کليمو(خپلواکو يا نا خپلواکو) ته نوې مانا او نوی مفهوم ورکړی دئ. دلته د يوې استثنا يادونه ضروري ده؛ او هغه دا چې که يوه ترکيب د دوو يا څو برخو له يو ځای کولو څخه د هغو په لوستلو او پېژندنه کې ستونزه پېښه سي، بيا نو د هغو ګډ ليکل نه يوازي بې ګټې، بلکي ناسم کار دئ؛ لکه پاکزړی (پاک + زړی)، لوېختيی (لوی + ختيی)، سپينمخی (سپين + مخی)، بدردخور (به درد + خور)، بعلاقمندانيشان (به + علاقمندان + شان)، ګلګلونکفنها (ګلګلون + کفن + ها) او داسي نور، په پښتو او پارسي کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ګورو، چې د مخونديو او شاونديو په مرسته له اصلي کليمو سره ترل سوي ټکي لکه پوهنتون، پوهنځی، درملتون، بنتون، کونډتون، زړورتيا، ملګرتيا، پښتونواله، اتلواله، همصنف، همسنګر، همراز، همدم، غيرقانوني، لامزروع، عدم کفايه او داسي نور په پښتو، پارسي او عربي کي يو ځای ليکل نه يوازي غوره، بلکي ضروري بلل کيږي. بې شکه، دا ډول مرکبات له هغو ترکيبي ټکو څخه بېل ګڼل کيږي، چي له دوو يا درو بېلو خپلواکو کليمو څخه جوړ سوي وي؛ لکه: لاس ليک/ لاسليک، لمن ليک/ لمنليک، جست و جو/ جستجو، ګفت و ګو/ ګفتګو او داسي نور. د دغه راز مرکبو ټکو په يو ځای يا جلا ليکلو کي، هماغسي چي مخکي اشاره وسوه، بېلي ګټي او نيمګړتياوي نغښتي دي. د پښتو او پارسي په ګډون په زياترو ژبو کي د مرکبو ټکو د بېلابېلو ډولونو د ليکدود په اړه تر اوسه څه پخه او ثابته قاعده نه تر سترګو کيږي. د داسي ترکيبي ټکو په ليکلو کي تر ټولو ښه او معقوله لار هغه ده، چي ليکوونکو او لوستونکو ته د ليک او لوست په چارو کي اساني پيښه کړي.

د ژبي د زړو يا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

مخکي مو دې خبري ته اشاره وکړه، چي ژبي د بېلابېلو طبيعي او غيرطبيعي عواملو له کبله تل د تغيير او تحول پړاونه تېروي. د بدلون او اوښتون په بهير کي ځيني کليمي، عبارتونه، محاورې او اصطلاحات په مؤقتي يا دايمي ښه له پامه لوېږي؛ او په پای کي ورو ورو د نابودۍ او مرګ خواته درومي. په پښتو ادب کي هم د داسي ټکو شمېر ډېر زيات دئ، چي يو وخت د تېرو پښتونو (نسلونو) په ورځنيو خبرو او ډول ډول فرهنګي اثارو کي په پراخه ګچه باب وه؛ مګر اوس د بېلابېلو دلايلو له مخي د خلګو په محاورو او مرکو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: ود، ميرخی، ميرخمن، لونل، ګروهېدل، دروهېدل، لل، سخ، سرولين، اسپرين، کاسير، کړندر، کښايل، کوني کبر، کهنده/ ګانده، نرسيبی، لرمل، ترمل، برمل او په سلګونو نور. دا ډول زاړه يا متروک (archaic) ټکي زموږ د لرغوني او سپېڅلي ژبي ډېره لويه او ارزښتناکه پانګه ده، چي په پوره غور او خير سره بايد د پښتو په تشريحي او مفصلو قاموسو کي خوندي سي؛ ځکه دغه راز زاړه او نابابه لغتونه نه يوازي د ژبي او ادب پوهانو ته د بېلابېلو لغوي څېړنو په اړه مهم او په زړه پوري مواد برابروي، بلکي د نوو مفاهيمو په نوم اېښوولو او نيولوجيزم کي هم له هغو څخه پراخه ګټه اخيستله کيږي.

د پښتو د زړو يا متروکو لغتو د راټولو او مستند کولو ګټي

د پښتو په ټولو تشريحي قاموسو کي د دې ژبي د زړو او نابابه ټکو خوندي کول او د قاموسو له لوستونکو سره د دغه راز ټکو د مانا په سمه او اسانه پېژندنه کي مرسته کول، په ټينګه دا غوښتنه کوي، چي قاموس ليکوونکي بايد ټول پخواني او لږ پېژندل سوي ټکي د پښتو نظم او نثر له معتبرو اثارو څخه د لنډو وېناوو يا نورو ډولونو په وړاندي کولو سره، مدلل او مستند کړي. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» کي د ځينو پخوانيو او نابابه ټکو د سمي پېژندني د پاره، د پښتو ادب له ځينو منظومو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منثورو اثارو څخه، يو ونيم ويناوي او اقتباسونه د شواهدو په توګه وړاندي سوي دي؛ خو په خواشينۍ سره چي دا کار په دوه دليله بشپړ نه دئ:
- لومړی دا چي د شواهدو او مدارکو شمېر ټول ټال ډېر لږ دئ. په دې قاموس کي زموږ د لرغوني ادب ډېر داسي لغتونه، تعبيرونه او ترکيبونه تر سترګو کيږي، چي د استناد دپاره يې هيڅ تاريخي، ادبي او علمي سند نه دئ راوړل سوی؛ د مثال په توګه لرمل، برمل، ترمل، ګانده، ميرڅي، ميرڅمن او داسي نور.
- دوهم دا چي د پخوانييو او زړو ټکو د استعمال مثالونه بايد د بېلابېلو دورو په تاريخي، ادبي، ديني او علمي اثارو کي ولټول سي. دا کار به له يوې خوا د را غونډو سوو ټکو د مستند کولو لمن پراخه کړي؛ او په دې توګه به لوستونکي د پښتو ادب له راز راز اثارو سره اشنا کړي؛ او له بلي خوا به له مختلفو اړخونو څخه د پښتو ژبي د بېلابېلو علمي اثارو د مقايسه يي څېړني دپاره هم ډېر ګټور مواد برابر کړي. په تېرو بحثو کي مو د پراخو بولګو او مثالو په وړاندي کولو سره يادونه وکړه، چي بېلابېلي کليمې د زمانې په تېرېدو سره شکلي او مانوي بدلونونه مومي؛ مثلاً «مرسته»، «دېګان»، «کالي»، «برېخ»يو وخت په يوه مانا کارېده؛ اوس يې يا پخوانۍ ماناوي له منځه تللي دي يا يې د پخوانييو تر څنګ نوي ماناوي هم تر لاسه کړي دي يا نمازديګر، مازديګر، مازيګر/ ماخيګر او داسي نور ټول د کليمو په ظاهري بڼه کي د اوښتون او بدلون داستانونه بيانوي. له دې کبله دا خبره ډېره په زړه پوري برېښي، چي د زړو ټکو په شننه او سپړنه کي د مختلفو ادبي پېرونو له اثارو او ماخذو څخه پراخه ګټه واخيستله سي. دغه راز مقايسه يي شننه قاموس ليکوونکو او په نتيجه کي ټولو لوستونکو ته دا شرايط او امکانات برابروي، چي د ځينو زړو او مړو کليمو له حدسي او قياسي ماناوو څخه د هغو دقيقي او ډاډمني ماناوي تر لاسه کړي.

د همدې دليل پر بنسټ په هغو ژبو کي، چي قاموس ليکنه اوږد تاريخ نه لري، د نابابه او نادرو ټکو د روښانولو دپاره د ژبي له ادبي او علمي اثارو څخه د مستندو او ژونديو مثالو را ټولول نه يوازي ارزښتناک؛ بلکي ډېر ضروري کار دئ. دا ځکه چي د هري ژبي قاموس ليکوونکي په پيل کي ځيني زاړه او نابابه ټکي د هغې ژبي په ادبي او علمي اثارو کي د بېلابېلو شاعرانو، اديبانو، مؤرخانو او نورو ليکوالو د استعمال سوي متن له مخي، د قياس په ډول مانا کوي. په داسي مواردو او حالاتو کي ښه دا ده، چي اوسني او راتلوونکي قاموس ليکوونکي د پخوانييو قاموس ليکوونکو پر فرضي او قياسي ماناوو د بشپړي اتکا پر ځای، په خپله د ژبي په ادبي، تاريخي او علمي اثارو او د خلګو په ژونديو محاورو او مرکو کي څېړني او پلټني وکي. د لغتپوهني په بهير کي داسي هم پېښيږي، چي له لرغونو اثارو څخه اخيستل سوي قياسي ماناوي له اوسنييو مروَجو ماناوو سره، سل په سل کي سر نه خوري. کله کله د پخوانييو اثارو په کتابت او استنساخ کي تېروتني او لاسوهني هم د حدسي او قياسي ماناوو په څو رنګۍ او نباوري کي لوی لاس لري. د پارسي ژبي د «غياث اللغات» مؤلف - غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رامپوری، د ژبي په ادبي، تاريخي او علمي اثارو کي د خپلي ژوري پلټني او څېړني پر ځای، ډېر ټکي او ترکيبونه له نورو فرهنګونو لکه «فرهنګ رشيدی»، «سراج اللغات»، «شرح نصاب»، «منتخب اللغات»، «برهان قاطع» او داسي نورو څخه اخيستي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم پرتو «واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه» د پارسي ژبې د اوسني عصر له دغه ډول قاموسو څخه دئ، چي له مختلفو زړو قاموسو لکه «فرهنگ آنندراج»، «برهان قاطع»، «فرهنگ پهلوی»، «غیاث اللغات»، «فرهنگ عمید» او داسي نورو څخه يې پراخ ټکي اخیستي دي. البته له پخوانیيو اثارو او منابعو څخه کار اخیستنه ډېره ګټوره خبره ده؛ خو د نوو اثارو مؤلفان باید نه یوازي په خپلو لیکنو کي د مخکنیيو لیکوالو تېروتني، نیمګړتیاوي او کمزوری تکرار نه کړي؛ بلکي د هغو د کار ټول ناسم او کمزوري اړخونه په علمي، معقول او منصفانه ډول انتقاد هم کړي (و. ګ. غیاث اللغات). هغه قاموس لیکوونکي چي د لیکني او څېړني په کار کي د تحقیق پر ځای د تقلید لاره غوره کوي، کله کله په خپلو اثارو کي داسي تېروتني هم تکراروي، چي پېړۍ پېړۍ مخکي پخوانو قاموس لیکوونکو او لیکوالو د ماخذو او منابعو د نه بشپړتیا یا ځینو سرسري پلټنو په لړ کي کړې دي.

د پښتو ډېر نابابه او متروک لغتونه اوس هم په بشپړه توګه نه دي را ټول سوي. ما څو کاله مخکي د پښتو د عارف شاعر - علي محمد مُخلص (تر ۱۰۲۹هـ ق پوري په باوري توګه ژوندی) د دیوان د اکاډیمیک متن د برابرولو کار ته ملا وتړله. د دیوان په متن کي مي داسي لغتونه، ترکیبونه، تعبیرونه، سیمبولونه او اصطلاحات و مونده، چي ځیني يې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په «پښتو - پښتو تشتریحي قاموس» کي نه دي راغلي. سربېره پر دې، د پښتو په هر منظوم او منثور اثر کي داسي ټکي لږ نه دي، چي په خواشینۍ سره يې د پښتو ژبنیيو قاموسو ته تر اوسه لاره نه پیدا کړې. دا ارزښتناکي لغوي زېرمي د هري ورځي په تېرېدو سره له سترګو نیهامیږي؛ او په پای کي په بشپړه توګه له منځه ځي. په داسي شرایطو او حالاتو کي، دا بې شکه د سترګه ورو او باریکبینو څېړونکو کار دئ، چي د پخوانیيو موندنو په دوام د پښتنو په بېلابېلو تاریخي مېنو کي په دغه راز پټو لغوي زېرمو پسي وګرځي؛ را غونډې يې کي؛ او په علمي بڼه يې د قاموسو او نورو خپرونو له لاري خپراوي او رواجولو ته ملاوي وتړي.

د هري ژبې له هغې ډلي څخه د پښتو د زړو او متروکو لغتو سمه او کره پېژندنه په ریشتیا سره ډېر ربړ او خواري غواړي. دا ځکه چي د پخوانیيو اثارو په کتابت او استنساخ کي کله کله تېروتني او عمدي لاس وهني سوي دي؛ او کله کله هم د زماني د تېرېدو او بېلابېلو اقلیمي بدلونو په سبب، ډول ډول زیانونه رسېدلي دي. دې ټولو عواملو په ګډه د زړو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په سمه پېژندنه کي، لوی مشکلات او کړاونه پېښ کړي دي. له دې امله، ډېره ضروري ده، چي د پښتو ژبې ټول زاړه او متروک مواد د بېلابېلو منابعو او ماخذو په رڼا کي په دقت سره وشنل سي. دلته موږ د خروار په بڼه څو نمونې وړاندي کوو، چي د پښتو ژبې په تر ټولو بشپړ، علمي او عصري فرهنګ (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو- پښتو قاموس) کي يې د دقیقو او کره ماناوو د پوهېدو له پاره هیڅ سند او مدرک نه دئ وړاندي سوی؛ او په دې توګه يې لوستونکو ته د دغو ټکو د سمو او دقیقو ماناوو په پوهېدو کي، ډېره ګراني پېښه کړې ده.

اپوټه (پ.پ.ت.ق. ۱۲:۱):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا(تر ۱۱۴۸ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په کلام کې داسي کار سوی دئ:
څه به ستا په وراشه نه خاندي وګړي
اپوټه ګفتـــګوی کم نه دئ تر سانګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

ارګه(پ.پ.ت.ق.۱:۳۸):
پربېږده ما په عاشقۍ کي وربۍ تربۍ
ته ناصح ورځه په ډکـــه ګېډه ارګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه) بونه(پ.پ.ت.ق.۱: ۳۲۷):
دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:
چي یې څوک په خوب کي و ویني ونه مري
یاره ستـــا د بېلـــتانه هسي بـــونه دي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

څول څول(پ.پ.ت.ق.۲: ۱۰۹۷):
د حمید مومند په دیوان کي د دې ټکي د استعمال یوه بولګه:
عیب ګویۍ خلقو، حمید هسي څول څـول کړ
لکه وربۍ سپي چي کنبېباسي په ښکار خولې
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)
مرسته (پ.پ.ت.ق.۴: ۲۸۲۷):
البته د مرستي په نوې مانا(کومک، بسپنه، مدد، تعاون، معاونت، اعانه، چنده) هر څوک پوهېږي؛ خو د پخوانۍ او نابابه مانا پوهېدنه یې بې ادبي شواهدو، اسانه کار نه دئ. د خوشال خان ختک په دېوان کي د دې کلیمې پخوانۍ مانا(هیله، آرزو، اومید، طلب، غوښتنه، ارمان،لټون، کوښښ او داسي نور) داسي لولو:
اوس مي بیا مونده په کور کي
چه دایم یـــې وم په مـــرسته
(د خوشال خان ختک د دیوان نسخه)
د مقصود ګوهر په لوی دریاب کي پربوت
غواصان پکي غوټې وهـــي په مرسته
(د خوشال خان ختک د دیوان نسخه)

مندته(پ.پ.ت.ق.۴: ۲۹۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کې داسې راغلئ دئ:

چه پیـــدا شوه نشپاتي زمـا د کُـفر
اخیستای نه شي په خوله د غره مندتي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

د فاضل استاد - اروابناد علامه عبدالشکور رشاد(۱۳۰۰- ۱۳۸۳ش)«د پټې خزانې فرهنګ» او«د خیرالبیان لغتنامه»هغه دوه فرهنګونه دي، چې له خپل کوچني حجم سره سره یې د پښتو ادب په دوو ارزښتناکو اثارو(پټه خزانه او خیرالبیان)کې راغلي ټکي زموږ له لرغوني ژبې څخه د بېلابېلو شواهدو او بولګو په وړاندې کولو سره، په ډېره علمي او دقیقه بڼه مستند کړي دي. د علامه رشاد دا دوه کوچني فرهنګونه د قاموس لیکنې د نوي مېتودولوژۍ له پلوه، په افغانستان کې د خپل وخت تر ټولو عصري او علمي فرهنګونه ګڼل کیږي(و.ګ. رشاد، د پټې خزانې فرهنګ او رشاد، د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه). البته د اروابناد دوست شینواري (۱۳۰۴-۱۳۷۲ش) په «زړه پانګه» کې هم د پښتو د زاړه ادب ډېر خواره واره ټکي خوندي سوي دي، چې پر خپل ځای ګټور او په زړه پوري علمي- تحقیقي اثر دئ.

په پخوانیو پارسي فرهنګو کې«فرهنگ رشیدی»او په معاصرو پارسي فرهنګو کې د علامه علي اکبر دهخدا «لغتنامه»او د ډاکټر محمد معین«فرهنگ فارسی»تر نورو پارسي ژبو فرهنګونو د بېلابېلو ماخذو او منابعو په ښوولو سره د را غونډو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مستند کولو اصل ته ډېر پام کړی دئ، چې حتا په ځینو ځایونو کې یې د اروپایي ژبو تر ډېرو مفصلو او مکملو قاموسو هم ډېر زیار ایستلئ دئ.

که څه هم د هري ژبې په ادبي او علمي اثارو کې، د قاموسي ټکو د استعمال د نظایرو ښوول، ډېر لوی او ارزښتناک تحقیقي کار دئ؛ خو د دې خبرې مانا دا نه ده، چې د قاموس لیکنې نور ټول ضروري اصول او قواعد یوازې د لغتو په مستند کولو کې خلاصه سي.

د پخوانیو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوړتول

په پښتو ادب کې داسې ټکي ډېر دي، چې زموږ پخوانو ادیبانو، شاعرانو، مؤرخانو او نورو لیکوالو په یوه مانا استعمال کړي دي؛ خو په دې وروستیو کلو کې زموږ ځینو لیکوالو او شاعرانو د پردو ژبو د اغېزو یا ځینو نورو عواملو له کبله هغو ته بېلې ماناوې او مفاهیم جوړ کړي دي؛ مثلاً «نوموړی»له دغه راز ټکو څخه دئ، چې له څه مودې راهیسې په بېلابېلو لیکنو او خپرونو کې د غایب مفرد شخص له پاره د اشاري ضمیر په توګه کاریږي؛ په داسې حال کې چې د پښتو د منځنۍ دورې د ځینو پیاوړو او مشهورو شاعرانو په کلام کې دا ټکی د نامتو، نومیالي، مشهور، مسما، نامدار، وتلي، نوم ګټلي، نوموټي، نومَوَر، نامي او داسې نورو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا راغلئ دئ. د پښتو د عرفاني شاعرۍ ځلانده ستوري- علي محمد مخلص(تر ۱۰۲۹ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په يوه بيت کي، د الله سبحانه و تعالی بې مثله ذات ته داسي خطاب کوي:

دا کتاب تا تمام کړی ته دانا ، ګويا ، نومورې

زه مظهر د ستا د عِلم ته صاحب د عِلم و رأی يې !

(د علي محمد مخلص د ديوان خطي نسخه)

د پښتنو د توري او قلم بابا - خوشال خان خټک(۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) په يوه بيت کي دا ټکی، په دغه مانا داسي راوړی دئ:

هيڅ در نه پوهېږم که رښتيا وايي که پېچمي

ماوته دي خوله ده په خندا نومړي

بل ځای وايي:

بيا په کوم توکي داسي بې قولي کړې !

تا و ماته سپينه خوله نه ده نومړي

تر علي محمد مخلص او خوشال خان خټک وروسته، د پښتو ادب لسان الغيب شاعر- رحمان بابا(۱۰۴۲ - ۱۱۲۸هـ ق) هم په يوه بيت کي د «نومورې» ټکی د «نومړ» او «نومړي» په بڼه، په کټ مټ همدې مانا کار کړئ دئ:

که د سرو زرو سرې وي خو چه مړ شي

نه يې نوم ځوک په خوله اخلي نه نومړ شي

(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه).

رحمان بابا ، بل ځای د «نومورې»ټکی په همدا مانا ، داسي بيانوي:

ستا له رحمه به زه ولي نوميدي کړم

چه دي ځان دئ د رحيم په نام نومړئ

(د رحمان بابا د ديوان خطي نسخه).

د افغاني فرهنګ د معاصري دورې وتلي او منلي استاد - اروابناد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) هم په خپل مشهور اثر (د پښتو ادبياتو تاريخ)کي دا ټکی د پخوانو ليکوالو او شاعرانو په څېر په هماغه اصلي مانا داسي راوړی دئ:

«تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي، زرتشرا يا زردشت دئ چه دا سړی د بخدي د آرئيايانو يو نومورې ديني مبلغ او موسس دئ.»(حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ ۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وړاندي سوو شواهدو او مدارکو له مخي اوس له ورايه مالوميږي، چي «نوموړی»يا «نوموړ»کلیمه په واقعیت کي د نامدار، نومیالي، نومَوَر، نامي، مشهور، معروف، مسما او داسي نورو په مانا کار سوې ده. اوس هم ځیني پښتانه په خبرو او مرکو کي دا ټکی په خپله اصلي مانا کاروي؛ مثلاً وايي:«پلاني په سخاوت او مړانه کي نوم وړی دئ.» په داسي مواردو کي ښه لاردا ده، چي پخوانۍ مانا پر خپل حال پرېږدو؛ او د نوي مانا پر ځای هغه ټکي استعمال کوو، چي زموږ په خلکو کي دود دي. ما هیڅکله له عامو خلکو څخه نه دي اروېدلي، چي ووايي:«نوموړي داسي و ویل یا نوموړي داسي وکړه...» زموږ خلک په خپلو سپېڅلو خبرو او مرکو کي وايي:«هغه یا هغې داسي و ویل؛ هغه/هغې داسي وکړه.» هغه(د غایب نارینه دپاره)، هغې(د غایب ښځینه دپاره)او هغوی(د غایب جمعي دپاره، چي نارینه او ښځینه دواړه پکښي شامل دي)په ټولو پښتو لهجو کي پراخ استعمال لري.

دي دلایلو ته په پام سره، د داسي پېچلو ماناوو ښلول او سپینول، تر هر چا مخکي د علمي قاموسو د مؤلفانو کار دئ، چي د پخو او مؤثقو اسنادو په ښوولو سره، اصلي او جعلي ماناوي ښيلي کړي. البته د هغو کلیمو حساب او کتاب له دې ډلي څخه جلا دئ، چي د تاریخي بدلونو په ترڅ کي یې پر پخوانۍ مانا سربېره نوي مانا/ماناوي هم اخیستي وي؛ لکه مرسته، کالي، دهګان، بړیخ او داسي نور.

د پښتو د ځینو سیمه ییزو ټکو عامول او رواجول

د پښتو د متروکو او زړو ټکو تر څنګ، د پښتنو په غرو او رغو کي لا تر اوسه د داسي ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو شمېر خورا ډېر دئ، چي په بېلابېلو ښارو کي یې اوسېدونکي پښتانه ښه نه پېژني؛ لکه کاوړ(قهر، خروښ)، پمبی(آخور)، مزدک(مسجد، ماجت)، زغنجر(ناروغ، مریض)او په سلګونو نور. سربېره پر دې، په پښتو کي ځیني نور ټکي هم سته، چي د پښتنو په ټولو سیمو کي باب نه دي؛ لکه نربګۍ(هغه ښځه چي د نارینه غوندي غتېه متېه، تبکه پکه وي، نرګټه)؛ نرښځوکی، نرښځک/نرښځی(مخنث، خنثی، ایجړا)؛ سیوک(د سین په زبر او د واو په زْوَر)یاني کمزوری،کم جانه، ضعیف البنیه، سوځېدلئ؛ شبوه/شوه(ځوړ، مخ پرکښته، زغمل، سترګي پټول، اغماض)؛ چخړن/چیخړن، چخړک(هغه ځوک چي سترګي یې چخړي کوي)؛ پتڼ(پتنګ، بورا، پروانه)؛ ورشو(شنه مځکه، شین کورم، شینبلی، شینکیا، څر ځای)؛ او بجه(مځکه، مېنه، خاوره، ټاټوبی، ملک)؛ څرتېه(لویه لنګوټه،د ویاړ او سرلوړی په ښه لویه بګړی)؛ دروه/دروهه(ټګي برګي، چم، چل، غولونه)؛ لړه(جنګ، جګړه، شخړه، شر، فساد، ناارامي)؛ رډ (سپین سترګی، بې شرمه، سرکښ، سرټمبه)؛ پټه(خج په وروستۍ څپه)یاني زینه/ځینه، پوړی؛ تبک (جګ، نېغ)؛ ګرګه(لویه ډبره، زیان؛ تاوان، ضرر)، ګوسه(ډبره، تیږه)؛ګاره(لویه ډبره، غټه تیږه)؛ کرکنده(ډبره، تیږه)، بتاره(ګرز، د جنګ کولو وسیله، یو کوتک ډوله وسله، چي د دوښمن د وهلو له پاره غټ سر لري)؛ بکری(بکره، چقماق/چخماق، د اور اخیستو ډبره)،نینګل(چاته هیله یا تمه کول، له چا څخه مرسته یا کومک غوښتل)؛ کرښپل(د پله کرښه یا نخښه)؛ ګرُوب(نړېدلئ، چپه، وران)؛ بګاښ/بوګاښ(د مخالفو کسانو تر منځ سوله یا منځګړیتوب کول؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

بور(په اوږده یا مجهول واو یا نسواري رنګ)؛ تاپې(تاکلی وخت، موسم)؛ شوډنګ(نادوده، ناوړه او شرمناک عمل)؛ لګه درګه(ګډوډي، بې نظمي)؛ انډوخر(بدمستي، خرمستي، ګډوډي، بې نظمي، لټپېر)؛ ډرۍ(پوزخند، ملنډې)؛ کجګر(کونج، دوراهي، مـوړ)؛ ایسیت(سبب، بابت، عامل، وجه)؛ پېخر(ډېر زیات، زښت، پرېمانه)؛ نیامت(قصد، نیت، هوډ)؛ بڼه(رنګ، څېره)؛ جوله(قیافه، د مخ ظاهري جوړښت)؛ تلولی(وارخطا، پرېشانه، نګران، اندېښمن)؛ پیشتکی(هغه ځوک چې په کسبي توګه له ونو څخه مېوې شکوي)؛ ګوډانه(له ونو یا درختو څخه د میوو ټولولو خاصه کځوړه)؛ اینګه(هغه ښځه چې د پلرګنۍ په استازیتوب له ناوې سره د واده په شپه ملګرې وي)؛ اینکۍ(د ودېدو په شپه د پلار له کوره د وتو پر مهال د ناوې ژړا)؛ رینګۍ/رینګــت(د کوچنیانو پرله پسې او اوږده ژړا)؛ ناټک(خندنۍ ننداره، ملنډه، ټوکه، پوزخند)، متار، کراسته، ایداد، وټه، اهاړ او په سلګونو نور هغه ټکي دي، چې زیاتره د پښتو په لوېدیځه لهجه، په تېره بیا کندهار او شاوخوا سیمو کې ډېر استعمالیږي؛ او ځینو ځینو یې د بېلو قاموسي ټکو په بڼه تر اوسه، د ژبې زیاترو قاموسو ته لاره نه ده موندلې. داسې ټکي د پښتو په نورو لهجو کې هم تر انده پاس دي.

د پښتو ځیني لیکوال، شاعران او څېړونکي کله کله په خپلو ادبي او تحقیقي اثارو کې دغه راز کلیمې او ترکیبونه کاروي، چې متأسفانه د نورو سیمو پښتانه هغو ته د پردیتوب او نااشنایي په سترګه ګوري. د دې دپاره، چې دغه او دې ته ورته کلیمې د پښتنو په ټولو سیمو او لهجو کې په بشپړه توګه وپېژندلې سي، لازمه ده چې د پښتنو په ټولو رغو او رغو کې ژوري او هراړخيزې پلټنې وسي؛ او داسي ارزښتناکي زېرمي په ډېر غوَر او دقت را غونډې؛ او بیا د پښتو ژبې په لویو او مشرحو قاموسو کې، له اړونده مثالو او نظایرو سره، لوستونکو ته وښوول سي. که د داسي سپېڅلو پښتو ټکو په را غونډولو او ضبطولو کې پرله پسې هڅې ونسي، د زمانو په تېرېدو سره به د هغو د ویوونکو او کاروونکو دایره ورځ په ورځ تنګه؛ او په پای کې به د پښتو د نورو متروکو او هېرو سوو ټکو په دود، یو په بل پسې له لاسه ووزي.

په قاموسو کي د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

لوی استاد- اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م)د قاموسي موضوعاتو او توکو په ډله کې د هغو ټکو یادونه هم کوي، چې د خلکو په یوه خاصه ډله کې ویل کیږي؛ لکه د کندهار ښځې چې د تعجب پر ځای وایي: یو(په اوله ضمه او معروف واو)یا کوچنیان چې وریجې ممۍ(په دوه زورکیه)بولي یا پېښوریان، چې د هډو(په اوله فتحه، دوهمه ضـمه او مجهول واو)کلـیمه ډېره استعمالوي، یا خودښکه چې ځینــي کندهاریان یې د قسـم یا تهدید دپاره وایــي(حبیبي، «د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۳).

په پښتو ژبه کي د اشخاصو ځانګړي نومونه

هر ژبه او فرهنګ خپل خاص اعلام او نومونه لري، چې لیکل یې د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې له ضروري مسألو څخه ګڼل کیږي. په پښتو کې هم میسرۍ خان، رېدۍ خان، ببرک، زمرک، خوازک/خواځک،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارک، ژړک، پوپل، هوتک او په سلګونو نور هغه سپېڅلي نومونه دي، چي يادونه يې د ځانګړو قاموسو تر ليکني او تأليف پوري، د پښتو په عامو او هر اړخيزو قاموسو کي هم بې ګټي نه ده(حبيبي،«د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»،۳). البته په پرمختللو ټولنو کي د هغو اشخاصو د نومو دپاره ځانګړي قاموسونه هم جوړسوي دي، چي په يوه خاصه ژبه، فرهنګ، دين يا فکري جريان پوري تړلي وي.

په پښتو قاموسو کي د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

پښتني ټولنه له بېلابېلو قبيلو، خېلو او پښو څخه جوړه سوې ده. په خواشينۍ سره د دې مځکي دوښمنانو د تاريخ په اوږدو کي د پښتنو له قبيله يي تعدد او بېلوالي څخه په وارو وارو ناوړه ګټه اخيستې او لا يې اخلي. دا استعماري لوبې به تر هغه مهاله جاري وي، چي پښتانه د لوړ سياسي شعور په ښوولو او د ټينګو اجتماعي ، فرهنګي او اقتصادي اړيکو په رامنځ ته کولو سره د يوه غښتلي او يو موټي قومي جوړښت په توګه عمل و نه کي. بې شکه د دې مسألې د تاريخي او سياسي اړخو شننه اوږده څېړنه غواړي؛ خو د قاموس ليکني له پلوه د پښتنو د قومي جوړښت پر علمي او تحقيقي اړخ څو لنډې خبري، د دې ليکني له مهمو موضوعاتو څخه ګڼل کيږي.

که څه هم د انسابو او شجرو علمي سپړنه د جينيالوجۍ/ جينيالوژۍ د ماهرانو او محققانو کار دئ، چي له نېکه مرغه يې په دې وروستيو کلو کي زموږ ټولني ته پراخ او ګټور اثار وړاندي کړي دي. سره له دې هم د پښتو ژبې په مشرح او مفصل قاموس کي د پښتني قبيلو، خېلو او پښو د نسبي اړيکو او تاريخي بدلونو په اړه د ځينو ضروري مالوماتو او توضيحاتو را غونډول، د پښتو ژبې، ادب او تاريخ لوستونکو ته له ګټې او دلچسپۍ خالي نه دئ؛ ځکه لوستونکي ګوري چي په پښتو ادب او تاريخ کي د بهلول او سکندر له نومو سره د لودي، د شېرشاه(شېرخان، فريد خان)له نامه سره د سوري، د مېرويس نېکه له نامه سره د هوتک، د احمد شاه بابا له نامه سره د ابدالي وروسته دُراني، د خوشال خان له نامه سره د خټک، د حيمدبابا له نامه سره د مومند (ماشوخېل)، د ميرزا حنان له نامه سره د بارکزي، د پيرمحمد او شمس الدين له نومو سره د کاکړ او ځيني نورو له نومو سره بېل قبيله يي لقبونه او تخلصونه مل دي. زموږ سياسي او ادبي تاريخ له دغه راز نومو سره نه شلېدونکی پيوند لري. په يوه اداري فرمان سره د داسي قبيله يي نومو او تخلصو د استعمال بندول په اساسي توګه زموږ د قبيله يي وروسته پاته والي مخه نسي نيولای. په افغانانو کي د قبيله يي نفاق او شقاق له منځه وړل تر هر څه مخکي زموږ ټولو څخه دا غوښتنه کوي، چي د خپل هيواد د ورونو قومو تاريخ په دقيق ډول ولولو. دا کار په لومړي سر کي د پښتو ژبې د قاموس ليکوونکي کار دئ، چي د لنډو خو ګټورو او ارزښتناکو مالوماتو په وړاندي کولو سره د خلګو ذهنونه روښانه کړي. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په پښتو - پښتو تشريحي قاموس کي د پښتنو د ځينو قبيلو، خېلو او پښو يادونه راغلې ده؛ مګر له بده مرغه په دې برخه کي هم له اړتيا سره سم کار نه دئ سوی. ځيني قبيلي په داسي بڼه بيان سوي دي، چي لوستونکي ته د هغې قبيلې د پېژندني په اړه ډېر څه نه ورکوي؛ مثلاً هوتک ته کښل سوي دي:«هوتک د پښتنو ستره قبيله ده.»(امرخېل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور، ۴: ۳۰۵۵) په دې تعریف کې ښېلهٔ شکه د جامعیت او مانعیت هیڅ ځرک نه لیدل کیږي؛ ځکه په پښتنو کې پر هوتکو سربېره، ډېرې نورې ستري قبیلې هم سته، چې هوتک نه دي. د لویوالي یا کوچنې والي صفت هیڅکله پښتني قبیلې یو له نسبي ښېلولای. دلته باید لږ تر لږه د دې قبیلې د مشر یا بنسټ ایښوونکي (هوتک بابا) د پلار او نیکه، نسبي اړیکو، لومړنۍ مېنې، تاریخي مهاجرتو، او سنییو ټاټوبو او ډېموګرافیکي موندنو په اړه څه ناڅه توضیحات وړاندې سوي وای؛ ځکه په قاموسو کې د پښتنو د لویبو او کوچنییو قبیله یي واحدونو یادونه یوازې او یوازې د هغو د علمي او تاریخي پېژندنې په هیله کیږي. له دې امله، په قاموسو کې هغه تعریفونه د وخت او ځای له ضایع کولو پرته بل هیڅ ګټه نه لري، چې د دغه راز قبیله یي نومو په دقیقه او علمي پېژندنه کې لازمه مرسته و نه کې.

د تاریخي او جغرافیایي ځایو نومونه

مخکې مو د ځینو سیاستوالو، لیکوالو، مؤرخانو، ژورنالیستانو او نورو کسانو له خوا د ځینو جغرافیایي نومو د تحریف او مسخ کېدو ځینې مثالونه وړاندې کړه. دلته د لوی استاد - ارواښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/ ۱۹۸۴م) د تاریخي څېړنو او سپړنو په رڼا کې د ځینو نورو تاریخي او جغرافیایي نومو د الیشولو ځینې نورې نمونې یادوو، چې قاموس لیکوونکي یې په را ټولولو او کره کولو کې، لویه برخه او مسوولیت لري.

قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د هغو لرغونو تاریخي ځایو نومونه هېر نه کړي، چې په خواشینۍ سره اوس د ورک کېدو په حال کې دي؛ د مثال په توګه «پختیا» چې د اوسنۍ «پکتیا» پخوانۍ بڼه ده. کله چې یونانیان په پخوانو زمانو کې زموږ خاورې ته راغله، نو هغوی د خپلې ژبې د اړتیا له مخې زموږ مقامي یا ځایي نومونه په خپله بڼه واړول. له دې ایسیته چې یونیانو په خپله ژبه کې د «ښ او خ» ږغونه نه لرل، نو «پښتون» یې د «پکت» یا «پکتویس»، «باختر» یې د «بکتر»، «پختیا» یې د «پکتیا» او «پښتونخوا» یې د «پکتیکا» په نامه یاده کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانې ډولونه،» هنر ۱-۲، ۳-۴). د یونانیانو تر وتلو او فرهنګي نفوذ وروسته دا دئ ګورو چې موږ اوس پښتون، باختر، پښتونخوا ټول په خپلو اصلي بڼو وایو. یوازنی تاریخي نوم، چې په دې لړکې یې خپله پخوانۍ جوله الیشه کړې ده، د «پختیا» نوم دئ، چې پرځای یې د یونانیانو له وخته راپاته نوم «پکتیا» دود دئ. هندیان هم د «ښ/ خ» تلفظ په «کهـ» کوي. له دې امله «خانپور» د «کهانپور» په بڼه وایي. عربو دیارلس سوه کاله مخکې د خپلو فتوحاتو په زمانه کې زموږ ډېر ځایي نومونه معرب کړه؛ د مثال په ډول «ګرمسېر» یې «جروم»، «سرد سېر» یې «صدود»، «سکستان» یې «سجستان»، «سمنګان» یې «سمنجان»، «ګورګان» یې «جوزجان»، «غرستان» یې «غرجستان»، «ګرزیوان» یې «جرزیوان» کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانې ډولونه،» هنر ۱-۲، ۳-۴.) په افغانستان کې د «غور»، «غرچه»، «غلچه»، «غلجي»، «ګردېز»، «ګریش» او داسې نورو نومونه د «غر» له کلیمې سره مشترکه ریښه لري، چې په سنسکریت کې د «ګیري»، په لرغونې پارسي کې د «ګر»، په خورده اوستا او هوم یشت کې هم د «ګیري» په بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده. سربېره پردې زموږ د لرغوني هيواد يوه مشهوره برخه هم پخوا غرستان بلل کېده، چې عربي جغرافيا ليکوونکو او مؤرخانو هغه په «غرجستان» يا «غرشستان» يا «غرج الشار» واړوله؛ او د پارسي ادبياتو مؤرخانو هم د هغو په پيروۍ «غرجستان» کښلئ دئ. په سراج التواريخ کې يې د دې مځکې تاريخي نوم (اجيرستان يا وجيرستان) د «حجرستان» په ډول معرب کړی دئ. سبزوار يا سفزوار زموږ د هيواد د تاريخي جغرافيې يو بل مشهور نوم دئ، چې اوس يې خلگ «شينډنډ» بولي. قاموس ليکوونکي ته ښايي، چې زموږ د خاورې د تاريخي جغرافيا د دغه راز نومو ترمنځ تاريخي اړيکې څرگند کړي. که د «پختيا» بيرته رواجول اوس د بېلابېلو بدلونو له کبله گران او ان ناممکن برېښي، نو د دې خبرې سپيناوی لږ تر لږه حتمي او ضروري دئ، چې د پښتو ژبې فرهنگ ليکوونکي په خپلو اثارو کې د «پکتيا» اصلي او زړه بڼه (پختيا) هم لوستونکو ته وښيي.

لوی استاد - اروابناد علامه حبيبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م –۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) زموږ د هيواد د تاريخي ځايونو او اشخاصو په نومو کې د بېلابېلو جغرافيا ليکوونکو، مؤرخانو او شجره پېژندونکو ډول ډول تېروتنو ته په پام سره، د هغو د سمولو په اړه خورا په زړه پوري بيان راوړی دئ، چې دلته يې لنډه يادونه بې گټې نه ده:
«۱- که يو ځای يا يو سړی په زړو آثارو کې ضبط وي، د هغه مقامي يا اصلي شکل دې وساتل سي، لکه د سجستان پر ځای سکستان، د بقلان پر ځای بغلان، د فروان پر پروان.
۲- که د يوه ځای نوم په پخوانو آثارو کې مونده نسي، نو دې د خلگو اوسنی تلفظ معتبر وگڼل سي، لکه د قلات پر ځای کلات، د حجرستان پر ځای اجرستان يا وجيرستان، د پقمان پر پغمان، د عليشنگ پر ځای اليشنگ، د طورخم پر ځای تورخم، د تورغندي پر ځای توره غونډۍ، د کوتل تېره پر ځای تېره کوتل او داسې نور.»

د پښتو ژبې د معاصري فرهنگ ليکنې مدقق او سترگه ور استاد - اروابناد علامه حبيبي، وروسته د همدې موضوع په تړاو زياتوي: «د کندهار غربي خوا ته مشهور ځای پنجوايي دئ، چې تر اوسه په همدغه نامه ودان پاته دئ. په عربي جغرافيايي کتابو کې دا نوم پنجوای سو. وروسته ميرزايانو هندي رنگ ورکئ او پنجابيي (پنجبهايي) يې ځني جوړ کړ (حبيبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴).
ارزگان، قندهار، ارغستان، زمينداور او په لسگونو نور هم د هغو تحريف سوو او مسخ سوو نومو مثالونه دي، چې په پوهې يا ناپوهۍ سره عربي يا پارسي رنگ ور کړل سوی دئ.

ځينو مؤلفانو د تاريخي او جغرافيايي نومو په راغونډولو کې د افراط لاره غوره کړې ده؛ هر چيري چې يې کوم تاريخي نوم ليدلئ دئ، هغه ته يې په فرهنگ کې ځای ورکړی دئ؛ لکه د ايران علامه دهخدا چې په خپله لغتنامه کې يې د مبالغې او افراط لاره اخيستې ده (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنگ فارسی عميد ۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن سبا د نړۍ په بېلابېلو هيوادو کې د تاريخي جغرافيا د نومو دپاره ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي، چي په هغو کي د يوه هيواد يا ټاکلي تاريخي - جغرافيايي حوزې زاړه نومونه را غونډ سوي دي؛ د مثال په توګه«د لرغوني او منځنيو پېړيو هندوستان جغرافيايي قاموس»له دغه راز اثارو څخه دئ. د تاريخي جغرافيې په دې ارزښتناک اثر کي، د هند د پخوانيو او منځنيو پېړيو هغه تاريخي او جغرافيايي نومونه تشريح سوي دي، چي د هند پر بېلابېلو اثارو سربېره يې د پښتو، پارسي او داسي نورو ژبو په ادبي، تاريخي او جغرافيايي هستونو کي هم پراخه يادونه سوې ده. و.ګ:

(The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India)

په افغانستان کي د داسي تاريخي او جغرافيايي نومونو د پلټني او پېژندني دپاره د افغانستان تاريخي او سياسي ګازيتيير ډېر ارزښتناک اثر ګڼل کيږي. و.ګ:

(Historical and political gazetteer of Afghanistan edited by Ludwig W, Adamec, 6 Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985).

لکه څنګه چي د ژبو په عامو قاموسو کي د ټولو تاريخي او جغرافيايي نومو را ټولول، معقول کار نه برېښي، همدا ډول د هر شاعر، ليکوال، مؤرخ، هونرمند او داسي نورو نوماليو د نومو او اثارو ذکر هم د ژبي په عام قاموس کي چندان منطقي او پرځای کار نه دئ؛ ځکه د داسي نومو شمېر په هره ژبه کي ترحساب وتلئ دئ. له دې سببه د ژبي په عامو قاموسو کي اکثراً د ټولو علمي، فرهنګي او سياسي شخصيتو له يادوني ډډه کيږي. د پښتو ژبي په عامو قاموسو کي هم بايد يوازي د پښتو ژبي د مشهورو مفکرانو، عارفانو، پوهانو، مؤرخانو، اديبانو، شاعرانو، هونرمندانو او نورو لويو علمي او فکري شخصيتو د نومو او اثارو لنډه يادونه وسي. په انګرېزي ژبه کي زياتره د تاريخي شخصيتو د پېژندني له پاره د څوک، څوک دئ؟(Who's Who?) په نامه ځانګړي قاموسونه تأليف سوي دي، چي څېړونکي کولای سي د پاموړ تاريخي کسانو په اړه مفصل مالومات ترلاسه کړي. د افغانستان د تاريخي او سياسي شخصيتو د پېژندني دپاره د پوهاند لوديګ و. ادمېک په زړه پوري اثر(د افغانستان تاريخي او سياسي څوک، څوک دئ؟)له مؤرخانو او څېړونکو سره ډېره مرسته کولای سي. و.ګ:

Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan by Ludwig W. Adamec.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

لکه څنګه چي مخکي هم لنډه اشاره وسوه د نوو علمي فرهنګو مؤلفان بايد د تاريخي اماکنو، قومو او انسابو نومونه هم په سمه او کره املا ثبت کړي؛ او په دې توګه لوستونکي هغو ناسمو املايي بڼو ته متوجه کړي، چي د نورو ژبو د ناسمو تلفظو او املايي کمزوريو له کبله زموږ ژبي او ادب ته رانوتي او دود سوي دي؛ د مثال په توګه کندهار، روزګان، ارغسان، سپېروان، زنګاوات، الينګار، اليشنګ، ورکزی، ساپی، ساکزی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي نور هغه نومونه دي، چي تراوسه پوري زموږ په ورځنيو مطبوعاتو کي د قندهار، ارزګان، ارغستان، سفيدروان، زنګاباد/زنګی آباد، علينګار، عليشنګ، اورکزی، صافی، اسحاقزی په بڼو ليکل کيږي. توره باس(طره باز)، توروپانا، غاټول(خاتول)او داسي نور ټکي هم د ناسمو املاوو او تلفظو په لړ کي له خپلي اصلي پښتني ختي څخه بې برخي سوي دي. د داسي مشهورو تېروتنو شمېرخورا ډېر دئ، چي ان لوستي او پوه پښتانه يې هم د نورو د ناسمو املاوو په پيروی په غلطه او تېروتلې بڼه کاروي. که په پښتو کي د نوي مېتودولوژی له مخي جوړ سوي قاموسونه زموږ د هيواد د تاريخي ځايو، اشخاصو او انسابو نومونه په سم او دقيق ډول وليکي، نوبه نه يوازي پښتانه بلکي د پارسي، عربي او خاصتاً انګرېزي ژبي ژورناليستان، ليکوال او مؤرخين هم د دغه راز ټکو په کاروَنه کي له تېروتنو سره نه مخامخ کيږي؛او په دې توګه به راتلونکو نسلونو ته د تاريخي موادو واقعيت په تحـــريف سوي او ناوړه ډول نه رسيـــږي. پـــه دې ورځو کـــي د پښتونخـــوا د ســـوات د ناکـــراريو پـــه وجـــه د «مينګـــوري»نـــوم د خبـــري وسايـــلو لـــه لاري خـــورا ډېـــر اروېـــدل کيـــږي. د هغـــي سيمـــي ځايـــي خلـــګ دا نـــوم «مينګوَره»/Mingawára/(دګاف په زورکي او د واو په زوَر)تلفـــظ کـــوي؛ خو د نورو سيمـــو، پـــه تېره بيا لوېديځو هيوادو د تلوېزوني چېنلو خـــبريالان يې د خپـــلو ژبنيو ستونزو له مخـــي «مينـــګـــورَه» /Mingorá/ (په اوږده يا مجهول واو؛ د رې په زْوَر) تلفـــظ کـــوي، چي له اصلي بومي تلفـــظ سره توپير لري. تاسي وګورئ، چي خپـــلو او بهرنييو ژورناليستانو زموږ د ننګرهار«توره بوره» په څه شوډنګ لړلي ده. ايراني راديوګاني او تلوېزونونه خو يې« تورا بورا»بولي؛ ځيني نور يې د« توره بورا » او ځيني نور يـــې« تـــوره بوره» تلفظوي. شاعران، ژورناليستان او نور ليکوال که داسي تېروتني وکړي، ښايي پوهان او محققان يې چندان و نه کړي؛ خو که د دغه راز تېروتنو وبا قاموس ليکوونکی هم ورسيږي، بيا نو په ټولنه کي له څو ګوتو په شمېر څېړونکو پرته، هيڅوک له دې ناروغيو ځان خوندي نسي ساتلئ. تاسي وګورئ د علومو اکاډيمۍ په پښتو-پښتو تشريحي قاموس(۳: ۱۸۳۴)کي هـم دسودان(د شمال ختيځي افريقا هـيواد) نـوم د انګرېزي ژبي د مروَج تلفظ په دود د«سوډان»په بڼه ياني په «ډ» سره کښل سوی دئ، چي د سودانيانو له اصلي او ځايي تلفظ سره ډېر توپير لري. ښايي زموږ قاموس ليکوونکی په دې حقيقت نه وي پوهېدلئ، چي انګرېزان د خپلي ژبنۍ اړتيا له مخي هر ځای «د»په«ډ» اړوي؛ دا ځکه چي په خپله ژبه کي د «د» ږغ نه لري. له دې امله«لندن»ته«لنډن» او«سودان» ته «سوډان» وايي؛ په داسي حال کي چي سودانيان د انګرېزانو پر خلاف په خپله ژبه کـي د «ډ» ږغ نه لري. انګرېزان او امريکايان که «افغانستان»ته«افګانيستان»او «اسلام آباد» ته «ايزلام آباد»وايي، دا خو د دوی د ژبي ځانګړتيا او نيمګړتيا ده. موږ بايد د کوم دليل او ضرورت له مخي، په پټو سترګو د هغو پېښې وکوو؛ او په دې توتي ډوله تلفظو سره، خپلو ښکلو نومو ته د بهرنيانو لغوړنه بڼه ورکوو؟! زموږ قاموس ليکوونکی د«سودان»پر ځای د«سوډان»په ليکلو سره، په لوی لاس لوستونکو ته ناسمه لارښوونه کوي. د دې پر ځای چي د مسألې اصل او ريښه په ډاګه کړي، د ناسمو مالوماتو په وړاندي کولو سره ذهنونه مغشوشوي. د همدې اصل له مخي بايد د «دشت مرګو» ،«کوتل تيره» ،«درهٔ خيبر» او داسي نورو پر ځای هم د هغو اصلي او سم ډولونه ياني«مرګو دښت» ،«تيره کوتل» ،«خيبر دره»او داسي نور و وايو او وليکو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه جغرافیایي نومونه چي له بېلابېلو ژبو سره د تړاو پر بنسټ په څو بڼو باب دي؛ لکه بلجیم او بلژیک، بروکسل او برسلز، ناروې او نروژ، کوپینهاګ او کوپینهېګن، ډینهاخ او هېګ او داسي نور هم هغه باریکي خبري دي، چي په قاموسو کي باید د ځینو ضروري توضیحاتو په وړاندي کولو سره روښانه سي. سربېره پر دي، د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کي د ځینو هیوادو او سیمو نومونه له یوه ډوله بل ډول ته اوښتي دي؛ لکه فارس او ایران، روډیزیا/ روډیشیا او زیمباوې (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس د خپل دوهم ټوک په (۱۵۱۲-۱۵۱۷) مخو کي د دې هیواد د نوي نامه هیڅ یادونه نه کوي؛ په داسي حال کي چي د ۱۹۸۰م کال تر اپرېل وروسته د روډیزیا نوم د زیمباوې په جمهوریت الیش سوی دئ. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس ګټور او په زړه پوري تاریخي مالومات باید د نوو بدلونو په رڼا کي بشپړ سوي وای)، شام او سوریه، میینمار او برما، سیلون او سریلانکا/ شریلانکا، یثرب او مدینه او ډېر نور.

د کلیمو لغوي ماناوي او جغرافیایي مفاهیم

ځیني وختونه قاموس لیکوونکي له داسي ټکو سره هم مخامخ کیږي، چي پر لغوي اړخ سربېره، جغرافیایي او تاریخي ارزښت هم لري؛ لکه کوټه، اوبه، دوشنبه، توبه او داسي نور. له لغوي پلوه، کوټه او اوبه د پښتو دوه ډېر عام او پېژندل سوي لغتونه دي؛ خو لومړی ټکی(کوټه) د اوسني پاکستان د بلوچستان مرکز، چي په پخوا زمانو کي یې«شال»یا «شالکوټ»باله؛ او انګرېزان او اردو ژبي یې«کویټه»بولي. او دوهم ټکی(اوبه) د هرات ختیځ لور ته په چشت کي د یوه ځای نوم دئ، چي عرب مؤرخانو په خپلو اثارو کي په«اوفه» معرب کړې ؤ(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»،۲.) توبه هغه عربي کلیمه ده، چي په عربي، پارسي، اردو، پښتو او ډېرو نورو ورته ژبو کي په پراخه توګه کارېږي؛ خو«توبه»پښتو قاموس لیکوونکو ته د تاریخي جغرافیایي له پلوه هم ډېره مهمه او ارزښتناکه ده؛ ځکه«توبه» د کندهار جنوب ختیځ لوري ته په جنوبي پښتونخوا کي د کوړک له غره سره د پښتنو یوه تاریخي سیمه ده، چي لوی احمدشاه هوري ومړ. دوشنبه هم هغه نوم دئ، چي تر اوسه د هفتې یا اونۍ د یوې ورځي په توګه پر پارسي ژبو خلګو سربېره د دې خوا په پښتنو کي هم استعمالیږي؛ اما قاموس لیکوونکی باید هرومرو د دوشنبې تر لغوي مانا، ریښې، تلفظ او نورو ځانګړتیاوو وروسته، د تاجیکستان د پلازمیني یا مرکز په توګه د هغه جغرافیایي او تاریخي اړخ هم له یاده ونه باسي. روه(په لغوي مانا غره یا هسکي سیمي ته ویل سوې ده؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه د پښتونخوا په مانا کار سوې ده)، باختر(په لغوي مانا د لمر لوېدو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه هغه لقب دئ، چي د پردو له خوا بلخ ته ورکړل سوی ؤ)، خراسان(له لغوي لحاظه د لمر ختو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیایي له لحاظه هغه نوم ؤ، چي ایرانیانو تر اوسني افغانستان مخکي زموږ د هیواد له پاره کاروه)هم له هغو نومو څخه دي، چي پر عامه لغوي مانا سربېره، د یوې خاصي جغرافیایي محدودې په مانا هم استعمال سوي دي. د داسي ټکو شمېر خورا ډېر دئ، چي قاموس لیکوونکي باید د ژبنیو ځانګړتیاوو تر څنګ، د هغو جغرافیایي اړخو ته هم ټینګ پام وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړۍ والو مشاهیرو پېژندګلوي

لکه څنګه چې په نوې قاموس لیکنه کې د یوې ټاکلې فرهنګي، فکري او جغرافیایي حوزې د تاریخي اماکنو یادونه ضروري او ګټوره ګڼل کیږي، په همدې ډول د مشهورو سیاسي، اجتماعي، فکري، علمي او ادبي څېرو لنډه پېژندنه هم مهمه مسأله ده. د پښتو ژبې مفصل او تشریحي قاموس باید له ډېر لرغونو زمانو څخه تر معاصرو وختو پورې د شېرشاه سوري، پیر روښان، اخوند درویزه، مېرویس نیکه، احمدشاه بابا، خوشال خان خټک، رحمان بابا، سید جمال الدین افغاني، علامه محمود طرزي، امیرامان الله خان، علامه عبدالحی حبیبي، استاد سید ګل پاچا الفت او داسې نورو لویو افغاني سیاسي، علمي او ادبي شخصیتو ژوند او کارنامې لوستونکو ته ورو پېژني. په دې لړ کې باید حتا زموږ د ګډې، ادبي، علمي او فرهنګي حوزې ځینو نورنومیالي؛ لکه ابوریحان البیروني، فردوسي، سنایي غزنوي، مولانا جلال الدین بلخي رومي، شیخ سعدي شیرازي، شیخ عزیزالدین نسفي، حافظ شیرازي، شیخ احمد کابلي سرهندي، میرزا عبدالقادر بېدل او داسې نور هم له یاده و نه ایستل سي؛ ځکه چې د دغه راز نامتو ادبي، عرفاني، فکري او علمي شخصیتو نظریې او اثار په پښتو ادبیاتو او پښتني تاریخ کې ژورې ریښې لري. همدغه راز په دې ډله کې د ځینو نړۍ والو نوموړو ادبي او علمي څېرو لکه پوشکین، تولستوی، ماکسیم ګورکي، شېکسپېر، چارلس ډیکینز، ګویته، هوګو او داسې نورو د ژوندانه او اثارو لنډه پېژندنه هم بې ګټې نه ده.

په بېلابېلو ژبنیو قاموسو کې د دغه راز ارزښتونو او ښېګڼو د رانغاړلو دپاره له مختلفو لارو چارو څخه استفاده سوې ده؛ مثلاً په انګرېزي کې د سیاسي، علمي او ادبي مشاهیرو پېژندګلوي اوس له ځینو دایرة المعارف ډوله قاموسو(لکه د آکسفورډ شل جلدي انګرېزي قاموس)پرته، زیاتره د ژبې د عامو فرهنګونو پر ځای د خاصو پوهنغونډو(دایرة المعارفو)په پاڼو کې موندل کیږي. په نورو ژبو کې هم له دې مسألې سره یو راز چلند نه دئ سوی؛ مثلاً د علامه دهخدا په لغتنامه کې د پارسي ادب او اسلامي علومو د مشاهیرو په پېژندنه کې د مبالغې او افراط لاره غوره سوې ده، چې دې کار تر ډېره حده د هغه ارزښتناکې لغتنامې ته د ادبي تاریخ او ژبني پوهنغونډ بڼه ورکړې ده. د ډاکټر محمد معـین په شپږ جلدي فارسی فرهنګ کې د دې مقصد دپاره د لغتو د پراخې زېرمې تر څنګ، یو بېل ټوک ته ځای ورکړل سوی دئ. دغه راز، ډاکټر محمد معـین د «برهان قاطع» پینځم ټوک یوازې د هغه قاموس د بېلابېلو موضوعاتو په اړه خپلو تعلیقاتو ته بېل کړی دئ. د حسن عمید د فارسی فرهــنګ په درې جلدي دوره کې د ادبي، علمي او فکري مشاهیرو د پېژندګلوۍ اړخ ته چندان پام نه دئ سوی. په پښتو قاموسو کې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس یوازنۍ عصري او اکاډیمیک فرهنګ دئ، چې د کتاب په بېلابېلو ټوکونو کې یې د الفبا د تورو په ترتیب د ځینو ادبي، علمي، فرهنګي او سیاسي مشاهیرو پېژندنې ته څه نا څه ځای ورکړی دئ؛ مګر په دې برخه کې د راغونډو سوو شخصیتو شمېر د لوستونکو تر اړتیاوو ډېر لږ دئ. ژبني قاموسونه باید په دې برخه کې د اعتدال لاره غوره کي؛ ځکه په دې کار کې د افراط لاره، قاموس د پنډوالي له پلوه په پوهنغونډ یا دایرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

المعارف اړوي، چې ښايي هر څوک يې د رانيولو وس ونه لري؛ او د تفريط لاره يې هم په حقيقت کې د لوستونکو زياتېدونکو اړتياوو ته د شاګرځولو په مانا ګڼل کيږي. د همدې استدلال له مخې بايد د ځانګړو قاموسو او پوهنغونډونو ترڅنګ تر ليکلو پورې د مشهورو سياسي، علمي او ادبي مخکښانو پېژندګلوي، د ژبې په مشرحو او مفصلو فرهنګو کې هم له قلمه و نه لوېږي.

په قاموسو کې زموږ د سيمې د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دينو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

دا خبره هرچا ته ښکاره ده چې پښتو ژبه، ادب او تاريخ زموږ د سيمې له ژبنۍ، فکري او فرهنګي حوزې سره نه شلېدونکې اړيکې لري. زموږ په تاريخي او ادبي اثارو کې زياتره د تاجک، اوزبک، چغتايي، عرب، سلجوقي، تېموري، صفوي، قاجاري، مغولي، بلوڅ، نورستاني، پشه يي او داسې نورو تاريخي او ايتنيکي واحدو نومونه کاريږي، چې د هغو مفصله څېړنه د انتروپالوجۍ/ انتروپولوژۍ او اتينوګرافۍ کار دئ؛ خو د هغو د لغوي او تاريخي مفاهيمو په اړه رڼا اچول، د ژبو د تشريحي قاموسو د ليکوالو له کار او هڅو سره مستقيم ارتباط لري. همدا رنګه زموږ په پراخه فکري او کولتوري حوزه کې بېلابېلو دينو، مذهبو او تصوفي لارو ژورې ريښې ځغلولې دي، چې د هغو لنډه علمي پېژندنه د پښتو ادب مينه والو ته ډېر ضروري او په زړه پورې مالومات ګڼل کيږي.

په پښتو او پارسي قاموسو کې، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د مهمو اصطلاحاتو راغونډول او شنل

پښتو او پارسي ادبيات لکه څنګه چې مخکې هم اشاره وسوه، له اسلامي عرفان سره ټينګ او نيژدې تړاو لري. زموږ ډېرو مفکرانو، عرفاني مخکښانو، اديبانو او شاعرانو په خپلو اثارو کې د اسلامي تصوف او عرفان پر بېلابېلو موضوعاتو او اړخو خورا ژور بحثونه کړي دي. اسلامي عرفان هم د نورو علومو په څېر د مسايلو او مباحثو د شننې دپاره ډول ډول اصطلاحات، ترکيبونه او تعبيرونه کاروي، چې د هغو له زده کړې او پوهېدو پرته د عرفاني او فلسفي نظريو هضم ډېر ګران کار دئ. که څه هم د عرفاني اصطلاحاتو، سيمبولو او تعبيرو د بشپړې او هر اړخيزې څېړنې دپاره له ډېرو کلونو راهيسې ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي؛ مګر سره له دې هم بايد د پښتو او پارسي په لويو او مشرحو فرهنګو کې د داسې اصطلاحاتو، تعبيرو او سيمبولو را ټولولو او سپړلو ته لازمه توجه وسي؛ د مثال په توګه بحرحيوان، آب حيوان، محيط بحر، ذات، صفات، شريعت، حقيقت، معرفت، وحدت الوجود، وحدت الشهود، د روح عالم، د مثال عالم، د لاهوت عالم، د ملکوت عالم، د ناسوت عالم، د وحدت عالم، د کثرت عالم، کشف، الهام، سماع، تجلی/ تجلا، ظاهر، باطن، ظاهري پوهه، باطني پوهه، حجاب، تعلق، حضور، غيبت، جمعيت، تفرقه، نفي، اثبات، فنا، بقا، وجود، عدم، ممکن، مستحيل، جوهر، عَرَض، خوف، رجاً، تزکيه، حُليه او سلګونه نور زموږ په بېلابېلو عرفاني او فلسفي اثارو کې خورا ډېر تکرار سوي دي. قاموس ليکوونکي بايد د دغه راز ژورو عرفاني او فلسفي اصطلاحاتو، تعبيرونو او تأويلونو مستند مثالونه زموږ د نظم او نثر په مختلفو اثارو کې وښيي؛ او بيا يې د کراس- ريفرينس په مرسته له نورو اړونده يا نيژدې اصطلاحاتو سره يو ځای لوستونکو ته وروپېژني؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «وحدت الوجود» د مانا او پېژندنې په پای کې د لوستونکي پام د «وحدت الشهود» اصطلاح ته هم واړوي؛ ځکه د نوي او علمي مېتودولوژۍ په رڼا کې د قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت یوازې د را ټولو سوو ټکو په مانا کولو او تشریح کې نه ختمیږي. یوه او مجرب قاموس لیکوونکی باید د اړونده، متقاربو، همډوله او متضادو ټکو د پېژندنې او شننې په مقصد هم د قاموسو د استعمالوونکو ذهنونه روښانه کړي. په حقیقت کې د دغه رنګه بشپړو مالوماتو په وړاندې کولو سره لوستونکي د پام وړ ټکي د ښې پېژندنې دپاره ارزښتناک مواد تر لاسه کوي، چي ښایي له کراس ریفرینس پرته یې، کله د مخامخ کېدو او موندنې امکان تر ګوتو نه کړي

.

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په نوي او علمي قاموس لیکنه کې، بل مهم اصل د پام وړ ژبې په ادبي، علمي او فرهنګي قلمرو کې د مشهورو نړیوالو مخففاتو راغونډول او تشریح کول دي. البته په پښتو او پارسي ژبو کې تر اوسه د مخففاتو استعمال ډېر باب نه دئ؛ خو په اوروپایي ژبو، په تېره بیا انګرېزي ژبه کې دد غه راز اختصاراتو یا لنډو نخښو کارونه ډېره پراخه او عامه ده. د نورو ژبو ویوونکي هم په بېلابېلو بڼو د اوروپایي ژبو له مخففو نخښو سره لاس او ګرېوان دي. له دې کبله بې ګټې نه ده، چي د لیکنې په دې برخه کې د انګرېزي ژبې د ملي او بین المللي مخففاتو په اړه څو لنډ ټکي وړاندي کړو. په انګرېزي ژبه کې اصلاً د کلیمو لنډي یا مخففي بڼې پر درو بېلو ډولو وېشي

:

الف) سرتوري یا الفبیتیزم(Alphabetism): په الفبیتیزم کې لکه څنګه، چي له نامه یې ښکاري د بېلابېلو ترکیبو د هر ټکي د سرتوری د الفبا د تورو د یوې لړۍ په شان، په جلا جلا بڼه تلفظ کیږي؛ لکه: I.M.F., E.U., B.B.C., A.M., P.M. او داسي نور.

په افغانستان کې د الفبیتیزم دود ډېر پخوانی او عام نه دئ. یوازي په دې وروستیو څو لسیزو کې د ځینو ګوندونو او دولتي ادارو د اوږدو او بې خونده نومو د لنډولو دپاره، په لیکنو کې له دې قاعدې څخه کار اخیستل کېده؛ لکه ا.ډ.ج. (د افغانستان ډیموکراټیک جمهوریت) ح.د.خ.ا. (حزب دیموکراتیک خلق افغانستان) او داسي نور.

ب) د یوې کلیمې په بڼه سرنومونه(Acronyms): د بېلابېلو ټکو د سرتوري، چي ګرده په ګډه د یوې کلیمې په څېر ویل کیږي؛ لکه: NATO, SEATO, UNESCO, ECO, UNO او داسي نور.

د افغانستان په دواړو رسمي ژبو(پښتو او دری) کې د اکرینمو کارونه ډېره محدوده ده. یوازي د ګوتو په شمېر څو بولګې لرو؛ لکه: اګسا(د افغانستان د ګټو ساتونکې اداره؟)، کام(کارګري استخباراتي مؤسسه؟)، خاد (خدمات اطلاعات دولتی) او څو نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج)د مرکبو ټکو لنډون یا انقباض(Contraction):

په دې ډله مخففاتو کې دوه یا څو لغتونه د یوه یا څو تورو په ایسته کولو سره یو ځای کیږي ؛ لکه:
don't, wouldn't, can't او داسې نور.(Atkins and Rundell 165)

پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله په خپل اثر کې د انگریزي ټکو د لنډولو ځیني نور ډولونه داسې په گوته کوي:

الف) د کلیمو د ځینو برخو لنډونه(Clipping):

کلیپینگ یا د کلیمو جزیي لنډونه د لغت جوړولو داسې وسیله ده، چې په هغې کې د لغت د تنې یوازې یوه برخه ساتله کیږي؛ او نورې برخې یې ایسته کیږي؛ لکه له"*lab*oratory"څخه د "lab" لومړنۍ برخه یا له "tele*phone*"او "aero*plane*" کلیمو څخه په وار سره د "plane" او "phone" وروستۍ برخې یا له"in*flu*enza" څخه د "flu" منځنۍ برخه ساتله سوې ده. په همدې ډول دې د "bus"، "bra" ، "car" او "mob" کلیمې چې د "brassiére"، "omnibus"، "motorcar" او"mobile vulgus" لنډ شکلونه دي.(Jackson and Amvela 102)

ب)شاجوړونه(Back Formation):

په شاجوړونه یا بک فورمېشن کې له هغه زاړه لغت څخه نوی لغت جوړوي، چې په تېروتنې سره له هغه څخه مشتق گڼل کیږي؛ مثلاً بنایي و ویل سي، چې د"peddle"او"televise" فعلونه په وار سره د "er"او"ion" ورستاړو تر لنډولو وروسته د "peddler" او "television" له ورته نومو څخه اخیستل سوي دي.(Jackson and Amvela 102)

داسې حالتونه هم سته، چې الفبیتیزم(Alphabetism)، اینیشلیزم(Initialism) یا ابریویېشنونه (Abbreviations)او اکرینمونه(Acronyms)په گډه سره یو ځای کیږي؛ لکه: VP(Vice President) چې د "veep"په بڼه تلفظ کیږي.(Jackson and Amvela 103)

ج)د بې خجه واول حذفول(Aphetic Form):

د کلیمو د لنډولو په دې ځانگړې ډول کې، د هغو لومړنی بې خجه واول له تلفظ څخه لوېږي ؛ لکه: "scuse me"چې د "excuse me"یا"cause"چې د "because"دپاره د تلفظ د لنډ شکل په توگه کارېږي. د دغه راز مخففاتو انگېزه لنډوالی، اسانه یادونه او کله کله د یوه اوږده او بې خونده ترکیب پر ځای د پاسته او په زړه پوري مخفف ټاکل دي.(Jackson and Amvela 102-103)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پاړسي کې هم د ځینو ټکو بعضې توري په تلفظ کې د دروندوالي او ګرانۍ له کبله، له تلفظ څخه لوېدلي دي؛ لکه: ګرسره (ګردسره)، وسرۍ (وسترۍ)، خلرم (څلورم)، نم (نهم)، کم (کوم)، واله (واخله)، دِله (دلته)، چي (چې یې)، مي (مې یې)، بي (به یې)، کې (که یې)، بخو (بخور)، شت‌ر (اشتر)، شکم (اشکم)، دیــګر (نمازدیګر)، پیشین (نمازپشین)، شهبال (شاه + بال)، شهپر (شاه + پر) او داسې نور.

په قاموسو کې د طبیعي او اقلیمي پیداوارو نومونه او تصویري بیان

د ځینو ژوو، خوږو، بوټو، مېوو، سبو، دارو درملو او داسې نورو ځانګړو شیانو پېژندنه زیاتره د هغو خصوصیاتو او نښو نښانو په مرسته اسانه وي؛ ځکه دغه راز موجودات په حقیقت کې د مشخصو اقلیمي او محیطي شرایطو پیداوار دي. یاني هغه څه چې په هند او افریقا کې پیدا کېږي، ښایي په افغانستان او ځینو ورته اقلیمي او محیطي شرایطو کې و نه موندل سي. البته په یوه ژبه کې د راز راز طبیعي او جغرافیایي موجوداتو د پېژندنې له پاره د خاصو نومونو نسته والی د هغې ژبې د لغوي فقر او ادبي بېوزلۍ په مانا نه دئ؛ ځکه داسې نومونه د انسانانو د مانوي بشپړتابه او فکري نبوغ ښکارندوی نه، بلکې د هغو طبیعي او اقلیمي شرایطو زېږنده دي، چې د ځای، هوا او اوبو په بېلوالي سره توپیر مومي. داسې ټکي هم په حقیقت کې د هغو لغتو په شان دي، چې د یوه ځانګړي ملت له تاریخي دودونو او ویاړنو یا په بله ژبه ادبي او تاریخي اثارو سره نه شلېدونکی تړاو لري؛ لکه اوربل، پلو، شمله، بګړۍ، ګودر، شپېلۍ، نوکریځي/ نکریځي، ایلبند، ننواتې او په سلګونو نور، چې کېدای سي د نورو ژبو او نورو ملتو په ادبي او کولتوري اثارو کې یې چندان څرک نه وي؛ خو د پښتنو د ژوندانه او ادب نه بېلېدونکې برخه ده. بالعکس د نورو ولسونو په ژبو او کولتوري میراثو کې هم داسې ټکي، ترکیبونه، تعبیرونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چې د پښتنو په ملي فرهنګ کې یې تر اوسه چندان نښه نښانه نه لیدل کېږي. همدا سبب دئ، چې د بېلابېلو سیمو خلک د نا اشنا محیطي او اقلیمي پیداوارو په نومو ښه نه پوهېږي؛ او د دقیقه پېژندنه یې کله کله ان د یوې اوږدې مقالې د لیکلو په مرسته هم ګرانه وي.

دې ستونزو ته په پام سره، په معـاصره قاموس لیکنه کې دا خبره ګټوره او حتا ضروري برېښي، چې د دا ډول طبیعي او اقلیمي موجوداتو نومونه په ځــینو مشترکو او بین المللي ژبو هـم وکښل سي؛ او لـه امکاناتو سره سم د هغو تصــویر هم وړاندې سي؛ مثلاً که د ایرانــۍ پاړسۍ د «شنبلیله»ټکي د توضیح د پاره په دري کــې «اولبه»، په پښتو کې «ملخوځې»، په هندي کې «میتــهي»او پــه انــګریزي کــې "febygreek" وکښل سي، نو له لوستونکو سره به بې شکه د دې کلیـــمې په سمـــه او اسانه پېژنـــــدنه کې ډېـــره مرسته وکي.

د انګـــرېــزي ژبــې متـــل دئ، چې وایــې: یو تصــویر/ عکـس د زرو کلیـمــو ارزښـت لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

(A picture is worth a thousand words).ځينو د تصوير ارزښت تر دې لا هم لوړ ښوولئ دئ؛ او وايي: يو تصوير د لسو زرو کليمو ارزښت لري(One picture is worth ten thousand words). نو ځکه دا خبره ناڅاپي نه ده چي عکسونه، انځورونه، ډياګرامونه او نور تصويري بيانونه (graphic illustrations)په حقيقت کي د بېلابېلو ټکو د تفسير او بيان د پاره، د زياتو خبرو او څرګندونو اړتيا له منځه وړي. دا کار که څه هم زياتره د مبتديانو او لږلوستو کسانو د استفادې په مقصد کيږي؛ خو عملاً د قاموسو ټولو کار اخيستونکو ته ګټه رسوي.(Atkins and Rundell 192)

د اينټرنيټ په عصر کي د عکسونو، انځورنو او نورو تصويري څرګندوونو ستونزه تر ډېره ځايه ليري سوې ده. دې اصل په زياترو اينټرنيټي فرهنګونو او پوهنغونډونو او هغو فرهنګو او پوهنغونډونو کي، چي د ډي وي ډي په بڼه برابر سوي دي، تر ډېره حده عملي جامه اغوستې ده؛ او ورځ په ورځ د لا پراخېدو په حال کي دئ (و.ګ. ويکيپيډيا، اينسايکلوپيډيا بريټانيکا، اينسايکلوپيډيا اينکارټا، اکسفورډ اينسايکلوپيډيا، ورلډ بوک اينسايکلوپيډيا او داسي نور).

تر دې ځايه مو د نوي قاموس ليکني د لويو او ارزښتناکو اصولو په اړه ځيني يادوني وکړې؛ خو د دې علمي څانګي د ليکني يا ژباړي اصول او قواعد هيڅکله دلته نه ختمېږي. قاموس ليکنه هم د هري بلي علمي څانګي په شان، له نوو ټولنيزو بدلونو او پرمختګو سره ګام په ګام بشپړتيا او پرمختيا مومي. دې واقعيت ته په پام سره بايد پښتانه، ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس ليکوونکي هم په نه ستړي کېدونکي توګه، د پښتو قاموس ليکني د خوځنده بهير د لا زيات سمبالښت، نوي والي او علمي بډاينې له پاره خولې توی کړي.

ماخذونه او منابع

آشوری، داريوش. فرهنگ سياسی.چاپ ششم.تهران: مراوريد، ۱۳۵۲.

افغانی نويس، عبدالله. افغان قاموس.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵-۱۳۳۶.

افغانی نويس، عبدالله. لغات عاميانهٔ فارسی افغانستان.کابل: رياست مستقل مطبوعات، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الحسینی المدنی التتوی، لعبدالرشید بن عبدالغفور. فرهنگ رشیدی. بتحقیق و تصحیح محمد عباسی.۲ج. تهران: کتابفروشی بارانی، ۱۳۳۷.

الفت، گل پاچا. لغوی څېړنه. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۱.

الهنائي الأزوي، علي بن الحسن. المنجد فی اللغة و الاعلام.بیروت: دار المشرق،۱۹۹۴.

امرخېل، څېړنوال عزیزالله، او نورو. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس.۴ټ. د میدیوتیک مرکز اوډنه او چاپ.کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۳.

انصاری، مسعود. روش نو در دستور زبان انگلیسي.تهران: مؤسسهٔ مطبوعاتی فرخی، ۱۳۴۵.

بدخشی، شاه عبدالله. د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس.۲ټ.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۳۹.

برهان تبریزی، محمد حسین بن خلف.برهان قاطع. به اهتمام دکتر محمد معین.۵ج. تهران:امیر کبیر،۱۳۶۲.

بړېڅ، محبت خان، نواب. ریاض المحبت. Or4490.بریټیش کتابتون.لندن. (خطي نسخه) .

بړېڅ، الله یار خان. عجایب اللغات. Or4491. بریټیش کتابتون.لندن.(خطي نسخه) .

بېنوا ، عبدالروف. ادبي فنون.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۲۲.

پرتو ، ابوالقاسم. واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه.۳ج. تهران: از انتشارات اساطیر، ۱۳۷۳.

پښتو اکاډیمي، پېښور پوهنتون.پښتو ژبه.۸ټ. پېښور: پښتو اکاډیمي،۱۹۷۰.

تالقانی، نورالله. فرهنگ اصطلاحات نوین.کابل: ریاست عمومی امور سیاسی اردوی ج. د. ا.، ۱۳۵۹.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر.فرهنگ حقوقی. تهران: ابن سینا ،۱۳۳۴.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق.تهران: ابن سینا ،۱۳۴۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حییم، سلیمان. فرهنگ جامع فارسی - انگلیسی.۲ج. طهران: کتابفروشی یهودا بروخیم و پسران، ۱۳۵۱. ج۱.

حبيبي. عبدالحی، پوهاند. پښتو نثر ته کره کتني. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو علمي او تحقیقي مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۰.

....«د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه.» هنر۱-۲(۱۳۶۰): ۳-۴.

.... د پښتو ادبیاتو تاریخ. ۲ټوکه. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۲۵. ۱ټ.

....«د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي.» کابل۳۱(۱۳۴۰): ۲۱ - ۲۴.

....«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟» وږمه۱-۲(۱۳۴۵): ۱-۲.

....«د پښتو لغاتو د تحقیق لاري.» کابل۲(۱۳۲۳): ۲-۴.

....«د پښتو لغوي تطور.» کابل ۲۷۹ -۲۸۱(۱۳۲۹): ۱۲۷- ۱۴۲.

....«د کلماتو مرګ او ژوند.» کابل۱۰(۱۳۲۴): ۱- ۳.

خانلری کیا، زهرا. فرهنگ ادبیات فارسی دری. تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۳۱.

خټک، خوشال خان. دیوان. Or.4229-Foll.511. لندن. برټیش کتابتون. (خطي نسخه).

دارمیستتر، جیمز. د دارمیستتر پښتو څیړني. فارسی کوونکی: سید قاسم ریشتیا، پښتو کوونکي: عبدالحی حبيبي او عبدالرؤف بېنوا. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۲.

داعی الاسلام، سید محمد علی. فرهنگ نظام. ۲ج، چاپ دوم. تهران: دانش، ۱۳۶۲.

دهخدا، علی اکبر. لغت نامه. تهران: دانشگاه ملی تهران، ۱۳۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامپوری، غیاث الدین محمد بن جلال الدین بن شرف الدین. غیاث اللغات. بکوشش منصور ثروت.تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

رحمــان بابــا ، عبدا لرحمان، سربنی. دیوان. or 4493بریټیش کـتابتـون.لنـــــدن. (خطــي نسخه).

رحیمي، محمد هاشم او نور. پښتو ـ انګلیسي قاموس.پېښور: مؤسسۀ نشرات آریانا ، ۱۹۹۹.

رشاد ، عبدالشکور ، پوهاند. « د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه.» خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.

---. د پټې خزانې فرهنګ. دوې برخې.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی،۱۳۶۲.

روښان، بایزید ، انصاري، اورمړ. خیر البیان د بایزید روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.(عکسي چاپ).

زاهدی، حسین. فرهنګ انګلیسی ـ فارسی خیام. تهران: کتابفروشی خیام،۱۳۵۰.

زیار، مجاور احمد ، پوهاند ، ډاکټر. دری- پښتو فرهنګ.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۶۳.(ګستتنري چاپ).

شاد ، محمد شاه. فرهنګ آنندراج. زیر نظر دکتر محمد دبیر سیاقی.۷ج. ، چاپ دوم،تهران: کتابفروشی خیام،۱۳۶۳.

عطایي، محمد ابراهیم. د قبایلي سیمو حقوقي، جزایي او تعاملي قاموس. کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمي،۱۳۵۷.

عمید ، حسن.فرهنګ عمید.۳ج. ، چاپ دوم،تهران: امیر کبیر ، ۱۳۶۵.

غوثی، محمد عارف. قاموس اقتصاد.کابل: از انتشارات مجلۀ اقتصاد ریاست عمومی اتاق های تجارت کابل،۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلندر مومند، صاحبزاده، حبیب الرحمان او فرید صحرائی. دریاب. پېښور: این ډبلیو اېف پي ټېکسټ بک بورډ، ۱۹۹۴.

کاکړ، لعل محمد او عبدالحی حبیبي. سپېڅلي پښتو.کندهار: طلوع افغان، ۱۳۱۸.

کامل مومند، دوست محمد خان.« مقابله، تصحیح او نوټونه.»تاریخ مرصع تألیف د افضل خان خټک.پېښور: یونیورسیټي بُک ایجنسي،۱۹۷۵.

ګوهرین، دکتر سید صادق.فرهنگ و تعبیرات مثنوي.اثر جلال الدین محمد بلخی.۹ج، چاپ دوم.تهران: کتابفروشی زوار،۱۳۶۲.

مخلص، علي محمد. دیوان.or 6756. برېټیش کتابتون. لندن.(خطي نسخه).

معروفی، دیپلوم انجنییر خلیل الله. به کهنهٔ خود بساز که نو دیگران گران است(۹) وجوه تمایز تفارق«فارسی ایران»با« دری افغانستان». www.afgazad.com

مومند، ماشوخېل، عبدالحمید. دیوان. B.M.Or.2804-Foll.119. برټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

مومند، محمد ګل خان، وزیر. پښتو سیند.۲ټ،کابل: عمومي چاپخانه،۱۳۱۲.

معین، محمد، دکتر. فرهنگ فارسی.۶ج. تهران: امیر کبیر،۱۳۶۳.

نجفی، ابوالحسن. فرهنگ فارسی عامیانه۲ج. تهران: نیلوفر،۱۳۷۸.

نفیسی، سعید، استاد. «دستور لغت نویسی.» فرهنگ عمید.۳ج، چاپ دوم، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۵.

نفیسی، سعید، استاد. فرهنگ فرانسه- فارسی. تهران: انتشارات صفی علیشاه،۱۳۶۴.

نفیسی، میرزا علی اکبر خان، دکتر، ناظم الاطبا. فرهنگ نفیسی. ۵ ج. تهران: کتابخانهٔ خیام، ۱۳۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوري، محمد ګل. پښتو قاموس[چي د ځينو افغان ليکوالو او څېړونکو په استناد يې اصلی نوم نوراللغات
ؤ] .۲ټ.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۳.

.... د پښتو اصطلاحات او محاورې.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۲۰.

نيک آيين، امير. واژه نامۀ سياسی و اجتماعی. ايران: حزب تودۀ ايران،۱۳۵۰.

هلالي، عبدالحکيم، څېړنوال، ډاکټر. پښتو قاموس ليکنه.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۵۴.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحيح و تحشيه و تعليقات عبدالحی حبيبی.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۳.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحيح و تحشيه و تعليقات عبدالحی حبيبی. دوهم چاپ.کابل: د پوهني
وزارت،۱۳۳۹.

Adamec, L. W. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan. 6Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985.

Adamec, L. W. Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan. Graz, Austria:Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

Apperson, G.L. Dictionary of Proverb. Hertfordshire: Wordsworth, 1993.

Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur. The English-Persian Collegiate Dictionary. 2 Vols. Tehran: Amir Kabir Publication Organization, 1992.

Atkins, Sue, B.T. & Michael Rundell. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bellew, H.W. A Dictionary of the Pukkhto or Pukshto language.London:W.H. Allen & Co., 1867.

Clari, Michela & Martyn Bark. Collins Robert French Dictionary. New York: HarperCollins, 2000.

Clark, J.O.E. A Dictionary of English Idioms. London: HarperCollins, 1988.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Coulson, J., Prof. C.T. Carr & L. Hutchinson. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary. 3 Vols. 2nd ed. London: The Reader's Digest Association, 1964.

Cruse, D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Dorn, B. "Glossary." subjoined to 'A Chrestomathy of the Pushtu or Afghan Language'. (St. Petersburg: St. Petersburg's Imperial Academy of Sciences, 1847) pp.387-617.

Gifis, S. H. Law Dictionary. New York: Barron's Educational Series Inc., 1992.

Gilbertson, G. W. A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom. Assisted by Ārifullah Khān Yusafzi, Alí Akbar Khan Kandahāri and Mahmúd Apredí. 2 vols. (Hertford: Stephen Austin & Sons, 1932.

Gilmour, Lorna, Editor. Collins Thesaurus. Glasgow: HarperCollins, 2005.

Gilpin, Alan. Dictionary of Economic Terms. 2nd ed. London: Butterworths, 1970.

Jackson, H. & E. Z. Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicography. 2nd Ed. New York: Continuum, 2007.

Jary, David & Julia Jary. Dictionary of Sociology. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Nundu Lal. The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India. 2nd Ed. New Delhi: Oriental Books Reprint Corp., 1971.

Pass, C., B. Lowes & L. Chadwick. Dictionary of Business. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Pass, C., B. Lowes & L. Davies. Dictionary of Economics. London: Collins, 1988.

Platts, J. T. A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London: W. H. Allen & Co., 1884.

Raverty, H.G. A Dictionary of the Puk'hto, Pushto, or Language of the Afghans. London: Longman & Co., 1860.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Robinson, Mairi. Editor in chief. Chambers 21st Century Dictionary. Edinburgh: Chambers, 1996.

Saifulin, Murad. A Dictionary of International Law. Trans. from Russian, Moscow: Progress, 1986.

Simpson, John. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Terrell, P., V. Schnorr, W. V.A. Morris, R. Breitsprecher, ed. by Horst Kopleck & Maree Airlie. Collins German - English Dictionary (Unabridged).4th ed. Stuttgart, 1999.

Thomson, A. J. & A. V. Martinet. A Practical English Grammar. 4th ed. London: Oxford University Press, 1985.

Thomson, Della. The Oxford Dictionary of Current English. 9 th ed. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Walker, M. B. et. al. Dictionary of Science and Technology. Hertfordshire: Wordsworth, 1995.

Warriner, John E., M. E. Whitten and F. Grifith. English Grammar and Composition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1958.

Wehr, Hans. A Dictionary of Modern Written Arabic. Ed. by J. Milton Cowman, 3rd. ed. Beirut: Librairi du Liban, 1980.

---. Dictionary of Legal Terms. London: Brockhampton, 1997.

---. English to English and Urdu Dictionary. New edition. Lahore: Ferozsons, n.d.

Websites and Web/CD based Dictionaries:
Bible, New International Version (www.biblegateway.com)
http://www.Urdu Dictionary.com
http://www.Urdu Word.com
http://www.worldbook.com/
http://www.britannica.com/
http://www.oxfordreference.com
http://en.wikipedia.orgwiki/Wikipedia
http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm
Collins Concise English Dictionary (1995)3 rd ed. revised, HarperCollins.
Collins English Dictionary and Thesaurus (1992) Reference International.
Collins English Dictionary (2003), HarperCollins.
Collins Compact English Dictionary (1994) 3rd ed. HarperCollins.
Collins COBUILD Dictionary (2003), HarperCollins.
encyclopedia.com/complex and compound words
Cambridge Dictionary
Chambers Reference Online
The Concise Oxford Dictionary (Ninth Edition) on CD-ROM (1996), Oxford University Press.
The Concise Oxford Dictionary (Eleventh Edition) on CD-ROM (2004), Oxford University Press.
Collins English Dictionary – Complete and Unabridged 6th Edition 2003. © William Collins Sons & Co. Ltd 1979, 1986 © HarperCollins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003.
encyclopaedia encarta
Longman Dictionary of Contemporary English
Macmillan Dictionary
Merriam-Webster's Online Dictionary
Online Etymology Dictionary (www.etymonline.com)
Online Urdu Dictionary
Oxford Talking Dictionary
Random House Dictionary, © Random House, Inc. 2009.
The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2009.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library